

Borba za granicu: Istra od kapitulacije Italije do Pariških mirovnih ugovora

Smoković, Alvaro

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:193701>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-06**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

ALVARO SMOKOVIĆ

**BORBA ZA GRANICU:
ISTRA OD KAPITULACIJE ITALIJE
DO PARIŠKIH MIROVNIH UGOVORA**

Diplomski rad

Pula, 2024.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

ALVARO SMOKOVIĆ

**BORBA ZA GRANICU:
ISTRA OD KAPITULACIJE ITALIJE
DO PARIŠKIH MIROVNIH UGOVORA**

Diplomski rad

JMBAG: 0303089879, redoviti student

Studijski smjer: diplomski studij povijesti

Predmet: Istraživanje suvremene povijesti

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: prof. dr. sc. Igor Duda

Pula, rujan 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Alvaro Smoković, kandidat za magistra povijesti ovime izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli 23. rujna 2024.

Student

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Alvaro Smoković, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod naslovom *Borba za granicu: Istra od kapitulacije Italije do Pariških mirovnih ugovora* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu diplomskih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli 23. rujna 2024.

Potpis

SADRŽAJ

UVOD.....	5
1. ISTRA OD KAPITULACIJE ITALIJE DO NJEMAČKE OKUPACIJE	
1.1. KAPITULACIJA ITALIJE.....	6
1.2. RUJANSKI USTANAK.....	7
1.3. PAZINSKE ODLUKE.....	13
1.4. PLAN „ACHSE“.....	18
1.5. ROMMELOVA OFENZIVA.....	20
2. ISTRA POD NJEMAČKOM OKUPACIJOM	
2.1. OPERATIVNA ZONA JADRANSKO PRIMORJE.....	25
2.2. NACISTIČKA VLASTI I NOP OD LISTOPADA 1943. DO TRAVNJA 1945.....	28
2.3. NACIFAŠISTIČKI ZLOČINI.....	35
3. ZAVRŠNE OPERACIJE	
3.1. NAPREDOVANJE JUGOSLAVENSKE ARMIJE PREMA ISTRI.....	43
3.2. DESANT NA ISTRU.....	46
3.3. OSLOBOĐENJE TRSTA.....	49
3.4. OSLOBOĐENJE PULE.....	50
3.5. ZAVRŠNE BORBE.....	53
4. ISTRA OD OSLOBOĐENJA DO PARIŠKIH MIROVNIH UGOVORA	
4.1. POČETAK DIPLOMATSKE BORBE ZA ISTRU.....	56
4.2. BEOGRADSKI SPORAZUM.....	58
4.3. DEVINSKI SPORAZUM.....	61
4.4. ZONA B.....	64
4.5. LONDONSKA KONFERENCIJA.....	66
4.6. DOLAZAK SAVEZNIČKE KOMISIJE.....	68
4.7. TREĆE I ČETVRTO ZASJEDANJE VIJEĆA MINISTARA VANJSKIH POSLOVA ČETIRI VELESILE.....	73
4.8. PARIŠKA MIROVNA KONFERENCIJA I POTPISIVANJE UGOVORA....	77
ZAKLJUČAK.....	80
IZVORI I LITERATURA.....	81
SAŽETAK.....	83
ABSTRACT.....	84

UVOD

Istarskim su se područjem kroz stoljeća izmijenile mnoge vlasti. U drugoj polovici 19. stoljeća u Istri je došlo do nacionalnog buđenja hrvatskog i slovenskog stanovništva, koje se sve više suprotstavljalo talijanskim imperijalnim težnjama za priključenjem Istre Kraljevini Italiji. Međutim, 1918., nakon završetka Prvog svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije, Kraljevina Italija zauzela je istarsko područje, što je 12. studenog 1920. potvrđeno Rapalskim ugovorom. U međuratnom razdoblju, talijanske su fašističke vlasti zabranile hrvatski i slovenski jezik, talijanizirale slavenska imena i prezimena, i na mnoge druge načine maltretirale netalijansko stanovništvo uskraćujući im osnovna ljudska prava. To je dakako izazvalo mržnju Hrvata i Slovenaca prema Italiji. U takvoj je društvenoj atmosferi Istra dočekala početak Drugog svjetskog rata.

U ovom radu pobliže ću prikazati događaje koji su obilježili područje Istre od kapitulacije Italije 1943. do potpisivanja Pariškog mirovnog ugovora 1947., te pojasniti kako su oni utjecali na državno-pravni položaj Istre u ranom poslijeratnom razdoblju. Zanimanje za događaje u Istri tijekom i neposredno nakon Drugog svjetskog rata vidljivo je kod mnogih povjesničara u socijalističkom i postsocijalističkom razdoblju. Značajan doprinos ovoj temi dali su Herman Buršić, Darko Dukovski, Davor Mandić, Mario Mikolić, Božo Milanović, Jože Pirjevec, Giacomo Scotti te Federico Tenca Montini. Osim pregršt dostupne literature o ovoj temi, kao izvor koristit ću novine *Glas Istre*. One su utemeljene u partizanima kao antifašističko glasilo na hrvatskom jeziku. Prvi je broj objavljen 18. kolovoza 1943. godine, a tijekom rata objavljeno je 35 brojeva u ilegalnim tiskarama. Novine su opisivale uspjehe Narodnooslobodilačkog pokreta te naglašavale poraze Nijemaca i kolaboracionista, ispunjavajući tako i svoju propagandnu i motivacijsku ulogu. *Glas Istre* pruža zanimljiv uvid u ondašnje prilike istarskog društva. Događaji koji će se opisati u ovom radu imali su neizmjernu važnost za stanovništvo Istre koje se nakon dugotrajnog razdoblja diskriminacije, onarodnivanja i fašističkog terora napokon sjedinilo s Hrvatskom i Slovenijom u Jugoslaviji.

1. Istra od kapitulacije Italije do njemačke okupacije

1.1. Kapitulacija Italije

Italija je kapitulirala. Vijest o kapitulaciji Italije objavljena je 8. rujna 1943. u 18 sati.¹ Pola sata kasnije oglasio se američki general Dwight David Eisenhower, u svojstvu vrhovnoga zapovjednika savezničkih snaga u Europi, te izjavio kako Ugovor o kapitulaciji postaje valjanim.² Sat kasnije (u 19 h i 42 min.) talijanskoj se javnosti obratio predsjednik Vlade Pietro Badoglio riječima:

„Uvidjevši nemogućnost nastavljanja neravnopravne borbe protiv nadmoćne protivničke sile, a kako bi Naciju poštedjela daljnjih ili još težih nedaća, talijanska vlada zatražila je od generala Eisenhowera, vrhovnoga zapovjednika angloameričkih snaga, primirje.

Zahtjev je prihvaćen.

Prema tome, od strane talijanskih snaga mora prestati svaka neprijateljska djelatnost na svakome mjestu.“³

Vijest o kapitulaciji Italije iznenadila je njemačko vrhovno zapovjedništvo, jer ono nije očekivalo ovako brz i kompletan slom svog južnog partnera, pa je Hitler, sav bijesan, pola sata nakon Badoglovićeve izjave preko radija, izdao naredbu za provođenje plana „Achse“.⁴ Nakon toga, Führerov Glavni stožer upozorio je njemačke snage koje se nalaze u blizini talijanskih jedinica da moraju spriječiti da oružje i vojna oprema padnu u ruke neprijatelja, te da se mora spriječiti prelazak talijanskih postrojbi na protivničku stranu. Prvenstven zadatak njemačkih postrojbi bio je razoružati talijansku vojsku, policijske i druge postrojbe te internirati vojnike, dočasnike i časnike.⁵ Na dani znak krenula je akcija. Nijemcima je pošlo za rukom za nekoliko dana potpuno razoružati talijansku vojsku u Italiji i u krvi ugušiti mjestimičan otpor nekih jedinica i stanovništva u nekoliko većih gradova (Rimu, Bolzanu, Milanu, Torinu, Veroni i

¹ Mandić, Davor, *Fojbe : mit i stvarnost : dvadeset i pet dana ustaničke vlasti u Istri (rujan - listopad 1943.)*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2022., 29.

² Isto.

³ Vidi Mandić, 29.

⁴ Lučić, Milan, *Narodnooslobodilački rat u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u ljeto i jesen 1943. godine*, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, 1983., Rijeka, 43.

⁵ Mandić, Davor, *Fojbe : mit i stvarnost : dvadeset i pet dana ustaničke vlasti u Istri (rujan - listopad 1943.)*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2022., 30.

drugdje).⁶ Jedino je talijanska ratna flota, koja je u sumrak 8. rujna isplovila iz La Spezie na pučinu, uspjela umaknuti Nijemcima i otploviti na Maltu.⁷ Već u četvrtak, 9. rujna 1943., u ranim jutarnjim satima manje postrojbe 211. grenadirske pukovnije 71. pješačke divizije krenule su prema središtu Trsta, stavljajući pod nadzor luku i brodogradilište.⁸ Nakon zauzimanja luke, njemačke snage su zaplijenile svo ratno i trgovačko brodovlje.

Nakon oslobađanja Mussolinija, 12. rujna 1943., obnovljena je Fašistička stranka i osnovana Talijanska Socijalna Republika („Repubblica Sociale Italiana“ – RSI), koja se nazivala i „Repubblica di Saló“.⁹

1.2. Rujanski ustanak

Vijest o kapitulaciji Italije vrlo brzo se proširila Istrom. Ovako je *Glas Istre* u 2. broju u rujnu 1943. opisao taj događaj:

„Zvonila su zvona, zviždale sirene, praštali mužari, a ljudi se grlili. Kako i ne bi? Svršeno je sa svim mukama. Sprema se novi život. Svršio je rat! Nikad više ne će biti pokolja. Svi će biti sretni...“¹⁰

Talijanski državni aparat u Julijskoj krajini potpuno se raspao. Već 9. rujna ustanici su pod vodstvom NOP-a, tako reći goloruki, s ponekom vojnom i lovačkom puškom te zemljoradničkim alatom, krenuli u razoružavanje dobro opremljenih policijskih, redarstvenih i manjih vojnih posada diljem Istre.¹¹ Istog dana Pokrajinski komitet Komunističke partije Slovenije za Primorsku izdao je proglas u kojem je između ostalog rečeno:

⁶ Lučić, Milan, *Narodnooslobodilački rat u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u ljeto i jesen 1943. godine*, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, 1983., Rijeka, 43.

⁷ Isto.

⁸ Mandić, Davor, *Fojbe : mit i stvarnost : dvadeset i pet dana ustaničke vlasti u Istri (rujan - listopad 1943.)*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2022., 30.

⁹ Isto, 33.

¹⁰ „Sudbina Istre ne će se odlučiti za zelenim stolom“, *Glas Istre*, br. 2, god. 1 (1943.), 1.

¹¹ Mikolić, Mario, *Istra : 1941.-1947. : godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003. 92.

„Veliki događaji kojima svjedočimo zahtijevaju od vas najveću aktivnost i inicijativu: organizirajte Narodnu obranu, vojne operacije moraju se voditi isključivo protiv njemačke vojske, sva neprijateljstva protiv talijanske vojske moraju se prekinuti do daljnega, itd.“¹²

U početnoj fazi to je bila eksplozija mržnje prema fašizmu, tada izjednačenom s Italijom.¹³ U nekim se mjestima, antifašistička i prototalijanska mržnja, predugo potiskivana u onima koji su dvadeset godina trpjeli nepravdu, nasilje i represije na nacionalnoj osnovi, iskazala kroz napade na urede, podmetanje požara u arhivima te linčovanja zemljoposjednika, gradskih načelnika i fašističkih dužnosnika.¹⁴ Kapitulacija Italije i rasulo vojske i policije dogodili su se tako naglo da se mnogi istaknuti fašisti koji su se isticali proganjanjem tijekom čitave talijanske vladavine nisu uspjeli skloniti i pobjeći pred bijesom i osvetom.¹⁵ Bio je to prvi masovni izraz političke volje i otpora fašističkoj represiji netalijanskog stanovništva Istre još od pobune labinskih rudara i Proštinske bune iz 1921. godine.¹⁶ Zbog nedostatne prethodne pripreme, malobrojno i neiskusno vodstvo pokreta u Istri nije moglo držati pod kontrolom cjelokupnu ustaničku masu.¹⁷ Zbog toga je u tom ustanku, bilo dosta spontanosti neorganiziranosti i improvizacije, a time i samovolje.¹⁸ U takvim okolnostima vodstvo ZAVNOH-a i Glavnog štaba Hrvatske djelovalo je presporo, što ukazuje da nije unaprijed bio stvoren plan djelovanja u Istri.¹⁹ Treba istaknuti i to da su u danima rujanskog ustanka u nekim gradovima, kao na primjer u Puli, Rovinju i Labinu, pojedini talijanski intelektualci utemeljili Odbor javnog spasa (Comitato della salute pubblica) koji je trebao predstavljati prijelaznu vlast, koja je trebala održavati javni red i mir do organizacije i stabilizacije nove talijanske vlasti, i na taj način spriječiti uspostavljanje vlasti narodnooslobodilačkog pokreta.²⁰ U programima tih odbora bilo je riječi o obnavljanju

¹² Vremec, Vid, „Slovenska Istra leta 1943.“, *Annales: anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin*, ur. Darko Darovec, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Kopar, 1993., 407.

¹³ Scotti, Giacomo, *Krik iz fojbe*, Adamić - Naklada Val, Rijeka, 2008. 63.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Diminić, Dušan, *Istra u partizanskom notesu : (1943-1945)*, Istarska naklada, Pula, 1986., 25.

¹⁶ Dota, Franko, *Zaraćeno poraće : konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*, Srednja Europa, Zagreb, 2010. 9.

¹⁷ Mikolić, Mario, „Oružani otpor talijanskoj vladavini u Istri rujna 1943. godine“, *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata : (1918. - 1943) : zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, (Zagreb, 22.-23. listopada 1997.), ur. Marino Manin, Hrvatski institut za povijest : Društvo Egzodus istarskih Hrvata, Zagreb, 2001., 700.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Mikolić, 700.

²⁰ Mikolić, 696.

sloboda, o poštivanju nacionalnih prava Hrvata i Slovenaca, o prikupljanju argumenata koji potvrđuju talijanstvo regije i sl.²¹

Prva je oružana ustanička akcija 9. rujna bio napad, bolje reći juriš masa na vojarnu karabinjera u Lanišću kada je zarobljena veća količina oružja i opreme.²² Karabinjeri su, zatečeni kapitulacijom, položili oružje i napustili Lanišće. Već 10. rujna ustanici su razoružali talijanski garnizon u Lupoglavu, gdje su zaplijenili veću količinu oružja. Nakon toga su krenuli prema Roču, koji se nakon kraće razmjene vatre i pregovora predao istog dana. Dan kasnije, 11. rujna, ustanici su opkolili Buzet. Nakon pregovora tamošnji karabinjeri predali su garnizon.

U to je vrijeme u Pazinu bilo stacionirano preko 1 000 vojnika i redarstvenika, kojima je zapovijedao potpukovnik Monteverdi. Dan nakon kapitulacije Italije, nositelji lokalne fašističke vlasti, u strahu da bi ustanici mogli preuzeti vlast nad gradom, tražili su od potpukovnika Angela Scrúfarija zaštitu, oružje i vojnu potporu za borbu protiv ustanika.²³ Dva dana kasnije, 11. rujna, na prilazima Pazinu, oko trideset ustanika s lakim naoružanjem zaustavilo se pred talijanskim položajima. Vođa tih ustanika bio je Joakim Rakovac. Giorgio Sestan, a potom Ćiro Raner i Ivan Motika na mostu iznad potoka Lakota pregovarali su s potpukovnikom Monteverdeom o predaji.²⁴ Utvrđeni su uvjeti, a kako je pazinskom garnizonu bio podređen garnizon u Žminju, dogovoreno je da se na jednak način uredi i predaja toga garnizona.²⁵ Napokon, došlo je do potpisivanja protokola o predaji vojarne i oružja te preuzimanja gradskih ustanova.

Na Labinštini su se 9. rujna 1943. ustanici predvođeni Josipom Matasom, sekretarom rukovodstva Komunističke partije Hrvatske u Istri, i španjolskim borcem Josipom Liculom okupili oko podneva u Balarinima (Šumber) i otuda krenuli prema Nedešćini gdje su razoružali karabinjere u Sv. Nedelji.²⁶ Idućeg dana ustanici su razoružali karabinjersku posadu u Vinežu. Nakon toga pregovarali su o predaji sa zapovjednikom vojarne u Podlabinu, pukovnikom Vincenzom Boniscontijem.²⁷ Dok su pregovori trajali, provalili su u vojarnu i razoružali oko tristo talijanskih vojnika. Nakon

²¹ Mikolić, 696.

²² Dukovski, Darko, *Rat i mir istarski : model povijesne prijelomnice: (1943. 1955.)*, C.A.S.H., Pula, 2001., 67.

²³ Mandić, Davor, Fojbe: *Mit i stvarnost: Dvadeset i pet dana ustaničke vlasti u Istri/rujan-listopad 1943.*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2022., 65.

²⁴ Isto, 66.

²⁵ Mandić, 66.

²⁶ Mandić, 100.

²⁷ Mandić, 100.

toga su iz Podlabina krenuli prema Labinu gdje su talijanske vojne jedinice položile oružje i krenule prema Nedešćini. Već oko 16 sati predala se karabinjerska postaja u Raši. Time je Labinština oslobođena. Za to je područje ustrojena vojna komanda na čijem su čelu bili Aldo Negri i Kazerio Hrvatinić.

Uglavnom predvođeni predstavnicima NOP-a, ustanici su u zapadnoj i središnjoj Istri razoružali karabinjere u Vižinadi, Svetom Lovreću Pazenatičkom, Žbandaju, Karojbi i Motovunu.²⁸ Nakon kapitulacije Italije u Poreču je osnovan talijanski Odbor javnog spasa. Dana 12. rujna, dok su brojni karabinjeri i pripadnici vojske napuštali vojarnu, organizirala se obrana grada od ustanika koji su 12. rujna uspostavili kontrolna mjesta na prilazima gradu. Tijekom 13. rujna okupilo se više od tisuću ustanika spremnih zauzeti grad te razoružati preostale pripadnike talijanske vojske i sigurnosne postrojbe.²⁹ Napokon je, 14. rujna 1943., delegacija Poreča predala grad.

U Kanfanaru su ustanici već 9. rujna 1943. zauzeli željezničku postaju.³⁰ Nakon pregovora i pristanka karabinjera da bez otpora predaju oružje, 11. rujna navečer ustanici su predvođeni Silvanom Rosandom i Giordanom Ravničem ušli u Kanfanar.³¹ Kao i u drugim mjestima, uspostavljena je komanda mjesta. Vojarna karabinjera postala je sjedište vojno-pozadinskih vlasti, ali i zatvor.³²

U Rovinju su se, nakon objave kapitulacije Italije, na glavnome trgu povratnici iz fašističkih zatvora Giuseppe Budicin – Pino, Domenico Segalla, Giorgio Privileggio, Giovanni Naddi/Nadovich, Romano Malusa i Francesco Poretti, obratili okupljenima.³³ Budicin ih je pozvao na oslobađanje grada, razoružavanje talijanske vojske i postrojbi reda i sigurnosti te pripremu za dolazak novog okupatora – njemačkih nacista.³⁴ Idućeg dana, 10. rujna, rovinjski antifašisti osnovali su Odbor javnog spasa, kako bi održavali javni red i mir. Dva dana kasnije razoružana je karabinjerska posada. Dana 13. rujna Odbor javnog spasa zamijenio je Komitet nacionalne partizanske fronte Iza Rovinj (Comitato del Fronte Nazionale partigiano di Rovigno d'Istria).³⁵ Kako gradsko vodstvo Komunističke partije Italije nije dalo podršku djelovanju Komiteta, Budicin je uspostavio

²⁸ Mandić, 77.

²⁹ Mandić, 80.

³⁰ Mandić, 82.

³¹ Mandić, 82.

³² Mandić, 82.

³³ Mandić, 85.

³⁴ Mandić, 85.

³⁵ Mandić, 86.

vezu s predstavnicima NOP-a te je uz njihovu podršku preuzeo vlast.³⁶ U jutarnjim satima, 16. rujna, ustanici su ušli u grad. Uspostavljen je Revolucionarni partizanski komitet (Comitato rivoluzionario partigiano), razoružani su pripadnici talijanskih vojnih postrojbi, kao i postrojbe reda i sigurnosti.³⁷

Čitava Istra – s izuzetkom Trsta, Kopra, Pirana, Izole, Pule, Vodnjana, Fažane i brijunskih otoka koje su Nijemci okupirali zahvaljujući raspuštanju talijanskih vojnih komandi – potpala je pod kontrolu ustanika koji su do 14. rujna posvuda osnovali narodnooslobodilačke odbore (NOO), koji su kao upravna tijela NOP-a zamijenili talijanske gradske načelnike i državne komesare.³⁸ Brojnost ustanika kretala se između 10 000 i 12 000 ljudi.

Istodobno s ustankom, ali posebno nakon oružanih sukoba 12. i 13. rujna započela su uhićenja fašističkih načelnika i drugih službenika, državnih i stranačkih dužnosnika bivšega režima.³⁹ Rijetko se koji redarstveni potkaplar uspio spasiti, a nijedan koji je pao u ruke ustanika.⁴⁰ Nakon što su se ustrojile vojno-pozadinske vlasti i osnovala istražna povjerenstava, 17. rujna pazinski je Kaštel postao središnji istražni zatvor partizanskog pokreta. Nažalost, bilo je više slučajeva gdje su određene osobe uhićene i smaknute, a da zločini, za koje su bili optuženi, nisu bili dokazani. U Pazinu je 15. rujna osnovan Glavni štab partizanskih odreda Istre na čijem su čelu bili predstavnici narodnooslobodilačkog pokreta, i to Hrvati, Slovenci i Talijani koji su, pored toga što su preuzeli na sebe koordinaciju i preustroj partizanskih jedinica u regiji, 24. rujna osnovali i narodni sud na kojem se sudilo i izricalo osude fašističkim čelnicima i kolaboracionistima čija su imena naznačili pojedini NOO-i osnovani u stotinjak sela, gradića i gradova.⁴¹ Za predsjednika suda postavljen je Ivan Motika, jedini član Glavnoga štaba koji je bio diplomirani pravnik.⁴² Narodni sudovi djelovali su u Pazinu, Labinu i Buzetu, mjestima u kojima su postojali prihvatni centri (zatvori).⁴³ Većinom su zatvorenike slali u Pazin i zatvarali u kaštelu, odakle su ih ili slali kućama ako bi se

³⁶ Mandić, 86.

³⁷ Mandić, 86.-87.

³⁸ Scotti, Giacomo, *Krik iz fojbe*, Adamić - Naklada Val, Rijeka, 2008., 74.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Mikolić, Mario, „Oružani otpor talijanskoj vladavini u Istri rujna 1943. godine“, *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata : (1918. - 1943) : zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, (Zagreb, 22.-23. listopada 1997.)*, ur. Marino Manin, Hrvatski institut za povijest : Društvo Egzodus istarskih Hrvata, Zagreb, 2001., 702.

⁴¹ Scotti, Giacomo, *Krik iz fojbe*, Adamić - Naklada Val, Rijeka, 2008., 77.

⁴² Isto.

⁴³ Scotti, 77.

pokazalo da su nevini – što se vrlo rijetko događalo – ili su osuđeni na smrt i odvedeni na mjesto pogubljenja, najčešće u kraške jame (fojbe), kamenolome ili rudnike boksita.⁴⁴ Suđenja su bila organizirana do početka njemačke ofenzive, kada se moralo odlučiti što napraviti sa fašističkim zatvorenicima. Zapovjednik komande mjesta Labin Aldo Negri uoči njemačkog prodora u Istru zalagao se za puštanje na slobodu svih uhićenih fašista, držeći da se oni neće više aktivirati.⁴⁵ No, odlučeno je suprotno, tj. da „najpoznatije fašiste koji su se isticali u proganjanju naroda treba strijeljati“, jer da će se „oni u protivnom staviti u službu Nijemaca i, poznavajući naš svijet, osvećivati se i prouzročiti nove velike žrtve“.⁴⁶ Ista situacija bila je u Pazinu uoči njemačke invazije. Božo Kalčić, jedan od vodećih ljudi u partizanskom pokretu u Istri svjedoči da su u rujanskim danima 1943. u Poreču uhićena 82 fašista koje je „narodni sud po kratkom postupku osudio“.⁴⁷ Broj smaknutih fašista u Istri u tom kratkom razdoblju bio je velik.

Za rujanskog ustanka 1943. oko tristo ljudi, uglavnom fašista i istaknutih građana talijanske nacionalnosti bliskih režimu ili tako percipiranih, nakon likvidacije ili suđenja po kratkom postupku bačeno je u jame i rudarske iskope, dok je izvjesno da je ukupni broj stradalih veći.⁴⁸ Pogubljenja i izvršenja smrtnih presuda nisu vršena bacanjem u jame, već je ono moglo poslužiti kao u tom trenutku najprikladniji i najjednostavniji način zbrinjavanja leševa.⁴⁹ Najpoznatije mjesto egzekucija bila je jama Vinež, gdje su nakon njemačke okupacije izvađena 84 leša ubijenih tijekom ustanka. S obzirom da vodstvo ustanka nije moglo kontrolirati sve ustanike, mnogi su ljudi stradali zbog osobnih osveta i neraščišćenih računa. Mnogi su tijekom ustanka počinili zločine nad onima koje su smatrali neprijateljima. Iako je bilo mržnje prema Talijanima, osobnih osveta i masovnih likvidacija, mnogi su Hrvati iz unutrašnjosti Istre nastojali pomoći talijanskim vojnicima u bijegu da se spase nakon kapitulacije Italije.

⁴⁴ Scotti, 77.

⁴⁵ Mikolić, Mario, „Oružani otpor talijanskoj vladavini u Istri rujna 1943. godine“, *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata : (1918. - 1943) : zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, (Zagreb, 22.-23. listopada 1997.), ur. Marino Manin, Hrvatski institut za povijest : Društvo Egzodus istarskih Hrvata, Zagreb, 2001., 702.

⁴⁶ Vidi isto.

⁴⁷ Mikolić, 702.

⁴⁸ Dota, Franko, *Zaraćeno poraće : konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*, Srednja Europa, Zagreb, 2010., 17.

⁴⁹ Isto.

1.3. Pazinske odluke

Okružni narodnooslobodilački odbor za Istru (ONOI) donio je 13. rujna 1943. odluku o sjedinjenju Istre s Hrvatskom. Bilo je to samoinicijativno, bez znanja rukovodstva NOP-a Hrvatske. Povodom odluke objavljen je proglas o priključenju matici zemlji:

„Istarski narode!

Duh Istre ostao je nepokoren. Mi nismo htjeli postati poslušno roblje.

U ovim odlučnim časovima naš narod pokazao je visoku nacionalnu svijest. Dokazao je svima i svakome da je Istra hrvatska zemlja i da će hrvatska ostati.

Svojim vlastitim snagama, ne čekajući da im drugi donesu slobodu, Istrani su ustali, jurnuli na kasarne, uhvatili čvrsto oružje u svoje ruke, da njime brane svoje pravo na slobodu. Otvorena su vrata zloglasnih tamnica i pušteni na slobodu dični sinovi nikad pokorene Istre. Nećemo više nikad dozvoliti, da se našom sudbinom drugi poigrava.

Rodoljubi Istre!

Talijanski garnizoni u našim su rukama. Talijanski vojnici bježe sa naše rodne grude. Prvi put u našoj istoriji uzima narod kormilo u svoje ruke.

Istra se priključuje matici zemlji i proglašuje ujedinjenje sa ostalom našom hrvatskom braćom.

Istrani!

Držimo čvrsto oružje u našim rukama. Stanimo na branik naše slobode. Ne dajmo je više nikome za živu glavu! Moramo da ostanemo svoji na svome.

Budimo disciplinirani i slušamo upute naše narodne vlasti: naših Narodnooslobodilačkih odbora.

Živjela hrvatska Istra! Živjela junačka Narodno oslobodilačka vojska! Živio ZAVNOH! Živjela Crvena armija! Živjele savezničke armije!

Smrt fašizmu sloboda narodu!

Narodno oslobodilački odbor za Istru.⁵⁰

Tri dana kasnije, 16. rujna, Narodnooslobodilačko vijeće za primorsku Sloveniju, donijelo je odluku o priključenju ujedinjenoj Sloveniji, koju je odmah potvrdio Vrhovni plenum Oslobođilačke fronte.⁵¹ Proglas plenuma glasi:

⁵⁰ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 168.

⁵¹ Isto, 168.-169.

“1. Vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskoga naroda ispunjava temeljni, iz prirodnih i povijesnih prava proizašli zahtjev slovenskoga naroda i proglašava priključenje slovenskoga Primorja slobodnoj i sjedinjenoj Sloveniji u slobodnoj i demokratskoj Jugoslaviji.

2. Talijanskoj narodnoj manjini na priključenom ozemlju zajamčena je autonomija. O izvedbi autonomije raspravljat će ovlašteni zastupnici slovenskog i talijanskog primorskog stanovništva, čim to budu dopuštale okolnosti.”⁵²

Čak je i Ante Pavelić, poglavnik Nezavisne Države Hrvatske, u ime ustaške države i s privolom nacista već sutradan nakon kapitulacije Italije proglasio priključenje Rijeke i Istre do rijeke Raše, a 10. rujna proglasio je poništenim Rimske ugovore potpisane između NDH i Kraljevine Italije 18. svibnja 1941. godine, uključujući i ponudu hrvatske krune vojvodi od Aoste, te ugovor o razgraničenju između NDH i Italije.⁵³ U kolovozu je šef jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu Miloš Trifunović predao ministru vanjskih poslova Velike Britanije Antonyju Edenu notu u kojoj je tražio „aneksiju svih jugoslavenskih teritorija koja se nalaze pod vladavinom stranaca i neprijatelja“.⁵⁴

Međutim, jedino će se odluka Okružnog NOO-a za Istru pokazati povijesno važnom. Ona je iz Pazina poslana u Otočac, tada glavni grad hrvatskog slobodnog teritorija te sjedište CK KPH, ZAVNOH-a i Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske.⁵⁵ Taj je proglas vjerojatno iznenadio vojno-političko vodstvo Hrvatske, koje nije očekivalo takav potez Okružnog NOO-a. Oni su tada bili prisiljeni brzo poduzeti odgovarajuće mjere. Pozivajući se na Proglas Inicijativnog odbora i na Plitvičku rezoluciju kao i na izraženu volju naroda Istre, Izvršni odbor ZAVNOH-a 20 rujna 1943. potvrdio je tu odluku.⁵⁶ Proklamacija ZAVNOH-a o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih okupiranih krajeva Hrvatskoj, koje je u rujnu 1943. potpisao Vladimir Nazor, glasi:

“Hrvatskom narodu.

Odluka o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih okupiranih krajeva Hrvatskoj.

Narod Istre, Hrvatskog Primorja, Dalmacije i svih jadranskih otoka u zajednici s junačkom Narodnooslobodilačkom vojskom Hrvatske, oslobodio je svoje krajeve ispod jarma talijanskih tlačitelja. Vlast u tim krajevima prešla je u ruke Narodnooslobodilačkih odbora jedinim organa demokratske narodne vlasti, koju naš narod priznaje. Na osnovu tih činjenica, kao i na osnovu

⁵² Buršić, 169.

⁵³ Buršić, 169.

⁵⁴ Buršić, 169.

⁵⁵ Buršić, 169.

⁵⁶ Buršić, 170.

načela o samoodređenju naroda, što su ga proklamirali naši veliki saveznici Sovjetski Savez, Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske donijelo je slijedeće zaključke:

1. Proglašuju se ništetnim svi ugovori, paktovi i konvencije, koje su razne velikosrpske vlade sklopile s Italijom, s kojima su hrvatski krajevi Istra, Rijeka, Zadar, Lošinj, Cres, Lastovo i ostali kvarnerski otoci predani Italiji.
2. Proglašuju se ništetnim svi ugovori, paktovi i konvencije, sklopljeni između izdajnika hrvatskog naroda i talijanske vlade, kojima su dijelovi Gorskog kotara, Hrvatskog Primorja, Dalmacije i dalmatinski otoci predani Italiji
3. Svi spomenuti hrvatski krajevi, tj. Istra, Rijeka, Zadar, anektirani dijelovi Hrvatskog Primorja, Gorskog Kotara, Dalmacije i svi Jadranski otoci (uključivši ovamo i Lastovo, Cres, Lošinj i druge), priključuju se matici zemlji Hrvatskoj, a preko nje novoj demokratskoj, bratskoj zajednici naroda Jugoslavije, za koju se naši narodi bore.
4. Talijanskoj nacionalnoj manjini koja obitava u ovim krajevima, zajamčuje se autonomija.
5. O gornjoj odluci obavještavaju se vlade savezničkih zemalja: Saveza Socijalističkih Sovjetskih Republika, Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država, kao i čitava svjetska javnost. Smrt fašizmu sloboda narodu!⁵⁷

Istovremeno je politički komesar Glavnog štaba NOV i POH Vladimir Bakarić s još nekoliko članova 19. rujna u štabu 13. primorsko-goranske divizije donio odluku o osnivanju operativnog štaba NOV i POH za Istru, dok je u Pazin upućen Jakov Blažević, izaslanik CK KPH i ZAVNOH-a, sa zadatkom da istarske vođe ustanka upozna s odlukama donesenim u Otočcu.⁵⁸

U ocjenama do tada ostvarenih ciljeva NOP-a u Istri i pri utvrđivanju narednih zadataka i načina njihove realizacije pojavile su se razlike u mišljenju između Jakova Blaževića i članova istarskog rukovodstva.⁵⁹ Na saboru istarskih narodnih predstavnika, koji je održan u Pazinu 25. i 26. rujna 1943., potvrđene su, donekle prerađene, odluke Okružnog NOO-a od 13. rujna. Sjednici u Pazinu prisustvovalo je 150 pozvanih predstavnika iz redova KPH, narodnjaka, svećenstva, Talijana i vojnih jedinica NOV i POH.⁶⁰ U Pazinu je 26. rujna objavljen proglas Privremenog pokrajinskog izvršnog narodnooslobodilačkog odbora Istre povodom priključenja Istre Hrvatskoj i Jugoslaviji:

⁵⁷ Buršić, 170.

⁵⁸ Buršić, 170.

⁵⁹ Buršić, 170.

⁶⁰ Buršić, 175.

“Istarski narode!

Predstavnici uskrse Istre okupljeni prvi puta poslije 25 godišnjeg robovanja u slobodnom Pazinu izražavajući volju istarskog naroda, odaju počast svim borcima palim za slobodu Istre i zahvaljuju N.O.V. Hrvatske na ukazanoj pomoći. Jednodušno donosi slijedeće zaključke:

1. Ukidaju se oni talijanski fašistički zakoni, koji su bilo političko bilo socijalno ekonomski imali za cilj odnarodnjivanje i uropaštavanje našeg naroda.
2. Svi oni Talijani koji su se poslije 1918. doselili u Istru u svrhu odnarođivanja i izrabljivanja našeg naroda biti će vraćeni u Italiju. O pojedinim slučajevima odlučivati će zato posebna komisija.
3. Talijanska manjina u Istri uživati će sva nacionalna prava (slobodu jezika, škole, štampe i slobodu kulturnog razvića).
4. Sva nasilno potalijančena prezimena, imena mjesta, sela, ulica i uopće svi prisilno potalijančeni nazivi i natpisi zamjenjuju se starim hrvatskim imenima.
5. Jezik u crkvama bit će hrvatski, a talijanskoj se manjini priznaje pravo upotrebe svog jezika.
6. Otvaranju hrvatskih škola pristupit će se u najskorije vrijeme.
7. Pozivaju se svi Istrani da se odazovu mobilizaciji u N.O.V. i da odmah pristupe prikupljanju pomoći za našu narodnu vojsku.
8. Z.A.V.N.O.H. je raspisao zajam za pomoć postradalima u narodnooslobodilačkoj borbi. Pozivaju se svi Istrani da svaki prema svojoj mogućnosti upiše zajam narodnog oslobođenja.
9. Izabran je Privremeni Pokrajinski Izvršni Narodnooslobodilački odbor kao jedino pravo Političko Predstavništvo Istarskog Naroda sa ciljem da čitav narod Istre vodi u borbu do potpunog oslobođenja.⁶¹

O tome da je samoinicijativno donošenje odluke o sjedinjenju s maticom zemljom praktično stavilo ZAVNOH, a potom i AVNOJ pred svršen čin, rječito govori i brzojav Josipa Broza Tita od 1. listopada 1943. u svezi s odlukom ZAVNOH-a o priključenju okupiranih krajeva Hrvatskoj.⁶² Posebno je zanimljiva činjenica da brzojav nije upućen ni Izvršnom odboru ZAVNOH-a ni CK-u KPH, već – Glavnom štabu Hrvatske.⁶³ Brzojav glasi:

„Glavnom štabu Hrvatske.

Deklaracija o pripojenju anektiranih krajeva Hrvatskoj uglavnom je dobro sastavljena. Nije pravilno ono mjesto gdje se govori o autonomiji talijanske manjine, ako se tu radi o kulturnoj, onda je to trebalo reći, a za političku nema ovdje mjesta, jer je ta manjina raštrkana. Treba reći da se garantuje puna sloboda i ravnopravnost talijanske manjine. Nepravilno je proglašavanje ništavnosti svih ugovora samo sa strane ZAVNOH-a i samo njegovim potpisom, Proklamaciju

⁶¹ Buršić, 175.

⁶² Buršić, 177.

⁶³ Buršić, 177.

je morao potpisati i AVNOJ, a predsjedništvo ZAVNOH-a da se potpiše. Inače to neće imati važnosti pred stranim silama i znači separatizam protiv kojeg su svi saveznici. Odgovorite hitno.

Tito.⁶⁴

Na zasjedanju ZAVNOH-a u Plaškom od 12. do 15. listopada 1943. potvrđeno je sjedinjenje Istre s maticom Hrvatskom i Jugoslavijom te je osam predstavnika Istre primljeno među vijećnike ZAVNOH-a.⁶⁵ AVNOJ kao najviše predstavničko tijelo Jugoslavije potvrdio je na II. zasjedanju u Jajcu 29. i 30. studenog 1943. odluke ZAVNOH-a i Slovenskog narodnoosvobodilnog odbora (Vrhovnog plenuma Osvobodilne fronte).⁶⁶ Odluka se odnosila na priključenje Istre i hrvatskih jadranskih otoka, Slovenskog primorja i Beneške Slovenije Jugoslaviji:

„U skladu sa davnim težnjama i borbenim naporima slovenačkog i hrvatskog naroda u zemljama podjarmljenim od italijanskih imperijalista, Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije potvrđuje:

1. Odluku Slovenskog narodno osvobodilnog odbora (plenum Osvobodilne fronte) o priključenju Slovenskog primorja i svih anektiranih delova Slovenije slobodnoj Sloveniji u federativnoj Jugoslaviji.
2. Odluku Zemaljskog antifašističkog veća narodnog oslobođenja Hrvatske o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i anektiranih delova Hrvatske i hrvatskih jadranskih otoka slobodnoj Hrvatskoj u federativnoj Jugoslaviji.
3. Ova odluka stupa odmah na snagu.⁶⁷

O odluci Okružnog NOO-a za Istru o sjedinjenju Istre s maticom zemljom od 13. rujna 1943. nije naodmet navesti mišljenje pravnika Ferde Čulinovića. U knjizi *Priključenje Istre Jugoslaviji* iz 1968. on navodi da Okružni NOO za Istru i Izvršni odbor Osvobodilne fronte u trenutku donošenja odluke o raskidanju veza s Italijom i sjedinjenju s Jugoslavijom nisu bili organi državne vlasti koji bi imali pravo donositi akte o međunarodnim odnosima Jugoslavije i Italije.⁶⁸ Oni nisu imali državopravni položaj koji bi im dao ovlast za sklapanje međunarodnih sporazuma. Drugim riječima, njihovim odlukama suverenitet Kraljevine Italije nad tim područjima u međunarodnom pravu nije prekinut. Međutim, sve ove odluke o priključenju Istre Jugoslaviji, iako tada samo unutarnje pravne valjanosti, bile su jedan od ključnih doprinosa poratnom

⁶⁴ Vidi Buršić, 177

⁶⁵ Buršić, 178.

⁶⁶ Buršić, 178.

⁶⁷ Vidi Buršić, 178.

⁶⁸ Buršić, 178.

razgraničenju. Dakle, za valjanost u međunarodno-pravnom smislu, ove odluke trebao je potvrditi poslijeratni mirovni ugovor.

Za kraj treba reći da je Pazinska odluka, kao povijesni dokument o oslobođenju Istre i njezinu sjedinjenju s domovinom, istodobno i bojni poklič, dalekovidni poziv da se oslobođenu Istru mora braniti od drugog neprijatelja, od novog okupatora.⁶⁹ Bio je to Treći Reich.

1.4. Plan „Achse“

Kao što je već rečeno, nakon kapitulacije Italije Hitler je izdao naredbu o provedbi plana „Achse“. Cilj tog plana bio je razoružati talijansku vojsku i popuniti prazan prostor, koji je nastao kapitulacijom Italije, njemačkim snagama. Kako je na području Istre došlo do ustanka, Nijemci su odlučili prije invazije, koja je planirana za početak listopada, pripremiti teren i zauzeti strateške točke kako bi se okupacija Istre izvela što brže i sa što manje žrtava.

Nakon što su zauzele Trst njemačke su se postrojbe nastavile kretati prema Puli. Istovremeno, na cesti Pula – Trst ustanici su 11. rujna dočekali kolonu od kojih 60 kamiona, kojima se bataljun talijanske vojske iz Pule pokušao probijati prema Trstu.⁷⁰ Više od tisuću ustanika koji su se našli na raskrižju Tićan uspjelo je razoružati čitav bataljun.⁷¹ Talijanski vojnici i časnici pušteni su svojim kućama, a jedna se grupa pridružila ustanicima.⁷² Međutim, dok su partizani međusobno raspoređivali oružje, na njih su naletjele spomenute njemačke snage. Prethodnicu su rafalima pokosili ustanici. Nijemci su bili opremljeni topovima, minobacačima, mitraljezima, čak i tenkovima. U sukobu je poginulo 66 Nijemaca i 84 ustanika. No, mali broj ustanika je poginuo u borbi, većina ih je strijeljana nakon zarobljavanja. Istog su se dana Nijemci sukobili sa omladincima na cesti prema selu Limu. Taj je događaj opisan u 3. broju *Glasa Istre* iz prosinca 1943.:

⁶⁹ Antić, Vinko, *Oslobođenje Istre i Pazinska odluka o sjedinjenju s domovinom*, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeka, 1978., 41.-42.

⁷⁰ Drndić, Ljubo, *Oružje i sloboda Istre : 1941-1943*, Školska knjiga : Glas Istre ; Pula, Zagreb, 1978., 320.

⁷¹ Isto.

⁷² Drndić, 320.

„Još tri dana nakon pada Italije karabinjerska posada u malom selu Limu nije htjela predati oružje. Doznajući to, omladinci iz Rovinja, njih dvadeset, odmah se upute da ih razoružaju. Na cesti naiđu na njemačku kolonu. Hrabri omladinci su skočili pred njemačke kamione i razoružali su posadu četiri kamiona. Dok su spremali kamion, da ukrcaju zarobljenike i njihovo oružje, naiđu Švabe sa blindiranim automobilima s jednog i drugog kraja ceste. Petnaest hrabrih omladinaca iz Rovinja u neravnoj borbi položili su svoje mlade živote na oltar domovine.“⁷³

Istog dana kada su Nijemci stigli u Pulu talijanska je komanda, ona ista koja je 9. rujna naredila da se uguši pokušaj lokalnog suprotstavljanja Nijemcima, predala grad i cijeli vojni garnizon jednom njihovom odredu od tristotinjak ljudi.⁷⁴ Četiri ratna broda na popravku u vojnom arsenalu, otprilike 15 000 ljudi te 400 političkih i ostalih zatvorenika koji su se nalazili u gradskom zatvoru završili su u rukama novog okupatora.⁷⁵ Nekoliko tisuća talijanskih časnika i mornara, koji su odbili služiti dojučerašnjem savezniku, ukrcani su u teretne vagone kako bi bili deportirani u Njemačku na prisilni rad.⁷⁶ Manji broj vojnika, predvođeni crnokošuljašima, prešao je u njemačku službu. Nakon što su zauzele Pulu, njemačke snage krenule su osvojiti Rijeku. Na putu do Rijeke, 13. rujna, 194. pješачka pukovnija sukobila se s tek osnovanom postrojbom ustanika – Labinskim bataljunom. Ustanici su se, nakon pretrpljenih gubitaka, povukli na sjevernu stranu Podlabina. Idućeg dana, njemačke su se snage prije polaska za Rijeku, ponovno sukobile sa ustanicima kod mjesta Vinež. Labinski bataljun imao je 47 poginulih.

Uz te akcije, Nijemci su 15. rujna izvršili i nasilno izviđanje na području Kanfanara, pri čemu su ustanici izvršili napad na dva transporter. Ubili su dva njemačka vojnika i zarobili 13. Međutim, idućeg dana, njemačke snage su okružile to područje i oslobodili zarobljene Nijemce i fašiste. U borbi je poginulo 50 ustanika, a još 26 zarobljenih ustanika i mještana je strijeljano. Nijemci su, također, napali Rovinj. Zbog premoći njemačkih snaga, ustanici su se morali povući iz grada. Nakon što su ušli u grad, bez razloga su ubili nekoliko ljudi. Već nakon nekoliko sati napustili su Rovinj i krenuli dalje. Takvih izviđanja bilo je u mnogim drugim mjestima u Istri. Do kraja rujna njemačko je zapovjedništvo ostvarilo primarni zadatak utvrđen planom „Achse“ i stvorilo preduvjete za invaziju na Istru.

⁷³ „Iz Istre“, *Glas Istre*, br. 3, god. 43, 21.

⁷⁴ Scotti, Giacomo, *Krik iz fojbe*, Adamić - Naklada Val, Rijeka, 2008., 65.

⁷⁵ Isto

⁷⁶ Scotti, 65.

1.5. Rommelova ofenziva

U isto vrijeme dok se hrvatsko i slovensko stanovništvo veselilo kapitulaciji Italije i novostečenoj slobodi, Nijemci su pripremali ofenzivu na istarsko područje kako bi ugušili ustanak.

Mnogi uznemirujući izvještaji o ofenzivnim akcijama Narodnooslobodilačke vojske, koje je svakodnevno Grupa armija B slala u Hitlerov Glavni stožer, izazivali su zabrinutost kod njemačkog vojnog vodstva.⁷⁷ O tome se na konferencijama kod Hitlera više puta raspravljalo, a naročito 17. i 19. rujna kada se odlučivalo o poduzimanju obimnije ofenzivne akcije na istočnom krilu Grupe armija B, tj. prema Istri, i dalje do crte razgraničenja s Vrhovnim zapovjednikom za Jugoistok.⁷⁸ U Italiji su se događaji za Nijemce povoljno odvijali. Razoružali su talijanske postrojbe i organizirali obranu južno od Rima kako bi spriječili savezničko napredovanje prema sjeveru. Za razliku od Italije, situacija na teritoriju vrhovnog zapovjednika za Jugoistok (Grupa armija F), kao i na istočnom krilu Rommelove Grupe armija B, nije bila nimalo povoljna.⁷⁹ Dana 17. rujna njemačko Vrhovno zapovjedništvo ocijenilo je situaciju na području Jugoistoka nepovoljnom, a istarsko područje smatrano je najproblematičnijim. Budući da su nakon kapitulacije Italije u ustanku u Slovenskom primorju, Istri, Gorskom kotaru, Notranjskoj i Dolenjskoj razoružane talijanske postrojbe i formiran veliki slobodni teritorij s brojnim novim postrojbama NOVJ, njemačke komunikacije između Italije i doline Save bile su presječene ili opasno ugrožene i često ometane.⁸⁰ Zbog daljnjeg pogoršavanja situacije, 19. rujna 1943. Hitler je donio odluku za uništenje ustanika na ovom području, te je izdao Rommelu sljedeću naredbu:

„1. U najskorije vrijeme ne očekujemo savezničko iskrcavanje na području Grupe armija B. Veća je opasnost na egejskoj i jadranskoj obali, naročito na onim mjestima, gdje su obalu zaposjele jake partizanske bande.

2. Zato treba iskoristiti vrijeme, dok još 10. armija veže anglo-američke snage, za izvršavanje slijedećih zadataka:

⁷⁷ Lučić, Milan, *Narodnooslobodilački rat u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u ljeto i jesen 1943. godine*, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeka, 1983., 117.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Lučić, 117.

⁸⁰ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 179.180.

- a) potpuno uništiti jak otpor u Istri,
- b) potpuno zaposjesti hrvatsku obalu

3. U tom cilju Grupa armija B mora prikupiti tako jake snage u Istri pod zapovjedništvom SS oklopnog korpusa, da mogu brzo i potpuno uništiti ustanike. Za taj zadatak potrebno je, osim ojačane 71. divizije upotrijebiti 24. oklopnu diviziju i jače dijelove 44. divizije, kasnije također i SS brigadu Reichführer-SS, kao i 162. Turkmensku diviziju koja će stići u Istru poslije 22. rujna. Koncentričnim napadom naših snaga moramo ustanicima onemogućiti povlačenje u sjeverozapadni dio Hrvatske. Sve jedinice moraju prema ustanicima nastupati bez milosti.

4. Vrhovni zapovjednik za Jug mora izvijestiti, koliko talijanskih tenkova i oklopnih automobila može poslati vrhovnom zapovjedniku za Jugoistok. Veliki dio tih vozila nije prikladan za borbu protiv Engleza i Amerikanaca, ali je zato u svakom slučaju upotrebljiv za borbu sa partizanima.

5. Vrhovni zapovjednik za Jugoistok mora pored izvršenja svojih primarnih zadataka (osvajanje dalmatinske i albanske obale, zauzimanje otoka pred Patraškim zaljevom), sa svim raspoloživim snagama potpomagati operaciju Grupe armija B u Istri i naročito zatvarati prometne veze između Istre i Hrvatske na svom području. U planu imamo da kasnije premjestimo snage iz Istre u Hrvatsku.

6. O pojedinostima u pogledu sudjelovanja, međusobno će se dogovoriti Grupa armija B i vrhovni zapovjednik za Jugoistok. Ako je za uništenje neprijatelja u Istri potrebno da dio područja vrhovnog zapovjednika za Jugoistok pripadne Grupi armija B, moraju joj se za vrijeme izvođenja operacije podčiniti tamošnje jedinice.

7. Grupa armija B će po dogovoru sa vrhovnim zapovjednikom za Jugoistok izvijestiti o planu i snagama koje će upotrijebiti.⁸¹

Ta je naredba prenijeta Zapovjedništvu 2. SS oklopnog korpusa koje je rukovodilo operacijom, a ono je o tome obavijestilo podčinjene jedinice sljedećom porukom:

„Führer je danas još jednom naredio da se slavenski komunistički ustanički pokret u Istri uguši sa bezobzirnom grubošću i pobunjenici istrijebe. One, koji nam se sa oružjem suprotstave odmah ravnodušno strijeljati, bez obzira da li se radi o Slavenima, bivšim talijanskim vojnicima ili ustanicima druge narodnosti. Jačina snaga i njihova upotreba mora biti takva da se sa sigurnošću postigne veliki uspjeh i da se glavnina angažiranih snaga uskoro oslobodi za izvršenje drugih zadataka. Slavensko stanovništvo poslije ove akcije ne smije više za nas predstavljati nikakvu opasnost.“⁸²

⁸¹ Vidi Lučić, Milan, *Narodnooslobodilački rat u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskog kotaru u ljeto i jesen 1943. godine*, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeka, 1983., 118.-119.

⁸² Vidi isto, 121.

U operativno strateškim razmatranjima ovog osjetljivog prostora, osnovne intencije njemačkog vojnog vodstva bile su da se ovdje i pored toga što nije postojala neposredna opasnost većeg savezničkog angažiranja, ne dozvoli nikakvo ugrožavanje njemačkih pozicija, jer bi to moglo postati vrlo opasno.⁸³ Njemačko Vrhovno zapovjedništvo bilo je svjesno činjenice da bi se gubitkom ovog prostora veoma ozbiljno kompromitirala obrana Apeninskog i Balkanskog poluotoka, i ugrozila južna područja Reicha, pa zato nije moglo čekati, već je nastojalo da ove krajeve, najznačajniju okolicu obrane Sredozemlja, što prije čvrsto zaposjedne i pripremi za odlučujuću obranu.⁸⁴

Planirajući i pripremajući ofenzivu u Istri, njemački feldmaršal Erwin Rommel odlučio je da u akciji sudjeluju tri ojačane pukovnije – 21. grenadirska oklopna pukovnija 24. oklopne divizije s područja Livorna, 1. ojačana grenadirska oklopna pukovnija SS-a, 1. divizija SS-a Leibstandarte „Adolf Hitler“ iz područja Milana te 132. grenadirska ojačana pješaka i 96 topnička pukovnija 44. grenadirske divizije Hoch und Deutschmeister s područja Villafranca – Verona.⁸⁵ Operacija je povjerena II. SS oklopnom korpusu pod zapovjedništvom Paula Haussera, koji je za nju okupio velike snage: više od 50 000 vojnika, 95 tenkova, 41 jurišni top, 23 lovca na tenkove, 6 samohodnih teških topova i oko 300 oklopnih transportera protiv 15 000 partizana.⁸⁶ U ovoj operaciji sudjelovale su i fašističke grupe s područja Tršćanske, Goričke, Kvarnerske i Istarske pokrajine, kao i talijanske karabinjerske postrojbe koje su nastavile suradnju s Nijemcima.⁸⁷

Operacija „Istrien“, kako ju je nazvalo njemačko Vrhovno zapovjedništvo, imala je tri faze. U prvoj fazi II. SS oklopni korpus pobrinuo se za osiguranje područja Trst – Tolmin – Idrija – Postojna i preuzimanje kontrole nad Slovenskim primorjem.⁸⁸ Druga faza operacije bila je preuzimanje kontrole nad Istrom i blokiranje svih smjerova za povlačenje prema Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju.⁸⁹ Zadatak je povjeren 44.

⁸³ Lučić, 121.

⁸⁴ Lučić, 121.

⁸⁵ Mandić, Davor, *Fojbe : mit i stvarnost : dvadeset i pet dana ustaničke vlasti u Istri (rujan - listopad 1943.)*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2022., 199.

⁸⁶ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 180.

⁸⁷ Mandić, Davor, *Fojbe : mit i stvarnost : dvadeset i pet dana ustaničke vlasti u Istri (rujan - listopad 1943.)*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2022., 201.

⁸⁸ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., str 180.

⁸⁹ Isto, 180.-181.

pješачkoj diviziji (132. pukovnija pojačana s I. SS grenadirskom pukovnijom i 21. oklopnom pukovnijom) i 71. pješачkoj diviziji (194. pukovnija pojačana 901. pukovnijom) koje su osvojile početne položaje 1. listopada porazivši tršćanski partizanski bataljun.⁹⁰ Zbog nedostatka iskusnih časnika partizanski stožer za Istru već je bio odlučio povući većinu od svojih 12 000 boraca u Gorski kotar, ali putovi povlačenja bili su odsječeni prije no što se to moglo provesti.⁹¹ Nijemci su gotovo sve svoje planove ostvarili u samo dva dana. Treća faza operacije bila je čišćenje istarskog poluotoka i Hrvatskog primorja te napredovanje kroz Gorski kotar kako bi se ove njemačke postrojbe spojile s Grupom armija F u Ogulinu.⁹² U silnom i brutalnom naletu od 2. do 11. listopada 1943. mladu i neiskusnu istarsku narodnooslobodilačku vojsku razbile su postrojbe Wehrmachta i II. SS oklopnog korpusa pod vrhovnim zapovjedništvom feldmaršala Erwina Rommela.⁹³ Pazin su 22. rujna nadlijetali njemački zrakoplovi, koji tom prilikom nisu izvršili bombardiranje. Međutim, 27. rujna, došlo je do bombardiranja Roča i Pazina, na koji je bačena 21 bomba. Dva dana kasnije, 29. rujna, područje središnje Istre po drugi je puta bombardirano, a 2. listopada ponovno su bombardirani Pazin i Žminj. U Pazinu je tijekom bombardiranja poginulo stotinjak ljudi, uključujući žene i djecu. S obzirom da je Pazin bio „glavni grad“ partizana u Istri, u tom kratkom razdoblju bombardiran je čak tri puta, pri čemu je otprilike 70% grada bilo u ruševinama. Tijekom bombardiranja, neprijateljski zrakoplovi su istovremeno vršili i izviđanje iz pravca njihove predstojeće ofenzive te bacali letke na hrvatskom i talijanskom jeziku, pozivajući partizane na predaju i na mirni povratak kućama. Cilj tih letaka bila je demoralizacija stanovništva i partizanskih vojnih jedinica, kako bi otpor bio lakše skršen.

Njemačke postrojbe, brojnije u ljudstvu i opremljene najmodernijom ratnom opremom, pregazile su Istru, čineći mnoge zločine. Nastupajući „bezobzirnom surovošću“ prema izvještaju Stožera Grupe armija „B“, u ofenzivi su partizanske postrojbe imale 4 096 poginulih i 6 850 zarobljenih, a njemačke su postrojbe zaplijenile 32 topa i 2 182 komada pješачkog naoružanja.⁹⁴ To je partizanskom pokretu zadalo težak udarac. Međutim, nakon ofenzive većina je postrojbi povučena iz Istre što je

⁹⁰ Buršić, 181.

⁹¹ Buršić, 181.

⁹² Buršić, 181.

⁹³ Buršić, 181.

⁹⁴ Mandić, Davor, *Fojbe : mit i stvarnost : dvadeset i pet dana ustaničke vlasti u Istri (rujan - listopad 1943.)*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2022., 211.

narodnooslobodilačkoj borbi dalo novi zamah.⁹⁵ Za relativno kratko vrijeme nakon ofenzive formirano je nekoliko novih brigada i odreda i na kraju 43. istarska divizija.⁹⁶ Namjera njemačkog Vrhovnog zapovjedništva da upotrebom vrlo jakih snaga i njihovim brutalnim nastupom, ne samo uguši ustanak, već i u budućnosti, kako je to u naredbi za slamanje ustaničkog pokreta zahtijevao Hitler, onemogućiti bilo kakav otpor, nije se ostvarila.⁹⁷ Upravo suprotno, njemačka brutalnost još je više učvrstila volju stanovništva za nastavak borbe protiv okupatora.

⁹⁵ Lučić, Milan, *Narodnooslobodilački rat u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u ljeto i jesen 1943. godine*, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeka, 1983., 185.

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ Lučić, 185.-186.

2. Istra pod njemačkom okupacijom

2.1 Operativna zona Jadransko primorje

Nakon kapitulacije Italije njemačke vlasti objavile su formiranje nove fašističke vlade. Ta vlada je već 10. rujna u Hitlerovom Glavnom stožeru, pod njemačkom kontrolom, nastavila slati propagandne pozive talijanskom stanovništvu. Hitler je 10. rujna 1943. izdao naredbu o organizaciji civilne vlasti u Italiji prema kojoj su Nijemci imali pravo postavljati prefekte i dodjeljivati im njemačke savjetnike.⁹⁸ Istog dana Hitler je donio odluku prema kojoj će se na teritoriju Alpa i na sjevernog Jadrana formirati dvije operativne zone i to Jadransko primorje (Adriatisches Küstenland) s područjem Furlanije, Gorice, Trsta, Istre, Rijeke, Kvarnera i Ljubljane, i Predalpska oblast (Alpen Vorland) s područjima Bolzano, Trident (Trento) i Belluno.⁹⁹ Iako je odluku o osnivanju Operativne zone Jadransko primorje Hitler donio već 10. rujna, ona će se u stvarnosti realizirati tek 1. listopada.

Nijemcima je Operativna zona Jadransko primorje (Operationszone Adriatisches Küstenland) bila od ključne strateške važnosti zbog straha od eventualnog iskrcavanja angloameričkih snaga koje bi s tog prostora mogle prodrijeti prema južnoj granici Reicha, koja je od obale Jadranskog mora bila udaljena oko 100 kilometara, te zbog partizanskih jedinica koje su im, zajedno s lokalnim stanovništvom, stvarale brojne probleme. Jadransko primorje obuhvaćalo je šest pokrajina: Trst, Goricu, Udine, Ljubljanu, Pulu i Rijeku. Potpunu i isključivu građansku, sudsku i vojnu vlast imao je vrhovni komesar za Jadransko primorje, bivši koruski Gauleiter iz Salzburga Friederich Rainer.¹⁰⁰ Vojni zapovjednik bio je Ludvig Kübler. Uz njih je bio i Odilo Globočnik, koji je 15. listopada imenovan zapovjednikom policije i SS-a u Operativnoj zoni Jadransko primorje.¹⁰¹ Globočnikov glavni zadatak bio je progoniti partizane te opljačkati i istrijebiti Židove. Za tu potrebu Globočnik je utemeljio „operativni stožer za uništavanje bandi“. Doveo je u Trst stotinjak zloglasnih SS-ovaca,

⁹⁸ Lučić, Milan, *Narodnooslobodilački rat u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u ljeto i jesen 1943. godine*, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeka, 1983., 76.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 188.

¹⁰¹ Pirjevec, Jože, *Fojbe*, Srednja Europa, Zagreb, 2020., 47.

među kojima su se isticali Franz Stangl, poznat kao krvnik iz Treblinka, i Christian Wirth.¹⁰² Pod Globočnikovim zapovjedništvom bile su fašističke jedinice: Brigata Nera (Crna brigada) iz Trsta i Milicija za teritorijalnu obranu (Milizia difesa territoriale – MDT).¹⁰³ Friedrich Rainer, kao vrhovni komesar Operacijske zone Jadransko primorje, upravu je preuzeo u dvije etape: prvo u pokrajini Ljubljana, a 29. rujna u Julijskoj krajini, tj. i u Istri.¹⁰⁴ On je 1. listopada izdao proglas kojim je objavio njemačko zapovijedanje talijanskim teritorijima te uspostavu operacijske zone i civilne uprave.¹⁰⁵ U uvodnom dijelu proglasa Rainer je naglasio da je zbog izdaje talijanskog kralja i Badoglioove vlade Njemački Reich bio primoran zaposjesti talijanski teritorij, koji od tada čini operacijsko područje njemačke vojske, odnosno Wehrmachta, pod nazivom Jadransko primorje.¹⁰⁶ Sukladno prvom članku te odredbe, Jadransko primorje činile su pokrajine Furlanija, Gorica, Trst, Istra, Ljubljana, Kvarner s područjima Sušak, Bakar, Čabar, Kastav i Krk, gdje je svu civilnu vlast imao Rainer.¹⁰⁷ U drugom članku određeno je da će se i dalje primjenjivati dotadašnje talijansko pravo ukoliko se ne bude protivilo sigurnosnim mjerama ili ga on sam ne bude opozvao.¹⁰⁸ Trećim člankom zapovjedbno je svim uredima da nastave s radom po njegovim, Rainerovim uputama, dok je člankom četvrtim objavljeno da će njegove odredbe biti objavljivane u spomenutim službenim novinama, a u petom članku da ta odredba vrijedi od 29. rujna 1943. godine.¹⁰⁹

Mussolini i Pavelić su takvim razvojem situacije bili iznimno nezadovoljni. Mussolini, koji je 23. rujna organizirao vladu svoje državnice Talijanske Socijalne Republike (tzv. Republike di Salo), želio je zadržati kontinuitet svoje vlasti na svim spomenutim područjima Operacijske zone Jadransko primorje, ali prihvaćajući nužnost jačeg njemačkog vojnog prisustva.¹¹⁰ Pavelić je zbog toga, u skladu sa svojim proglasom od 10. rujna 1943., želio priključiti Nezavisnoj Državi Hrvatskoj sve hrvatske teritorije, osim Istre zapadno od rijeke Raše, koje je do 1943. imala Italija. Dana 14. listopada u Rijeku je doputovao visoki komesar Rainer, koji je predstavnike NDH upoznao s odlukom da područje koje je anektirala Italija 1941. neće biti čitavo predano

¹⁰² Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 188.

¹⁰³ Mikolić, Mario, *Istra : 1941.-1947. : godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003., 280.

¹⁰⁴ Mikolić, 146.

¹⁰⁵ Mikolić, 146.

¹⁰⁶ Mikolić, 146.

¹⁰⁷ Mikolić, 146.

¹⁰⁸ Mikolić, 146.

¹⁰⁹ Mikolić, 146.

¹¹⁰ Mikolić, 147.

NDH, jer je ono za Reich od posebnog značaja, već će se tu uspostaviti takav upravni sustav koji će odgovarati ratnim potrebama Wehrmachta.¹¹¹

Glede svih pitanja od vojnog interesa Rainer je bio odgovoran Oberbefehlshaberu Rommelu, a što se tiče unutarnjih poslova, izravno Hitleru, dok prema vladi Republike di Salo nije imao nikakvih odgovornosti.¹¹² Za Rainerovo ukupno viđenje ustroja Operacijske zone Jadransko primorje valja reći da je imalo na umu ustrojavanje u tri temeljna sektora: administrativno-sudskom, vojnom te gospodarskom i financijskom sektoru, držeći da bi njihovim funkcioniranjem došlo do brzog odvajanja od Italije.¹¹³

Funkcioniranjem uprave i sudstva trebalo je pokazati da je talijanski suverenitet suspendiran, budući da je taj sektor hijerarhijski bio pod neposrednim kompetencijama vrhovnog komesara, a on je ovisio neposredno o Berlinu.¹¹⁴ Također, sudstvo je izuzeto iz nadležnosti talijanskog Kasacijskog suda. Nadalje, utemeljeni su i specijalni sudovi koji nisu imali obvezu pridržavati se talijanskog zakonodavstva. Vojni sektor trebao je postati jedino nadležstvo za vojna pitanja te spriječiti aktivnost organa Talijanske Socijalne Republike u mobilizaciji i ustrojavanju oružanih formacija na tom području.¹¹⁵ S obzirom da su Nijemci procijenili da je fašističko gospodarstvo, zapalo u anarhiju, Rainer je htio i to područje samostalno organizirati. Njemački stručnjaci trebali su napraviti plan kako gospodarski i financijski osamostaliti Jadransko primorje. Zanimljivo je da se Reiner u to vrijeme zalagao protiv uređenja vojne uprave i protiv represivnih mjera u uvjerenju da se radi jedino o nacionalnim sukobima i da se oni mogu riješiti isključivo političkim i propagandnim sredstvima.¹¹⁶ Dana 29. studenog Rainer je izdao i odredbu prema kojoj su svi talijanski državljani dužni ispuniti vojnu obvezu koja može biti s oružjem u ruci (stupanjem u domobranske odrede, njemačku vojsku, odrede SS-a, policiju i jedinice talijanske vojske) ili bez oružja (stupanjem u organizaciju Todt, kao i radom u poduzećima od vojnog značaja ili dobrovoljnim radom u Reichu).¹¹⁷ Na osnovi ove odredbe nastojalo se u Istri stvoriti neku vrstu seoske

¹¹¹ Mikolić, 150.

¹¹² Mikolić, 280.

¹¹³ Mikolić, 152.

¹¹⁴ Mikolić, 152.

¹¹⁵ Mikolić, 153.

¹¹⁶ Mikolić, 153.

¹¹⁷ Lučić, Milan, *Narodnooslobodilački rat u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u ljeto i jesen 1943. godine*, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeka, 1983., 79.

milicije (tzv. istarske kozare), a i Pavelić je pokušao vrbovati u domobranstvo pod parolom priključenja Istre NDH.¹¹⁸ Ova kao i druge Rainerove odluke imale su jedini cilj da spriječe širenje narodnooslobodilačke borbe i da se privredni i drugi potencijali u Operativnoj zoni što više aktiviraju u interesu njemačkog Reicha i njegovih ratnih napora.¹¹⁹

Kao i u drugim osvojenim područjima, tako su se i na istarskom području nacističke vlasti služile propagandom kako bi pridobile stanovništvo. Ured za promidžbu vrhovnog komesara koristio je sva sredstva da bi stanovništvo odvratilo od NOP-a: glorificiralo je njemačke pobjede, minimiziralo akcije partizana te posebno koristilo demagoški i licemjerno pojedine akcije partizana koje su mogle izazvati ne samo zgražanje stanovništva, nego i mržnju prema NOP-u.¹²⁰ Tako je njemačka propaganda uvelike i efikasno iskoristila ustaničku odmazdu iz rujna 1943. vezanu za jamu u Vinežu kraj Labina, koja je bila plakatima objavljena po čitavoj Operacijskoj zoni 10. studenog s pozivom stanovništvo da se distancira od NOP-a i prigrli njemačku upravu.¹²¹ Dana 5. listopada, na trojezičnom plakatu, govorilo se o opasnosti od boljševizma s obzirom na kolektivizaciju i zlodjela protiv ljudske slobode, a 7. studenoga je zapovjednik policijske uprave Odilo Globočnik objavio poziv na njemačkom i talijanskom jeziku svim muškarcima da se prijave u cilju utemeljenja obrambenih jedinica protiv partizana, te da će svi oni koji se prijave služiti samo u svom kraju.¹²² U slučajevima kada promidžba nije pokazala rezultate, njemačka je policija pribjegavala metodama prisile.

2.2. Nacistička vlast i NOP od listopada 1943. do travnja 1945.

Tijekom njemačke ofenzive u listopadu 1943. partizanski pokret doživio je težak udarac. Puno boraca je poginulo ili zarobljeno, a dosta ih se sklonilo na područje Gorskog kotara kako bi se spasili. Hitlerova želja da se NOP tijekom okupacije Istre potpuno uništi ipak se nije ostvarila. To potvrđuje i *Glas Istre* u 3. broju iz prosinca 1943. godine:

¹¹⁸ Isto.

¹¹⁹ Lučić, 79.

¹²⁰ Mikolić, Mario, *Istra : 1941.-1947. :godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003., 158.

¹²¹ Isto.

¹²² Mikolić, 158.

„Na početku narodnog ustanka Istra se je oslobodila tuđinske fašističke vlasti i 25 dana narodne vladavine pokazalo je svima i svakome da je narod Istre sposoban da sam upravlja svojom sudbinom i da će to i u buduće znati, Pokazao je, kako njega u borbi vode ispravni ideali slobode i pravde za svakoga. Narod Istre stvorio je svoje borbene organe NO odbore, koji ga vode u borbi i proglasio svoje ujedinjenje hrvatskom braćom i s Jugoslavijom. Istrani su uzeli oružje u svoje ruke i nisu ga predali ni nakon provale švapskih horda. Nisu ga pustili iz svojih ruku ni u najtežim momentima i oni će se njime i dalje boriti da donesu konačnu pobjedu i divnu slobodu svojoj napaćenoj zemlji. Narodni ustanak u Istri traje i trajat će do konačnog obračuna sa krvavim njemačkim i talijanskim fašistima, do konačnog postizanja slobode.“¹²³

Nakon njemačke okupacije članovi Operativnog štaba za Istru osnivali su na istarskom području manje čete. Do prosinca 1943. čitava je Istra bila pokrivena istarskim partizanskim četama kojih je bilo 14.¹²⁴ Djelovale su na užem području, o čemu svjedoče i njihova imena, primjerice, 3. istarska ili Rovinjska četa, 4. ili Kraška četa, 9. ili Lovranska četa itd., s izuzetkom 10. ili Minerske partizanske čete koja je uništavala željezničke pruge na cjelokupnom području Istre.¹²⁵ Članovi Operativnog štaba za Istru, u nastojanju da ponovno pokrenu oružanu borbu, u studenom 1943. okupili su pojedince i naoružane grupe te formirali 13 novih partizanskih četa, koje su se ubrzo udvostručile.¹²⁶ O tome piše i *Glas Istre* u 4. broju iz siječnja 1944.:

„Diljem naše ponosne Istre krstare sada čete naše Narodno-oslobodilačke Vojske Hrvatske, čete najboljih istarskih sinova. Oni smjelo i junački tuku njemačke bandite i crnokošuljaše na svakom koraku. U proteklom mjesecu izvršili su naši istarski junaci 40 akcija.“¹²⁷

Jedna od akcija koju su izvele partizanske čete bila je i razoružavanje karabinjerske posade u Balama. Ta je akcija spomenuta u 5. broju *Glasa Istre* iz siječnja 1944.:

„Svakim danom sve češće našom Istrom odjekuju partizanski metci.

U Balama napadnuta je u noći između 29-30/XII. karabinjerska posada. Razoružano je 13 karabinjera, zaplijenjen je motocikl i veća količina raznog materijala. Isto je tako izvršen napad na općinu gdje je zapaljena arhiva.“¹²⁸

Istovremeno su Obnovljeni NOO-i i osnovani novi, stvorena je čitava mreža tih organa na čelu s Oblasnim NOO-om, kako se od 23. siječnja 1944. naziva vrhovna

¹²³ „Narod Istre odredio je svoj put“, *Glas Istre*, br. 3, god. 1 (1943.), 1.

¹²⁴ Tumpić, Dušan, *Hrvatska Istra*, Alinea, Zagreb, 1995., 204.

¹²⁵ Isto.

¹²⁶ Tumpić, 204.

¹²⁷ „Uspjesi naših junaka partizana“, *Glas Istre*, br. 4, god. 44, 4.

¹²⁸ „Naši partizani nemilosrdno tuku Nijemce i fašiste“, *Glas Istre*, br. 5, god. 44, 4.

vlast NOP-a za cijelu Istru.¹²⁹ Stalno povezan sa ZAVNOH-om, Oblasni NOO je razvio rad svih NOO-a, koji su postupno dobili svoje odjele ili odsjeke (upravni, sudski, gospodarski, prosvjetni, propagandni, kulturno-umjetnički), kako su bili organizirani i u ostalim krajevima Hrvatske.¹³⁰ Od početka 1944. došlo je i do obnove osnovnog školstva, do osnutka i rada tečajeva za osposobljavanje učitelja, a konačno je tiskana i Početnica namijenjena osnovcima u Istri.¹³¹ Sva ta aktivnost pokazala je snagu Narodnooslobodilačkog pokreta i stanovništva Istre u borbi protiv okupatora. Također, u prosincu 1943. saveznici su priznali NOP i počeli ga opskrbljivati iz južne Italije borbenim sredstvima i namirnicama.¹³² To je svakako dalo novi zamah NOP-u u Istri i stvorilo mnoge probleme nacističkoj vlasti.

Nakon što su je u listopadu 1943. zauzeli, Nijemci su Istru prepustili talijanskim fašistima, hrvatskim ustašama, srpskim četnicima, pa čak i ruskim, češkim, poljskim i turkmenskim jedinicama.¹³³ Pod kontrolom Globočnikovih jedinica SS-a spomenute su snage uključene u borbu protiv partizana u skladu s direktivama feldmaršala Erwina Rommela koji je naredio da se „bez milosti i svim sredstvima zatre slavensko-komunistički ustanak te da se strijeljaju svi koji budu pružali otpor, bili Slaveni ili Talijani“.¹³⁴ Fašisti koji su nakon njemačke okupacije ponovno došli na vlast, bili su izuzetno okrutni prema hrvatskom i slovenskom stanovništvu.

Zbog velikih gubitaka, koje su im svakodnevno nanosili istarski partizani, Nijemci su početkom siječnja 1944. poduzeli svoju drugi ofenzivu u Istri s glavnim udarom na masiv Učka – Planik – Lisina, a u isto vrijeme su jakim snagama upadali iznenada u sela i pokušavali razbiti i uništiti partizanske snage.¹³⁵ Partizanske su čete vještim manevriranjem uspješno izbjegavale opkoljavanje, a u isto su vrijeme zadavale udarce tamo gdje ih neprijatelj nije očekivao.¹³⁶ Operativni je štab za Istru davao zadatke i usmjeravao djelovanje četa za vrijeme ofenzive tako da im neprijatelj nije

¹²⁹ Čulinović Ferdo, Bratulić Vjekoslav, Antić Vinko, *Priključenje Istre federalnoj državi Hrvatskoj u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji : 1943-1968*, Sjevernojadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Rijeka, 1968., 93.

¹³⁰ Isto.

¹³¹ Čulinović, Bratulić, Antić, 93.

¹³² Ivetić, Egidio, ur., *Istra kroz vrijeme, pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku*, Centar za povijesna istraživanja, Rovinj, 2009. 569.

¹³³ Pirjevec, Jože, *Fojbe*, Srednja Europa, Zagreb, 2020., 69.

¹³⁴ Vidi isto.

¹³⁵ Ribarić, Danilo, *Borbeni put 43. istarske divizije*, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1969., 81.

¹³⁶ Isto.

uspio nanijeti nikakve gubitke.¹³⁷ U toj je ofenzivi Operativni štab za Istru obavijestio Glavni štab Hrvatske ovim riječima:

„Vojnička situacija: nakon svršene neprijateljske ofenzive, koja je trajala tri dana na sektoru Učka – Lupoglav – Vodice, neprijatelj se povukao u svoje baze. Naše jedinice ostale su nepovređene ovom ofenzivom.

4. i 5. januara neprijatelj je povlačio jedan dio svojih snaga u pravcu Trsta, iz Opatije i Rijeke. Iz Pule je također došla jedna kolona oko 100 kamiona koja se je zadržala na sektoru Pazin – Roč – Buzet – Lupoglav. Preko Učke iz Opatije i Pule neprijatelj je dovukao u oko 100 kamiona vojsku u Pazin i okolicu. Tako je ovih dana koncentrisano oko 2 500 neprijateljskih vojnika na ovom sektoru. Jedan dio snaga neprijatelj je prebacivao iz Trsta u pravcu Pule koje su nedavno došle iz Italije. Neprijatelj je započeo sa svojom ofenzivom 7. ov. mj. Čišćenjem Planika i okolice. Aktivnost neprijatelja je pojačana. Neprijateljske kolone kreću se gotovo svim cestama i u svim pravcima u Istri. Neprijatelj upada u sva sela oko pomenutih mjesta koncentrisanja, a naročito u srednjem dijelu Istre. Od Pule ispadaju u manjim kolonama. U vezi sa situacijom, naše jedinice dobile su zadatak da pojačaju aktivnost, dok su neke jedinice povučene od mjesta gdje je neprijatelj obratio glavnu pažnju s tim da ga tuku na drugoj strani gdje je za nas povoljnije.“¹³⁸

Početakom 1944. Operativni štab za Istru donio je odluku o osnivanju istarskih partizanskih bataljuna, od kojih su, kasnije, neki udarni, a u koje ulaze – prema sektoru ili području djelovanja – istarske partizanske čete.¹³⁹ Tako je od 1. i 9. istarske čete te 1. kastavske čete, 14. siječnja prvo formiran 4. bataljun, a od 4., 7. i 10. istarske čete, 17. siječnja 1944. 3. istarski bataljun, koji se kasnije nazivao 3. udarnim omladinskim bataljunom Ante Vrban.¹⁴⁰ Ti su bataljuni izvršili mnoge akcije, za koje je *Glas Istre* u 7. broju 8. veljače 1944. poručio kako su „dostojan odgovor okupatoru za hapšenja, paljenja, pljačku i zvjerstva, koja vrše nad našim narodom.“¹⁴¹ Dana 10. veljače 1944. još su formirani 1. i 2. udarni bataljuni Operativnog štaba za Istru.¹⁴² Već krajem veljače u Istri su bila 1 274 borca, Hrvata i Talijana.¹⁴³ U veljači 1944. Operativni je štab za Istru donio naredbu o pretvaranju partizanskih punktova po Istri u vojno-pozadinske stanice, smještene izvan naseljenih mjesta, prema konfiguraciji terena.¹⁴⁴ Stanice su surađivale s mještanima, uglavnom seljacima, prije svega mladima, koji su ih

¹³⁷ Ribarić, 81.

¹³⁸ Vidi Ribarić, 81.-82.

¹³⁹ Tumpić, Dušan, *Hrvatska Istra*, Alinea, Zagreb, 1995., 207.

¹⁴⁰ Isto.

¹⁴¹ AKCIJE ISTARSKIH PARTIZANA“, *Glas Istre*, br. 7, god. 44, 6.

¹⁴² Ribarić, Danilo, *Borbeni put 43. istarske divizije*, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1969., 81.-82.

¹⁴³ Tumpić, Dušan, *Hrvatska Istra*, Alinea, Zagreb, 1995., 207.

¹⁴⁴ Isto, 208.

opskrbljivali hranom i čistim rubljem.¹⁴⁵ Na području Istre bile su 34 takve stanice. U raznim su akcijama sudjelovali i mlađi borci, to jest omladinci. O tome piše i *Glas Istre* u 9. broju 2. ožujka 1944.:

„Širom Istre osnivaju se omladinske borbene grupe, koje već smjelo izvode akcije protiv neprijatelja. Mladi Istrani neustrašivo, uvijek spremni za borbu ruše telefonske stupove, pišu parole u kojima se odražava narodna i njihova volja. Pucaju na neprijateljske patrole, a oni malo stariji i na njemačke garnizone, ne dajući im tako mira.“¹⁴⁶

Akcije partizana nastavile su se i tijekom ožujka 1944. Za taj je mjesec *Glas Istre* u 12. broju 26. travnja 1944., na naslovnoj stranici priložio podatke o gubitcima okupatora:

„ISTARSKI PARTIZANI UBILI SU U MARTU 536 NIJEMACA I 50 FAŠISTA A RANILI 368 NIJEMACA I 50 FAŠISTA.

UNIŠTENO JE 6 LOKOMOTIVA, 16 VAGONA, 11 AUTA I 1 ELEKTRIČNA CENTRALA. RAZORENO JE 6 MOSTOVA I OKO 1 KM. PRUGE, A SAOBRAĆAJ JE BIO PREKINUT 924 SATA.“¹⁴⁷

Početak travnja 1944. obilježio je novi zamah u razvoju partizanskih jedinica u Istri.¹⁴⁸ Već 1. travnja obnovila se i 1. istarska brigada Vladimir Gortan.¹⁴⁹ Ponovno se 6. travnja obnovio Partizanski odred Učka, a 11. travnja osnovan je 2. puljski partizanski odred, u čiji je sastav ušao i Bataljun Pino Budicin, koji su osnovali pripadnici talijanske manjine u blizini Stancije Bembo.¹⁵⁰ U tom trenutku na području Istre bilo je oko 2 300 partizana. Ovakvu situaciju tijekom travnja 1944. opisuje i *Glas Istre* u 12. broju 26. travnja 1944.:

„Male istarske jedinice izrasle su danas u jake i dobro snabdjevene, dobro uvježbane i disciplinovane jedinice koje sve snažnije tuku neprijatelja. Jedinice brigade 'Vladimira Gortana i odreda „Učka“ digle su tokom ovog mjeseca u zrak 9 vlakova i prekinuli prugu Trst - Rijeka na mnogo mjesta.“¹⁵¹

Prema izvješću stožera XI. korpusa od 11. travnja 1944., Nijemci su u Istri držali svoju 278. diviziju sastavljenu uglavnom od Bavaraca i Austrijanaca, tri bataljuna

¹⁴⁵ Tumpić, 208.

¹⁴⁶ „ISTARSKA OMLADINA NA DJELU“, *Glas Istre*, br. 9, god. 44, 3.

¹⁴⁷ „U MARTU SU IZBAČENA IZ BORBE U ISTRI 953 BANDITA“. *Glas Istre*, br. 12, god. 44, 1.

¹⁴⁸ Ribarić, Danilo, *Borbeni put 43. istarske divizije*, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1969., 99.

¹⁴⁹ Tumpić, Dušan, *Hrvatska Istra*, Alinea, Zagreb, 1995., 208.

¹⁵⁰ Isto.

¹⁵¹ „ISTARSKI PARTIZANI SVE SNAŽNIJE TUKU OKUPATORA, *Glas Istre*, br. 12, god 2. (1944.), 4.

karabinjera i dva bataljuna fašista.¹⁵² Nijemci su tijekom travnja 1944. formirali brojne garnizone na širem pulskom području. Samo na području kotara Žminj, mjesta u kojima se nalazio njemački garnizon bila su Barban, Sveti Petar u Šumi, Kanfanar, Žminj i Svetvinčenat.

S obzirom da su u to vrijeme partizani stvarali velike probleme njemačkim i fašističkim jedinicama, njemačko je zapovjedništvo odlučilo krajem travnja i početkom svibnja 1944. poduzeti treću ofenzivu kako bi uništilo NOP. Glavni udar bio je usmjeren na Kras, gdje su se nalazili Prva brigada i Prvi partizanski odred Učka s operativnim štabom. Motoriziranim postrojbama prvo su blokirali ceste na potezu Rijeka – Mune – Vodice – Račja Vas – Vranja – Učka – Veprinac, a potom su prodirali pravcem Učka – Planik – Lisina.¹⁵³ Kako su uvidjeli da ne mogu uništiti partizanske postrojbe, iskalili su se na civilnom stanovništvu. U potpunosti su uništili Vranju, Brest, Studenu, Malu i Velu Učku, Brgudac i Vodice, te opljačkali veliku većinu sela Krasa. Početkom svibnja i partizani su izveli akciju. O tome više govori *Glas Istre* u 13. broju 13. svibnja 1944.:

„U tjednu prvomajske proslave naša junačka I. Istarska brigada izvršila je na cesti Trst-Rijeka kod Šapjana napad na jednu neprijateljsku kolonu od 4 kamiona i 1 autobusa. Poslije 1 sata borbe naši hrabri borci savladali su neprijatelja, zapalili 3 kamiona i autobus, dok je 1 kamion uspio da pobjegne s mrtvima i ranjenima. Zaplijenjeno je mnogo oružja i sprema. Borba se vodila i na osiguranjima. Neprijatelj je imao 50-55 mrtvih i mnogo ranjenih.“¹⁵⁴

Tijekom lipnja i srpnja 1944. partizani su napali neprijateljske garnizone u Pićnu, Gračišću, Grožnjanu, Šumberu, Sv. Nedelji, Gologorici, Šušnjevići, Barbanu, Žminju i Svetvinčentu, pri čemu su ostvarili značajne uspjehe. Te uspjehe u zanosu je 23. lipnja 1944., u 17. broju opisao *Glas Istre*:

„Širom Istre razliježe se grmljavina našeg topa 'Jurina', naših bacača i mitraljeza. Istrani su silnim oduševljenjem pozdravili ove velike uspjehe svojih junačkih sinova. Oni su pokazali da i Istra ima 'forcu' i da smo mi sposobni da se sami odupremo i oslobadjamo našu zemlju. Nove stotine istarskih boraca stupaju u borbu i jačaju naše brigade i bataljone.“¹⁵⁵

¹⁵² Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 190.

¹⁵³ Buršić, 195.

¹⁵⁴ „USPJEŠNE AKCIJE ISTARSKIH PARTIZANA“, *Glas Istre*, br. 13, god. 44, 3.

¹⁵⁵ „GORTANOVA BRIGADA uništila garnizone Pićan, Gračišće, Sv. Nedjelja i Šumber“, *Glas Istre*, br. 17, god. 44, 3.

Osim napada na neprijateljske garnizone, nastojali što više prekidati prometne veze, paliti javne zgrade i napadati njemačke kolone.¹⁵⁶ Oni su, a tako i seljaci na njihov nalog, često pilili telegrafske stupove.¹⁵⁷

Međutim, nakon toga nastupili su teški dani za NOP u Istri. Nijemci su pojačali napade na partizanske jedinice na čitavom području Istre. Tako su, primjerice, na području Buzeta, u samo jednom danu, 10. kolovoza 1944., uništili oko tisuću zgrada. U kolovozu 1944. njemačko zapovjedništvo prebacilo je iz Čehoslovačke u Istru 237. pješačku diviziju.¹⁵⁸ Na području Lupoglava bila je razmještena 1048. pješačka pukovnija koja je trebala izgraditi obrambene položaje na Ćićariji kako bi se spriječilo eventualno iskrcavanje angloameričkih vojnih snaga kojeg su se Nijemci bojali. U jesen 1944. njemačke su snage pojačale represivne djelatnosti u cijeloj Istri zbog čega je partizansko vojno i političko djelovanje znatno izgubilo na intenzitetu.¹⁵⁹ Nacističko je zapovjedništvo uspostavilo potpunu kontrolu gradova duž zapadne i istočne obale Istre te cesta Pula-Trst i Pula-Rijeka, a velik je broj posada bio postavljen po unutrašnjoj Istri, od kojih je najjača bila ona u Pazinu.¹⁶⁰ Uz njemačke postrojbe bilo je još uvijek dosta fašista. Te su posade vrlo često ophodile teren, ponekad i u partizanskim odorama, u cilju lakšeg otkrivanja i uništavanja manjih oružanih jedinica partizana i aktivista NOP-a.¹⁶¹ Vrlo česte naredbe, opomene i proglašenja njemačkih civilnih i vojnih vlasti najrječitije govore o upornosti okupatora da slome NOP u Istri.¹⁶² Doduše, odstupanja, tj. povlačenja stanovnika moglo je biti kad se gleda u cjelini, ali i to samo privremeno, tj. dok nije prošla neposredna opasnost.¹⁶³ O tome svjedoče mnogi sačuvani dokumenti, među kojima je osobito zanimljiv jedan, vjerojatno od jeseni 1944., a koji glasi:

„Opomena – Više puta se ustanovilo, da pučanstvo u raznim mjestima pomaže bandi živežnim namirnicama i odjećom, ako i to, da se banditima pruža zaklonište. Tko na bilo koji način potpomaže bandite, sudionik je njihovih zločina. Ako netko dostavlja banditima vijesti ili za njih obavlja kurirsku službu, sam je bandit. Ustanovi li se ubuduće, da stanovništvo kojeg mjesta

¹⁵⁶ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 91.

¹⁵⁷ Isto.

¹⁵⁸ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011.,191.

¹⁵⁹ Mikolić, Mario, *Istra : 1941.-1947. :godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003., 340.

¹⁶⁰ Isto.

¹⁶¹ Mikolić, 340.

¹⁶² Mikolić, 301.

¹⁶³ Mikolić, 301.

pomaže bandite u borbi protiv njemačkih oružanih snaga ili im inače ide na ruku, bit će u prvom redu takove osobe iz dotičnog mjesta uhićene, da se spriječi svako daljnje pomaganje bandita. Budu li se usprkos toga ponavljali takovi slučajevi, to će se prema takovom mjestu postupati prema ratnim propisima“.¹⁶⁴

Bez obzira na to, stanovništvo je do kraja rujna 1944. nastojalo pomoći partizanima kako god je moglo. Jedan primjer donosi *Glas Istre* u 24. broju od 30. rujna 1944.:

„U općini Divšići u mjesec dana je za našu vojsku pripremljeno 9.368 obroka, a žene AFŽ-a oprale su i okrpale 3.364 kom. robe, sašile 80 kom. novog odijela, oplele 40 pari čarapa. U isto vrijeme sakupila je naša općina 90 kvintali žita iako je ova općina siromašna i ima sela koja su spaljena i opljačkana od fašističkih i švapskih bandi kao Šajini, Glavani, Manjadvorci. Narod rado i sa veseljem pruža svojoj vojsci sve što može.“¹⁶⁵

Međutim nakon toga partizani su bili u teškoj situaciji. Nedostajalo im je odjeće i obuće, a mnogi su bili bolesni. U listopadu bile su već takve prilike u Istri da se partizanski vođe nisu mogli više kretati među narodom.¹⁶⁶ Stanovništvo ih nije htjelo primiti jer su se bojali njemačke odmazde. Nijemci su krajem studenog 1944. dovukli 5 000 pripadnika Srpskog dobrovoljačkog korpusa, poznatih kao „Ljotićevci“. Njihovim dolaskom neprijateljske snage na istarskom području brojale su više od 30 000 vojnika. Zbog tako velikog pritiska njemačkih snaga i njihovih saveznika, glavnina partizanskih jedinica iz Istre povukla se u Gorski kotar. S njima su otišla i sva oblasna tijela NOP-a (Oblasni KOO, Oblasni komitet KPH i drugi).¹⁶⁷ Takvo je stanje ostalo sve do oslobođenja u svibnju 1945. godine.

2.3. Nacifašistički zločini

Uoči operacije „čišćenja terena“ od ustanika 2. listopada 1943., zapovijedi koje je izdao Rommel glasile su: „uništiti slavensko-komunistički ustanak bez milosti koristeći se svim potrebnim sredstvima, strijeljati sve one koji se budu odupirali, bili oni Slaveni ili Talijani“.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Vidi Mikolić, 301.

¹⁶⁵ „SVE ZA NAŠU VOJSKU“, *Glas Istre*, br. 24, god. 44, 7.

¹⁶⁶ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 96.

¹⁶⁷ Mikolić, Mario, *Istra : 1941.-1947. :godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003., 302.

¹⁶⁸ Vidi Scotti, Giacomo, *Krik iz fojbe*, Adamić - Naklada Val, Rijeka, 2008., 87.

Istarski su partizani pružili herojski otpor u okolici Buja, Baderne, Golaša, Buzeta, Roča, Lupoglava, Topljaka i Labina, ali su bili neumoljivo potučeni.¹⁶⁹ Nijemci su posvuda sijali strah udarajući po stanovništvu, ubijajući, paleći, strijeljajući uhvaćene muškarce i žene.¹⁷⁰ Prva žrtva u Rommelovoj ofenzivi bila je pripadnica SKOJ-a Marija Maretić, koja je ubijena kod mjesta Materija na Krasu. U Koprju su 2. listopada strijeljana dva civila te još jedanaestero na području Mačkovlja; u selu Prebenig zapaljeno je 20 seljačkih kuća.¹⁷¹ Između 2. i 11. listopada u Brgudcu kod Buzeta Nijemci su strijeljali 37 civila, a njihove je kuće progutala vatra, sve zbog dojave fašističkih kolaboracionista.¹⁷² U Račjoj Vasi njemački vojnici ubili su 7 djevojaka, među njima i Milku od 11 godina, a zatim i Peru Crnca od 75 godina.¹⁷³ Pokrali su sve što im je bilo pod rukom, a čak su odvodili i starije ljude. U Novoj Vasi kod Raše okupatori su 4. listopada ubili 18 civila i uništili dio sela.¹⁷⁴ Istog je dana u selu Salambati, u blizini Smoljanaca, jedan njemački odred pokupio sve muškarce, odveo ih u Krmed gdje su ih strijeljali zajedno s drugim muškarcima zarobljenima u Krančićima i okolnim selima: ukupno 31 žrtva.¹⁷⁵ Njemačke motorizirane kolone koje su dolazile sa sjevera, sjeverozapada i jugozapada 4. listopada 1943. ujutro spojile su se na periferiji i u prvim popodnevnim satima ušle su u Pazin, nakon što je prethodno grad nemilosrdno granatiran i bombardiran.¹⁷⁶ Nakon što su zauzeli Pazin, uhitili su mnoge civile, strijeljali 14 ljudi za koje su smatrali da su surađivali s NOP-om, a među njima i Matu Bana i njegovu kći Olgu. Palili su domove i gospodarske zgrade, ubijali starce, žene i djecu.

Ovakva su zvjerstva pretrpjela mnoga istarska sela. U Zabrežanima i okolnim selima (Drndići, Zgrabljici, Pariži, Kašćergani, Šajini, Gajmovići, Foškići, Trošti, Mečari) Nijemci su strijeljali 64 mještana i osoba zatečenih na tom području.¹⁷⁷ U Ceru na Žminjštini Nijemci su 5. listopada ubili 10 ljudi.¹⁷⁸ U Žminju su strijeljali 34 osobe. Kod

¹⁶⁹ Isto.

¹⁷⁰ Scotti, 87.

¹⁷¹ Scotti, 87.

¹⁷² Scotti, 87.

¹⁷³ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 183.

¹⁷⁴ Scotti, Giacomo, *Krik iz fojbe*, Adamić - Naklada Val, Rijeka, 2008., 87.

¹⁷⁵ Isto.

¹⁷⁶ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 183.

¹⁷⁷ Buršić, 184.

¹⁷⁸ Buršić, 185.

mnogih su se obitelji najprije najeli i napili, a zatim su sve ili neke članove poubijali.¹⁷⁹ U Kurilima su njemački vojnici uhitili trojicu mještana: Jadru Laginju, Martina Jašića i Matu Filića.¹⁸⁰ U blizini sela su strijeljani. Postrojbe I. SS tenkovsko-grenadirske pukovnije zauzele su područje Barbana 6. listopada. Za odmazdu što je na njih otvorena vatra i držan borbeni položaj kod sela Draguzeti, vojnici I. SS pukovnije I. SS oklopne grenadirske divizije „Leibstandarte Adolf Hitler“ koji su operirali na barbanskom području pokupili su sve žitelje sela – 54 žene, djece i staraca, te ih odveli u Petehe na strijeljanje.¹⁸¹ Njemačko zapovjedništvo ih je poštedjelo, ali je za odmazdu zapaljeno čitavo selo, 28 kuća.¹⁸² Na području Sutivanca strijeljano je 17 civila. Njemačke su vojne jedinice 6. listopada počinile strašne zločine u Sušici u dolini Raše, gdje je strijeljano 11 osoba. Drugi masakr SS-ovci su počinili na barbanskom području. Poredali su uza zid 26 ljudi i izdvojili su trojicu da im nose streljivo, dok su ostali morali sami sebi iskopati grob pa su zatim strijeljani.¹⁸³ U Barbićima je ubijeno 28 stanovnika, a u Kunju njih 14.¹⁸⁴ U Kresinima kraj Žminja Nijemci su 7. listopada otvorili vatru na nenaoružano stanovništvo i počinili stravičan pokolj.¹⁸⁵ U jednu su kuću zatvorili tri majke s petero djece, a zatim su kroz prozor ubacili ručnu bombu i podmetnuli vatru.¹⁸⁶ Neka su se ranjena djeca ipak uspjela spasiti pobjegavši kroz prozor sa stražnje strane kuće, dok su drugi poginuli u požaru.¹⁸⁷ Fašisti su na polju iznenadili jednog sedamdesetogodišnjeg seljaka i njegova tri sina koji su mu pomagali u poslu: sva su četvorica pokošena rafalom iz mitraljeza.¹⁸⁸ Dvije su sestre ubijene pred selom, njihova su tijela bačena na stog sijena koji je onda zapaljen.¹⁸⁹ Među žrtvama masakra bila je i Marija Kresina koja je u naručju držala svog malog brata, starog godinu dana: prvo su ubili dijete, a potom nju.¹⁹⁰ Ukupno je u selu Kresini, koje je brojilo 90 stanovnika, masakrirano 58 osoba, staraca, muškaraca, žena i djece.¹⁹¹ U selu Grizili u blizinu

¹⁷⁹ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 83.

¹⁸⁰ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 185.

¹⁸¹ Isto, 186.

¹⁸² Buršić, 186.

¹⁸³ Buršić, 187.

¹⁸⁴ Buršić, 187.

¹⁸⁵ Scotti, Giacomo, *Krik iz fojbe*, Adamić - Naklada Val, Rijeka, 2008., 87.

¹⁸⁶ Isto, 87.-88.

¹⁸⁷ Scotti, 88.

¹⁸⁸ Scotti, 88.

¹⁸⁹ Scotti, 88.

¹⁹⁰ Scotti, 88.

¹⁹¹ Scotti, 88.

Žminja, na dojavu fašista, lovaca na fojbaše, Nijemci su ubili 29 osoba i spalili 17 kuća.¹⁹² Posljednja velika akcija čišćenja koju su u Istri počinile njemačke trupe uz podršku talijanskih fašista dogodila se 16. listopada u Kanfanaru.¹⁹³ Iz kuća je ugrabljeno i strijeljano 26 civila i uništeno isto toliko kuća, te su u zrak dignute zgrade osnovne škole i općine.¹⁹⁴ Gotovo da i nije bilo sela u središnjoj Istri u kojem se nije dogodio zločin. Pravi pokolj dogodio se 31. listopada na području Bujštine koja je tada bila nastanjena velikom većinom Talijanima: u mjestima Kostanjica, Nova Vas, Novigrad, Momjan, Grožnjan i drugdje obješeno je ili strijeljano 169 osoba.¹⁹⁵ Samo tijekom listopada 1943. deportirano je oko 4 700 ljudi, a ubijeno njih između 2 500 i 3000. Deportirani civili su isprva zatvoreni u zatvoru Coroneo u Trstu i potom prebačeni u koncentracijske logore u Njemačkoj.¹⁹⁶

Ovako je *Glas Istre* opisao neke zločine u 3. broju krajem 1943. godine:

„Ne prave oni razliku među ženama, djecom, muškarcima i ranjenicima. Koga im se prohtije toga ubiju. Došavši u Rovinj, upali su u bolnicu, gdje se nalazilo pet ranjenika. Jednoga su uzeli i objesili na trgu. Zatim su marširali pred njime i pljeskali rukama. Ostalu četvoricu su odveli 1 kilometar iz grada gdje su ih gole mučili na neviđen način i ubili ih.

Prolazeći po ostalim selima, ne nalazeći u kućama narodne borce, osvećivali su se na nemoćnim starcima. Pravu sliku njemačkog razbojnika, junaka nad nenaoružanim pučanstvom, pokazali su u selu Krmed. U tome selu su uhvatili četiri seljaka, vezanima su rezali tabane, a komade mesa su im bacali u oči. Zatim su im iskopali oči i ubili ih.“¹⁹⁷

I tijekom 1944. godine nacističke i fašističke postrojbe nastavile su činiti strašne zločine nad slavenskim stanovništvom u Istri.

Za odmazdu što su partizani prethodno presreli i zaplijenili jedna zaprežna kola, puna hrane koja su prevozila aprovizaciju za Rašu i koja su iskrcana u Šajinima, fašisti su uz pomoć njemačke vojske napali mirno selo Šajine počinivši strašan i neviđen zločin, pobivši nevino i nedužno stanovništvo.¹⁹⁸ Nakon što su opkolili selo dvostrukim stražama kako bi osigurali da nitko ne pobjegne, u noći s 8. na 9. siječnja 1944. zločinci su strijeljali ili zaklali 49 civila u Šajinima, od kojih je bilo pet staraca, pet žena i dvoje

¹⁹² Scotti, 88.

¹⁹³ Scotti, 90.

¹⁹⁴ Scotti, 90.

¹⁹⁵ Scotti, 90.

¹⁹⁶ Scotti, 89.

¹⁹⁷ „Iz Istre“, *Glas Istre*, br. 3, god. 1 (1943.), 20.-21.

¹⁹⁸ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 198.

djece.¹⁹⁹ U tom masakru 110 djece ostalo je bez jednog roditelja, 12 bez oba, a 36 kuća je spaljeno.²⁰⁰ Fašističkim i njemačkim zločincima nije bilo dosta krvi, pa su te noći nastavili masakr u zaseoku Računići te u Bokordićima gdje su svirepo ubili 22 mještana te spalili pet kuća i 12 štala.²⁰¹ Dana 27. siječnja fašisti iz Vodnjana noću su ga opkolili i upali u selo Gajanu. Sve stanovnike izveli su iz kuća, a među njima su zatim izabrali 17 muškaraca koji su bili optuženi da podržavaju veze s partizanima.²⁰² Postavili su ih uza zid, postrijeljali i zapalili slamom, što su je sami prije morali donijeti na stratište.²⁰³ Zatim su u istom selu zapalili 10 kuća zajedno s gospodarskim zgradama i odveli 40 goveda, 150 ovaca, 15 svinja i mnogo hrane.²⁰⁴ Osim toga, 60 muškaraca, žena i djece odveli su u logore u Njemačku.²⁰⁵

U veljači 1944., nakon iznenadnog partizanskog napada na njemačku kolonu, združeni odredi talijanskih fašista i Nijemaca zapalili su slovenska sela Komen, Rihemberg i Tomaševicu, smještene na pravcu Trst – Gorica.²⁰⁶ Većina stanovnika tih triju sela istrijebljena je ili deportirana. Nešto kasnije su u Opčinama, u blizini Trsta, 72 taoca izvučena iz zatvora i strijeljana za odmazdu zbog smrti sedam njemačkih vojnika.²⁰⁷

U Kanfanaru su 9. veljače Nijemci ubili župnika Marija Zelca (Željka).²⁰⁸ Optužen zbog navodnih kontakata s partizanima, obješen je na mjesnom trgu o veliko stablo gdje je ostavljen visjeti dva dana dok nije došao biskup Raffaele Mario Radossi koji je uz pomoć svoga tajnika spustio njegove posmrtno ostatke i odnio ih u crkvu.²⁰⁹ Nažalost, još je puno svećenika stradalo tijekom nacifašističkih progona u Istri. U brojnim selima u općinama Pazin i Tinjan, među kojima su Čežarji, Trviž, Kašćerga, Šišovići, Jeseni, Kringa, Frankovići, Stari Pazin, Skopljak i Jakovići, smaknut je 31 civil (uglavnom starci, žene i mladići).²¹⁰ Trojica mještana pokošena su u Trvižu dok su išla u crkvu; u Čiprima je sedamdeset jednogodišnji seljak ubijen ispred staje nakon što je

¹⁹⁹ Isto.

²⁰⁰ Buršić, 198.

²⁰¹ Buršić, 198.

²⁰² Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 92.

²⁰³ Isto.

²⁰⁴ Milanović, 92.

²⁰⁵ Milanović, 92.

²⁰⁶ Scotti, Giacomo, *Krik iz fojbe*, Adamić - Naklada Val, Rijeka, 2008., 92.

²⁰⁷ Scotti, 93.

²⁰⁸ Isto.

²⁰⁹ Scotti, 92.-93.

²¹⁰ Scotti, 93.

Nijemcima pokazao put; smaknuti su i bolesnici u krevetima i psihički bolesnici, a drugi su živi spaljeni.²¹¹ U Pazinu je 8. travnja obješeno 13 civila koje su prokazali fašisti, a 23. travnja u Trstu je još 51 talac izvučen iz zatvora i obješen na zgradu u centru grada.²¹² Nadalje, *Glas Istre* je u 11. broju, 1. travnja 1944., opisao jedan zločin u Brgudcu:

„U selu Brgudcu na Krasu razbojnici su ubili stražara i jednog druga objesili u Lupoglavu. U jednoj sirotinjskoj kući spalili su svu odjeću male djece. Otjerali su stanovnike iz sela i pritom je žena s troje djece prošla kraj svog ubijenog muža a da nije smjela zaplakati da ne bi i nju zaklali. Popljačkali su sve što su našli.“²¹³

Najstrašnji zločin dogodio se u Lipi 30. travnja 1944. kada su zločinci najprije opljačkali sve do čega su stigli, a onda je krenuo masakr. Mnoge žene su silovali, a onda ih zajedno s djecom i muškarcima mučili i naposljetku zaklali na najbrutalnije moguće načine. Zločinci su ubili 269 nedužnih žitelja među kojima je bilo 121 dijete mlađe od 15 godina.²¹⁴ Potpuno su spalili 92 kuće i 135 štala, opljačkali 367 grla stoke i odveli 60 kola hrane i poljodjelskog oruđa.²¹⁵ Stravičan pokolj preživjela su samo djeca koja su čuvala stoku, mladići koji su bili u NOP-u, i nekolicina ljudi koji su radili u Rijeci.

Zločini su se nastavili. U Proseku u blizini Trsta 29. svibnja obješeno je deset talaca.²¹⁶ *Glas Istre* je u 16. broju, 14. lipnja 1944. opisao jedan strašan zločin koji se dogodio u već spomenutom selu Brgudac:

„7. VI. U 9 sati na večer došli su Nijemci u Brgudac. Odmah su zgurali sve žene i djecu u jednu hrpu i iz mitraljeza postreljali im noge. Kad su žene i djeca popadali, bacili su na njih 2 bombe i ubili 12 a ranili 6. Jedno dijete od 8 godina je ostalo bez obje noge. Razbojnici su zapalili 6 kuća, a u drugima su sve razbili i po njima bacali bombe.“²¹⁷

Valja navesti još jedan zločin koji je opisan u 21. broju *Glasa Istre*, 20. kolovoza 1944.:

²¹¹ Scotti, 93.

²¹² Scotti, Giacomo, *Krik iz fojbe*, Adamić - Naklada Val, Rijeka, 2008., 93.

²¹³ „KRVNICE, PLATIT ČETE!“, *Glas Istre*, br. 11, god. 44, 6.

²¹⁴ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 208.

²¹⁵ Isto.

²¹⁶ Scotti, Giacomo, *Krik iz fojbe*, Adamić - Naklada Val, Rijeka, 2008., 95.

²¹⁷ „GROZAN ZLOČIN ŠVAPSKIH RAZBOJNIKA“, *Glas Istre*, br. 16, god. 44, 5.

„22 jula upali su banditi u selo Režance, opljačkali 250 kg. brašna, 200 kg pšenice i 1 telca, sve to natovarili na voz te naredili jednoj drugarici da to odveze u Sanvičentu. Vraćajući se na putu su susreli jednog starca od 69 godina koji je išao iz sela Bokordiči na magarčiću i ubili su ga.

Žena koja je vozila u grad opljačkanu hranu zadržana je tamo do jutra, a ujutro 7 bandita izveli su je na cestu, izvadili joj oba oka i pustili je samu.“²¹⁸

Dana 10. kolovoza opljačkana su i zapaljena sela Trstenik, Račja Vas, Dane, Rašpor, Šapjane, Mune i Vodice, a stotine civila je deportirano.²¹⁹ Šest dana kasnije, 16. kolovoza, opljačkana su i zapaljena slovenska sela Mavhinje, Cerovlje, Medja Vas, Visolje, raštrkana po Krasu.²²⁰ U Rijeci je 9. rujna strijeljano deset partizana, većinom Talijana, izvučenih iz zatvora.²²¹ I tršćanski dnevnik *Il Piccolo* 30. rujna izvještava o strijeljanju 19 partizana i talaca.²²² Početkom rujna 1944. godine njemačka vojska izvela je veliku lokalnu ofenzivu od Kavrana do Raklja, počinivši mnoga zlodjela.²²³ Kao osveta za smrt vođe talijanskog SS-a iz Pule, kojega je 1. listopada u Štinjanu ubila grupa partizana dok se po stoti put spremao na raciju, sutradan je dvadeset i jedan zatvorenik, odabrani su nasumce u pulskom zatvoru, odveden u šumu Paganor, strijeljan i potom obješen po stablima.²²⁴ Čak i kada je bilo posve jasno da će Njemačka izgubiti rat, zločini su se nastavili. Deset je žena držano mjesecima u riječkom zatvoru zbog kolaboracionizma s partizanima; 10. travnja 1945. odvedene su na cestu što vodi u Matulje i strijeljane.²²⁵ Između 30. travnja i 5. svibnja u Puli i okolici talijanski fašisti u službi SS-a ubili su i bacili u jame desetak mladih Talijana i Hrvata optuženih da podupiru partizanski pokret.²²⁶ Bile su to posljednje likvidacije.

Važno je spomenuti kako je 20. listopada 1943., na zapovijed Odila Globočnika, zapovjednika policije i SS-a u Operativnoj zoni Jadransko primorje, osnovan koncentracijski logor u Rižarni San Sabba, na čijem je čelu bio Joseph Oberhauser. U tom su tršćanskom logoru završili slovenski, hrvatski i talijanski disidenti, antifašisti, komunisti, partizanski borci, vojni bjegunci, politički oporbenjaci, muškarci i žene svih

²¹⁸ „PROKLETI ZLOČINAČKI DUH“, *Glas Istre*, br. 21, god. 44, 5.

²¹⁹ Scotti, Giacomo, *Krik iz fojbe*, Adamić - Naklada Val, Rijeka, 2008., 95.

²²⁰ Isto.

²²¹ Scotti, 95.

²²² Scotti, 95.

²²³ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 197.

²²⁴ Scotti, Giacomo, *Krik iz fojbe*, Adamić - Naklada Val, Rijeka, 2008., 95.

²²⁵ Isto, 96.

²²⁶ Scotti, 96.

godina, zarobljeni u gradovima i selima u zaleđu.²²⁷ Krematorij u Rižarni otvoren je 2. travnja 1944, a u njemu je spaljeno 4 000 ljudi: Hrvati, Slovenci, Talijani, Židovi, Romi.²²⁸ Prema procjenama nekih preživjelih logoraša i samih bivših esesovaca, u logoru je bilo zatvoreno u očekivanju deportacije od 12 do 15 tisuća ljudi.²²⁹

Tijekom njemačke okupacije Istre počinjeno je mnogo zločina. Također, treba reći da nisu svi Nijemci pripadali elitnim SS postrojbama, čiji su vojnici bili zločinci i time se ponosili, već su većinom bili vojnici Wehrmachta i borili se za Reich, pokazujući kadikad i humanost prema ljudima u okupiranim područjima.²³⁰ Primjerice, tijekom rata jedan njemački kuhar u Višnjanu, nakon što je podijelio obroke Todtovcima koji su gradili fortifikacije za obranu, gotovo je svaki dan nahranio djecu u Višnjanu viškom hrane.²³¹ Njemačka vojska sastojala se od vojnika raznih narodnosti. Bilo je Mongola, Čeha, Poljaka, Hrvata koji su ponekad prema ljudima postupali humano.²³² To je jasno vidljivo u primjeru kad je Nijemac, koji je od nadređenog dobio zapovijed da strijelja partizane zarobljene u ofenzivi blizu Rovinja, nakon što je njegova jedinica nastavila dalje, odbio to učiniti.²³³ Naredio im je da bježe, a on je pucao u zrak. Time je riskirao svoj život jer bi bio strijeljan da se to doznalo. Drugi slučaj dogodio se na području Krnice tijekom jeseni 1944. kada je partizan Miro Milanović zarobljen.²³⁴ Zapovjednik koji ga je pronašao, umjesto da ga strijelja, ponudio mu je službu u njemačkoj vojsci. I u fašističkim jedinicama bilo je dobrih ljudi. Jedan od njih bio je dvadeset četverogodišnji student Onorino Vellico koji je odbio ubijati nedužno stanovništvo po selima.²³⁵ Ubijen je od strane fašista u okolici Vodnjana.

²²⁷ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 188.

²²⁸ Isto.

²²⁹ Buršić, 188.

²³⁰ Buršić, 197.

²³¹ Buršić, 197.

²³² Buršić, 197.

²³³ Buršić, 197.

²³⁴ Buršić, 197.

²³⁵ Buršić, 197.

3. Završne operacije

3.1. Napredovanje Jugoslavenske armije prema Istri

U ljeto 1944., na sastanku maršala Tita s britanskim premijerom Winstonom Churchillom u Italiji, bilo je riječi i o Istri, o njenom skorom oslobođenju, ali su Britanci tada pokazali svoj stav o Istri kao dijelu Italije, zadržavši ga i poslije oslobođenja Istre.²³⁶ O tome je Josip Smolaka u svome Partizanskom dnevniku, budući da je od samog maršala Tita bio doznao u toku razgovora s Churchillom, 15. kolovoza 1944. zapisao sljedeće:

„Govoreno je i o odnosu savezničke vojske s našim vojnim organima i narodnim vlastima u Slovenskom primorju i u Istri za vrijeme iskrcaja i okupacije tih krajeva, što neposredno predstoji. Budući da saveznici smatraju te krajeve dijelom Kraljevine Italije, oni će tu vršiti vojnu i civilnu vlast kao u svoj Italiji.

Churchill samo obećava da naši borci neće biti razoružani ni odstranjeni iz tih predjela, i po njegovim riječima ima nade da tu neće biti uspostavljena talijanska uprava.“²³⁷

Do odlučujućeg je trenutka došlo nakon konferencije na Jalti (4.-11. veljače 1945.), na kojoj su Staljin, Churchill i Roosevelt podijelili područja utjecaja u srednjoj Europi, pri čemu im je ponestalo vremena da i u Julijskoj krajini, kao što su to učinili u Njemačkoj i u Austriji, odrede crtu razgraničenja između britanskih i američkih jedinica s jedne strane i „crvenih“ s druge.²³⁸ Kako je pitanje granice u Julijskoj krajini ostalo otvoreno, Tito je smatrao da se zbog blagonaklonog gledišta zapadnih saveznika prema talijanskim težnjama za očuvanjem teritorijalne cjelovitosti Italije, ne smije dopustiti da se državopravni status teritorija Julijske krajine rješava na poslijeratnoj mirovnoj konferenciji. Stoga je odlučio vojnim putem zauzeti ta područja. Ovaj Titov plan bio je u potpunoj suprotnosti s planovima zapadnih saveznika, koji su planirali zaposjesti to područje s angloameričkim snagama, jer je to bilo obećano Talijanima prilikom kapitulacije i jer su htjeli prije Sovjeta stići u srednju i zapadnu Europu, prije svega u Mađarsku i Austriju.²³⁹ Tita su smatrali sovjetskom produženom rukom u

²³⁶ Antić, Vinko, Čargonja, Alojz, Kovačić, Ivan, *Prva istarska partizanska četa : o 30-godišnjici osnutka 1942-1972.*, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeka, 1972., 61.

²³⁷ Vidi isto.

²³⁸ Pirjevec, Jože, *Fojbe*, Zagreb : Srednja Europa, 2020., 81.

²³⁹ Mikolić, Mario: *Istra, 1941.-1947. : godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003., 357.

nadmetanju sa Zapadom. Međutim, s motrišta NOP-a, kao i zbog ciljeva koje je Tito obrazložio Churchillu prilikom njihova susreta 1944. u Italiji, te s obzirom na očekivanja većine stanovništva, Hrvata i Slovenaca ondašnje Julijske krajine, ta je operacija bila opravdana i ispravna.²⁴⁰

Odlukom Povjerenstva narodne obrane Demokratske Federativne Jugoslavije s potpisom vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije 1. ožujka 1945. preimenovana je u Jugoslavensku armiju i postala je legalna vojna sila nove jugoslavenske države.²⁴¹ Većina divizija udružena je u četiri armije, a vojska je centralizirana ukidanjem glavnih štabova republika odnosno pokrajina.²⁴² Vrhovni štab preimenovan je u Generalštab Jugoslavenske armije. Četvrta armija formirana je naredbom od 2. ožujka 1945., a u njezin sastav ušli su VIII. Dalmatinski korpus s 9., 19., 20., i 26. divizijom, XI. korpus s 13., 35. i 43. divizijom, VII. slovenski korpus s 15. i 18. divizijom te IX. slovenski korpus s 30. i 31. divizijom.²⁴³ Njezin je zapovjednik bio general-potpukovnik Petar Drapšin. Ta je armija započela vojne operacije 20. ožujka, a krajem mjeseca brojala je oko 60 000 vojnika, od kojih velika većina Hrvata.

Nakon toga Tito je za svoje planove nastojao dobiti podršku Sovjetskog Saveza. Dana 11. travnja 1945. otišao je u Moskvu gdje je sa Staljinom potpisao Ugovor o prijateljstvu i suradnji na 20 godina, što je praktično značilo uključivanje Jugoslavije u sovjetski blok. O tome je pisao i *Glas Istre* u 15. broju 7. travnja 1945.:

„U Moskvi su 11. o. mj. Maršal Tito u ime jugoslavenske vlade i komesar za vanjske poslove Molotov u ime vlade Sovjetskog Saveza potpisali ugovor o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći na dvadeset godina, između Jugoslavije i SSSR-a.

U ugovoru doneseni su konkretni zaključci o nastavku daljnje zajedničke borbe do konačne pobjede, o zajedničkom učestvovanju u svim poslijeratnim akcijama za održavanje mira i o pojačanju međusobnih privrednih i kulturnih veza.“²⁴⁴

To je izazvalo bijes zapadnih saveznika, koji su odmah započeli s političkim pritiscima na Jugoslaviju. U sklopu toga zapadni su saveznici požurili s operacijama u

²⁴⁰ Isto.

²⁴¹ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 354.

²⁴² Isto.

²⁴³ Buršić, 354.

²⁴⁴ „20-godišnji ugovor Jugoslavije i SSSR-a“, *Glas Istre*, br. 7, god. 3 (1945), 1.

sjevernoj Italiji, s ciljem da prije Titovih snaga zauzmu ne samo Trst, nego i Istru, te da prodorom kroz Ljubljansku kotlinu prestignu Sovjete prodorom prema Austriji.²⁴⁵ Željeli su pod svaku cijenu izbjeći da Sovjeti preko Jugoslavije izbiju na područje sjevernog Jadrana.

U proljeće 1945. male jedinice NOV i POH iz sastava Istarske grupe odreda ili Grupe odreda za Istru, kojima je zapovijedao Vitomir Širola kao zapovjednik Štaba tih odreda, obnovile su gerilske aktivnosti diljem cijele Istre usprkos represivnim neprijateljskim kontrolama čitavog područja.²⁴⁶ Partizanske aktivnosti u Istri u zimi i proljeće 1945. bile su usko povezane s općim pokretima snaga NOVJ, kasnije Jugoslavenske armije, za konačni udarac okupatorskim snagama i za oslobađanje graničnih područja preko stare talijansko-jugoslavenske granice prije nego bi ih zauzele angloameričke snage koje su nadirale iz sjeverne Italije. Za taj zadnji udarac pripremale su se i nacifašističke snage u Operativnoj zoni Jadransko primorje, i to iz dva temeljna razloga, tj. kako bi osigurale glavne smjerove povlačenja svojih jedinica s Balkanskog poluotoka i Italije preko Slovenije i Austrije, te kako bi partizanima pružile tako dug otpor dok im iza leđa ne naiđu angloameričke snage kojima su se namjeravale predati.²⁴⁷

Četvrta armija imala je zadatak uništiti njemačke i kvislinške snage na bojišnici između rijeke Une i mora te kroz Liku, Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Istru prodrijeti do rijeke Soče, a potom i Julijskih Alpa kako bi zatvaranjem lijevog kraka ogromnih „klijesta“, spajajući se na rijeci Dravi sa snagama III. i I. armije JA, zatvorila obruč oko okupatorskih snaga.²⁴⁸ Suprotstavili su joj se njemački 15. brdski (Grupa armija E) i 97. korpus za posebne namjere (Grupa armija C) te njemački SS policijski bataljuni, razne talijanske postrojbe (postrojbe MDT-a s karabinjerima i financima, postrojbe mornaričkog pješništva X MAS, bersaljerska pukovnija Bruno Mussolini i 41. fašistička brigada), postrojbe Primorskog domobranstva (1. slovenska udarna pukovnija Slovenskog narodnog varnostnog zbora – SNVZ), postrojbe Srpske državne straže (nedićevci), Srpskog dobrovoljačkog korpusa (Ijotićevci) i četničke dinarske divizije (pod zapovjedništvom zloglasnog popa – vojvode Momčila Đujića), postrojba

²⁴⁵ Mikolić, Mario, *Istra : 1941.-1947. :godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003., 340.

²⁴⁶ Isto, 356.

²⁴⁷ Mikolić, 356.

²⁴⁸ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 354.

slovenskih četnika, postrojbe Ruske oslobodilačke vojske, dijelovi 11. ustaške i 392. legionarske divizije, te manji broj pripadnika Hrvatskog domobranstva i Hrvatske mornarice kao snaga NDH – ukupno 93 000 vojnika, 60 tenkova i 15 oklopnih vozila.²⁴⁹ Borbe su bile vrlo teške. Postrojbe 15. korpusa bile su teško poražene, ali ne uništene, te su se obalom probijale prema Rijeci.²⁵⁰ Njemačke 237. divizija, koja je u kolovozu 1944. došla u Istru iz Češke, i 188. gorska divizija, sastavljena uglavnom od mladih vojnika, borile su se tako grčevito i samoubilački u Gorskom kotaru protiv jedinica IV. armije da je pojedina kota po pet puta prelazila iz ruke u ruku.²⁵¹ Na obje strane bilo je mnogo poginulih.

Nakon mukotrpnih borbi krajem travnja 1945. IV. Jugoslavenska armija došla je na prijeratnu granicu Kraljevine Italije i Kraljevine Jugoslavije.

3.2. Desant na Istru

Sredinom travnja 1945., prije dolaska Jugoslavenske armije na staru talijansko-jugoslavensku granicu, njemačko je zapovjedništvo, na čelu sa Odilom Globočnikom, poslalo skoro sve svoje jedinice sa područja Istre i Trsta na tu otprije utvrđenu granicu, koju su Nijemci nazivali Ingridova crta, radi stvaranja fronte koja bi spriječila prodor snaga Jugoslavenske armije dalje na zapad.

Ondje su preuzele obranu 188. i 237. divizija tzv. Riječka borbena skupina (Kampfgruppe Fiume).²⁵² S njima su se sukobile tri narodnooslobodilačke divizije (13., 19 i 43.) , a poslije još i četvrta (26.) divizija, ali bez uspjeha jer ih čitavo vrijeme niti vrlo teškim borbama nisu mogle potisnuti natrag.²⁵³ Niti Nijemci nisu mogli svladati jugoslavenske jedinice, premda su nastojali provaliti im u zaleđe i tako ih opkoliti.²⁵⁴ Zbog te borbe nije IV. jugoslavenska armija mogla provaliti prema Trstu sve do 27. travnja, premda je dobila takav nalog već 20. travnja.²⁵⁵ Međutim, trećoj je brigadi 43. istarske divizije uspjelo bez borbe prebaciti se kroz njemačku frontu preko mosta na

²⁴⁹ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 354.-355.

²⁵⁰ Isto, 355.

²⁵¹ Buršić, 355.

²⁵² Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 121.

²⁵³ Isto.

²⁵⁴ Milanović, 121.

²⁵⁵ Milanović, 121.

Rječini.²⁵⁶ Izbila je na cestu Klana – Marčelji te oslobodila Veprinac pa Učku, a zatim se spustila do Lovrana, ali je morala uzmaknuti pred Nijemcima u obližnja sela.²⁵⁷ Od 17. do 20. travnja oslobođen je ostatak Hrvatskog primorja, te otoci Krk, Cres i Lošinj.

Kad je njemačko zapovjedništvo poslalo svoje postrojbe na frontu, ostavilo je Istru, Trst i Slovensko primorje – dakle zaleđe same fronte – skoro bez ikakve zaštite.²⁵⁸ To je brzo doznao i dobro iskoristio štab IV. armije.²⁵⁹ Prije samog iskrcavanja u Istru zapovjednik IV. armije general-potpukovnik Petar Drapšin naredio je 23. travnja 1945. štabu 9. divizije da uputi u Istru izviđače i da u najvećoj tajnosti pripremi desant na području gdje se za potporu nalazila III. brigada 43. divizije.²⁶⁰ Nakon toga dalmatinski izviđački vod s obavještajnim časnikom III. bataljuna 9. dalmatinske proleterske brigade Aćimom Prijjećem sastao se s dijelom III. brigade 43. divizije s kojom se nalazio i bivši politički komesar 43. divizije potpukovnik Joža Skočilić.²⁶¹ Tako su saznali raspored i stanje njemačkih postrojbi u Istri. Dobili su obećanje da će jedan bataljun III. brigade 43. divizije s Učke štititi iskrcavanje 9. dalmatinske divizije, koja se trebala prebaciti u Istru s Cresa po ešalonima.²⁶² Kad su snage bile spremne za ukrcaj u luci Beli na otoku Cresu i prebacivanje na istarsku obalu, zapuhala je jaka bura koja je potopila i oštetila velik broj čamaca.²⁶³

Bez obzira na probleme od prebacivanja jugoslavenskih postrojbi na tlo Istre nije se odustalo jer je to bio slobodan put prema važnim ciljevima Jugoslavenske armije: Puli i Trstu.

Zapovjednik 9. divizije odlučio je da se u noći s 24. na 25. travnja prebaci jedan ojačani bataljun u luku Brseč.²⁶⁴ Ukrcaj je III. bataljun s ukupno 800 boraca i 50 konja na tri motorna broda i tri jedrenjaka.²⁶⁵ U noćnim satima, 25. travnja, konvoj je isplovio iz luke Beli za Brseč. Po jakoj buri konvoj je stigao u pristanište Brseča, iskrcao borce i već u 5:30 sati vratio se u Beli.²⁶⁶ Tako se 25. i 26. travnja u Istru iskrcalo oko 1 700

²⁵⁶ Milanović, 121.

²⁵⁷ Milanović, 121.

²⁵⁸ Milanović, 121.

²⁵⁹ Milanović, 121.

²⁶⁰ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 356.

²⁶¹ Isto.

²⁶² Buršić, 356.

²⁶³ Buršić, 356.

²⁶⁴ Buršić, 356.

²⁶⁵ Buršić, 356.

²⁶⁶ Buršić, 356.

partizana. Kako je područje između mjesta Ičići i Svete Nedelje bilo pod partizanskim nadzorom, desant se nastavio. Postrojbe II., III. i IV. dalmatinske brigade prebačene su u predjel Brseča, a dijelovi artiljerijskog divizijuna 9. divizije u Mošćeničku Dragu.²⁶⁷ Po iskrcavanju IV. splitska udarna brigada je produžila prema Plominu, a snage II. i III. brigade prema Mošćeničkoj Dragi.²⁶⁸ Četvrta je brigada 26. travnja napala Svetu Nedelju i Štrmac, ali ih nije uspjela osloboditi jer su ih držale 1047. i 237. topnička pukovnija, koje su na putu prema Rijeci stigle u Svetu Nedelju prethodne noći.²⁶⁹ Obje su pukovnije pružile IV. brigadi 9. divizije žestok otpor. Međutim, iste noći, dvije spomenute topničke pukovnije napustile su svoje položaje i krenuli u Šušnjevicu, gdje su 27. travnja, tijekom još jednog napada imali mnogo poginulih. Sljedeće noći, s 26. na 27. travnja, iskrcali su se u Brseču III. bataljun III. brigade a u Mošćeničkoj Dragi štab 9. divizije.²⁷⁰ Do 27. travnja u Istru je prebačeno osam bataljuna, odnosno oko 5 200 vojnika.²⁷¹ Po iskrcavanju II. brigada 9. divizije nije uspjela 27. travnja osloboditi Ičiće, nego ih je opkolila i zaobišla garnizon i produžila s napadom na Opatiju, koja je oslobođena samo djelomično.²⁷² Tu su uz njemačke jedinice bili i dijelovi talijanskih jedinica Decima Mas.²⁷³ Nakon toga, III. brigada poslana je u smjeru Učke i Veprinca. Skršila je otpor neprijatelja u Veprincu i Puharskom te nastavila napredovanje izbjivši na crtu Bregi – Zagrad.²⁷⁴ Bataljun te brigade koji je ostavljen na Učki u zajedničkom napadu s I. bataljunom III. brigade 43. divizije potisnuo je 499. njemački lovački bataljun prema Vranji i Lupoglavu.²⁷⁵ Napokon, 28. travnja, 9. divizija uništila je njemačku posadu u Opatiji. Malo zatim skršen je svaki otpor u Ičićima i u Veprincu. Nakon toga II. i III. brigada 9. divizije produžile su prema Kastavštini.²⁷⁶ Nakon zauzimanja Svete Nedelje i Štrmca IV. brigada napala je 28. travnja neprijatelja u Labinu i Krapnu te oslobodila ta mjesta i Rašu, spriječivši rušenje rudnika.²⁷⁷ Brigada je potom krenula pravcem Šušnjevicica – Paz – Borut – Buzet.²⁷⁸ Pritom je u blizini

²⁶⁷ Buršić, 357.

²⁶⁸ Buršić, 357.

²⁶⁹ Buršić, 357.

²⁷⁰ Buršić, 357.

²⁷¹ Buršić, 357.

²⁷² Buršić, 357.

²⁷³ Mikolić, Mario, *Istra : 1941.-1947. : godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003. 361.

²⁷⁴ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 357.-358.

²⁷⁵ Isto, 358.

²⁷⁶ Buršić, 358.

²⁷⁷ Buršić, 358.

²⁷⁸ Buršić, 358.

Cerovlja potpuno uništila 1218. bataljun. Dana 28. travnja svi su transporti upućivani u Mošćeničku Dragu, a od 29. travnja pored pristaništa u Brseču i Mošćeničkoj Dragi vrlo intenzivno je korištena i luka Plomin, prvenstveno za borce Kvarnerskog odreda mornaričkog pješastva.²⁷⁹ Sutradan, 29. travnja, nakon dolaska sa Velog Lošinja, Kvarnerski odred mornaričkog pješastva iskrcao se u Plominu.²⁸⁰ Bataljuni su zatim krenuli za Pulu pravcem Ripenda – Labin – Raša – Barban – Marčana.²⁸¹ Time je desant na Istru bio gotov.

3.3. Oslobođenje Trsta

Neposredna Tršćanska operacija započela je 27. travnja 1945. kada je 20. divizija probila neprijateljsku obranu na crti Mašun – Koritnica – Knežak,²⁸² Tada je Tito dao naredbu IV. armiji da krene na Trst.

Istovremeno je krenula tamo – s lozinkom „Trst ili smrt“ – 43. divizija i već spomenuta 9. divizija, koja je krenula iz Lovrana, dok se je 9. korpus uputio onamo sa sjeverne strane Trsta.²⁸³ Tako su se, 29. travnja, te i još neke druge jedinice JA približile Trstu.²⁸⁴ Istog dana, 29. travnja, angloameričke postrojbe ušle su u Milano i Veneciju pa su predstavnici njemačkih postrojbi u Italiji (Grupa armija C) potpisali kapitulaciju u Caserti. Dan kasnije, 30. travnja, jugoslavenske jedinice zauzele su Sežanu, nakon čega su krenuli na Općine iznad Trsta.²⁸⁵ Bazovicu su dva puta osvojile i izgubile, a treći put konačno zadržale, dok su u Kozini uništile 20 kamiona s vojnicima.²⁸⁶ Tada je zapovjednik IV. armije Petar Drapšin naredio 9. korpusu oslobađanje Tržiča i Gorice. Dana 30. travnja u večernjim satima IV. armija stisnula je Trst u poluobruč koji se protezao od Milja do ribarske četvrti Barcole.²⁸⁷ Nakon što se Talijanska gradska straža uvečer predala, Nijemci su bili prisiljeni povući se u sam grad. Pukovnik Pecotić dvjema je lakim oklopnim kolonama u zoru 1. svibnja naredio

²⁷⁹ Buršić, 358.

²⁸⁰ Buršić, 358.

²⁸¹ Buršić, 358.

²⁸² Mikolić, Mario, *Istra : 1941.-1947. :godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003. 359.

²⁸³ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 123.

²⁸⁴ Isto.

²⁸⁵ Milanović, 123.

²⁸⁶ Milanović, 123.

²⁸⁷ Pirjevec, Jože, *Fojbe*, Zagreb : Srednja Europa, 2020., 84.

da probiju obranu Wehrmachta u Opčinama te da se spuste u središte grada.²⁸⁸ Nakon mjestimičnog i kratkog otpora na nekim ulicama, Nijemci su se povukli u sudsku palaču i stari kaštel kod Sv. Justa, te su se ondje zabarikadirali i branili od JA koja ih je opkolila.²⁸⁹ Od 10 sati nadalje, sve do večeri, a donekle i noću i poslije drugi dan, pucali su neprestano jedni protiv drugih.²⁹⁰ Nijemci se naravno nisu borili za pobjedu, nego kako bi spasili svoje živote. Čekali su dolazak angloameričkih postrojbi da se njima predaju, jer su smatrali da bi ih Jugoslaveni nakon predaje poubijali. Jugoslavija je samo jedan dan u potpunosti kontrolirala Trst, jer su već sljedećeg dana, 2. svibnja, u grad stigle jedinice 2. novozelandske divizije. Odmah poslije, 7-8 novozelandskih tenkova došlo je pred sudsku palaču gdje je još uvijek trajala borba.²⁹¹

Napokon, u 7,30 sati Jugoslaveni su prodrli u palaču i svladali otpor.²⁹² U kaštelu kod Sv. Justa Nijemci su istoga dana oko 11 sati javili da će se predati.²⁹³ U 5 sati poslijepodne izvršio je predaju jedan njemački časnik zapovjedniku tamošnje jugoslavenske čete.²⁹⁴ Još su se borili Nijemci iznad Trsta na Opčinama i to vrlo grčevito sve do 3. svibnja oko 10 sati ujutro.²⁹⁵ Nakon toga oko 3 000 Nijemaca predalo se jedinicama JA. Time su borbe za Trst završile.

3.4. Oslobođenje Pule

Poslije oslobođenja Labina i čitavog raškog rudarskog bazena, jedinice Kvarnerskog odreda mornaričkog pješastva, zajedno s jedinicama Istarske grupe odreda, krenule su prema Puli i na tom putu od 30. travnja do 1. svibnja oslobodile Barban, Marčanu i Lobariku.²⁹⁶

Nakon što su prošli kroz Barban, zapovjedništvo Kvarnerskog odreda mornaričkog pješastva dobilo je informaciju da se kod Žminja i Savičente nalaze još neke njemačke jedinice. Zapovjednik je poslao postrojbe u tom pravcu, ali su ih istarski

²⁸⁸ Pirjevec, Jože, *Fojbe*, Srednja Europa, Zagreb, 2020., 84.

²⁸⁹ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 124.

²⁹⁰ Isto.

²⁹¹ Milanović, 124.

²⁹² Milanović, 124.

²⁹³ Milanović, 124.

²⁹⁴ Milanović, 124.-125.

²⁹⁵ Milanović, 125.

²⁹⁶ Mikolić, Mario, *Istra : 1941.-1947. :godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003., 362.

borci preduhitri i oslobodili mjesta, pa su se dalmatinski borci vratili i sastali se sa svojim postrojbama u Marčani.²⁹⁷ Dva bataljuna Kvarnerskog odreda mornaričkog pješastva 30. travnja nastavila su put prema Vodnjanu, gdje se tog dana odigrala žestoka bitka boraca Kvarnerskog odreda mornaričkog pješastva i Drugog istarskog partizanskog bataljuna protiv njemačkog protuzračnog artiljerijskog divizijuna koji se pokušao probiti prema Trstu.²⁹⁸ Njemačke postrojbe imale su velike gubitke. Prošavši prethodno kroz Peruške, V. istarski partizanski bataljun štaba Operativnog sektora za Istru pod zapovjedništvom Marija Pulića i komesara Šime Dobrovića smjestio se 30. travnja u Jadreškima.²⁹⁹ Sa štabom bataljuna bili su načelnik štaba Operativnog sektora za Istru Milan Klobas, časnik OZNE Miho Marušić i komandant Štaba major Vitomir Širola Pajo, koji se hitno vratio iz Rijeke.³⁰⁰ Milan Klobas uspostavio je u selu Škatari vezu sa zapovjednikom Kvarnerskog odreda mornaričkog pješastva Jozom Grubelićem, s kojim je dogovorio zajedničku akciju za oslobođenje Pule.³⁰¹ Grad su branile znatne snage: jedan bataljun 1047. pukovnije 237. divizije, 2. pukovnija Milizie Difese Territoriale, 10. talijanski artiljerijski divizijun, 621. divizijun mornaričke artiljerije, dvije čete 313. mornaričko-tvrđavskog bataljuna inženjerije, dijelovi 1218. bataljuna za osiguranje, dva divizijuna 237. artiljerijske pukovnije, divizijun talijanskih torpednih čamaca, Komanda luke Pula s mnoštvom drugih jedinica i ustanova.³⁰² Sveukupno je bilo oko 6 000 njemačkih vojnika. Pored njemačkih, bilo je i oko 1500 talijanskih vojnika, a najviše je bilo onih koji su pripadali 2. pukovnji MDT.³⁰³

Dana 2. svibnja 1945. Pula je bila u potpunosti opkoljena. Istog je dana njemački zapovjednik Pule kontraadmiral Georg Waue s dijelom štaba došao na pregovore na Busoler.³⁰⁴ Bahato je odbijao bezuvjetnu kapitulaciju, te je tražio da se njemačkim postrojbama dozvoli povlačenje prema Trstu, što je odbijeno.³⁰⁵ Kasnije toga dana došla su dva njemačka časnika i izjavila da se oni povlače na poluotok Muzil i da prepuštaju grad partizanima.³⁰⁶ Prije povlačenja iz grada na Muzil kontraadmiral Waue

²⁹⁷ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 359.

²⁹⁸ Isto, 360.

²⁹⁹ Buršić, 360.

³⁰⁰ Buršić, 360.

³⁰¹ Buršić, 360.

³⁰² Buršić, 359.-360.

³⁰³ Mikolić, Mario, *Istra : 1941.-1947. : godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003., 362.

³⁰⁴ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Pula : Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 362.

³⁰⁵ Isto.

³⁰⁶ Buršić, 362.

izdao je obavijest građanstvu u kojoj se zahvalio Puljanima za civilizirano ponašanje u ratnim uvjetima, te je na plakatima izlijepljenim po zgradama admiral podsjetio da su njemačke snage sposobne zaustaviti neprijatelja u uličnim okršajima, ali budući da bi to prouzročilo uništenje grada, oni se povlače na Muzil.³⁰⁷ Prilikom ulaska partizana u grad, ti su plakati brzo maknuti. Romano Kumar, sekretar Gradskog komiteta SKOJ-a i član Gradskog komiteta KPH za Pulu, je po naređenju Vitomira Širola Paje, komandanta štaba Operativnog sektora za Istru, otišao kod inženjera pulskog vodovoda Califfija koji mu je dao plan vodovodne mreže Valkana i Stoje, te je zatvorio dotok vode njemačkoj vojsci na Muzilu, Stoji i Fiželi.³⁰⁸ Nijemci na Muzilu bili su dobro utvrđeni, okruženi rovovima, bodljikavom žicom, nagaznim minama i jakom artiljerijom.³⁰⁹ Grčevito su se borili jer su još uvijek imali nadu da će doći angloameričke jedinice kojima su se namjeravali predati. Partizani su nekoliko puta jurišali na njemačke položaje na Muzilu, ali svi pokušaji su završili neuspješno jer su Nijemci bili dobro zabarikadirani i naoružani. Gađajući iz Šijanske šume njemačke brodove koji su htjeli napustiti Pulu, artiljerijski divizion pod zapovjedništvom Marijana Baltazara potopio je jedan brod i jednu džepnu podmornicu.³¹⁰ Brod Kvarnerskog sastava NB 14 Pionir je 4. svibnja iz Verudskog zaljeva spriječio neprijateljski brod u evakuaciji Nijemaca.³¹¹ Napokon, 6. svibnja 1945., jugoslavenske jedinice krenule su u odlučan napad na njemačke položaje. Međutim, Nijemci se ni tada nisu predali. Da bi ubrzali predaju njemačkih postrojbi na Muzilu, tri laka saveznička bombardera u 18:05 sati izbacila su pet bombi na tvrđave, a pola sata kasnije druga tri zrakoplova bacila su još pet bombi.³¹² To je bio posljednji put da su savezničke snage bombardirale Pulu. Kad su 6. svibnja 1945. potopljeni i preostali njemački brodovi te spriječena evakuacija, njemački se admiral, saznajući za smrt Führera, predao.³¹³ Prema podacima generalmajora Milana Klobasa, u borbama je poginulo devet boraca iz postrojbi štaba Operativnog sektora za Istru i 13 Dalmatinaca iz Kvarnerskog odreda mornaričkog pješastva, dakle ukupno 22 borca JA.³¹⁴ Nijemci su imali 70 poginulih. Tada, ogorčeni zbog gubitka suboraca, zapovjednici II. pomorskog obalnog sektora nakrcali su

³⁰⁷ Buršić, 362.

³⁰⁸ Buršić, 362.

³⁰⁹ Buršić, 362.

³¹⁰ Buršić, 362.

³¹¹ Buršić, 362.-363.

³¹² Buršić, 363.

³¹³ Buršić, 363.

³¹⁴ Buršić, 363.

njemačkim vojnicima jedan ribarski čamac koji je došao u Pulu iz Rovinja, uplovili u fažanski kanal, te strijeljali 17 vojnika i bacili ih u more.³¹⁵ Skupina od 60 njemačkih vojnika strijeljana je i bačena u jamu Golobičina između Krnice i Raklja 9. svibnja 1945.³¹⁶

3.5. Završne borbe

Gotovo istovremeno s bitkom na Muzilu, odvijala se i velika bitka kod Starog Pazina koju su vodile postrojbe I. brigade Vladimir Gortan 43. divizije i njezin IV. talijanski bataljun Pino Budicin.³¹⁷

U borbi je poginuo i jedan od zapovjednika kapetan Dušan Gnjatović, načelnik štaba I. brigade Vladimir Gortan.³¹⁸ Brigadi se predalo 15 njemačkih časnika, 112 dočasnika i 409 vojnika, a brigada je imala 5 mrtvih i 25 ranjenih.³¹⁹ Ranjena su tri borca talijanskog bataljuna Pino Budicin. I posljednji vojnik Wehrmachta predao se u Pazinu 7. svibnja 1945. u 5 sati.

Zadnje njemačke jedinice koje su se predale bile su one sjeverno od Rijeke. Oko njemačkih jedinica u Rijeci počele su jugoslavenske jedinice zatvarati obruč već 29. travnja.³²⁰ Idućeg dana, 30. travnja, Podgrad i Jelšane su zauzeti, a 2. svibnja i Šapjane i Rupa.³²¹ U to je vrijeme postalo jasno da Nijemci u Rijeci kane otići jer su dizali u zrak obalu luke i ostale važnije zgrade.³²² S obzirom da je JA osvojila Trst, za Nijemce je postalo besmisleno braniti grad.³²³ Opoljeni 97. korpus dobio je od zapovjednika Alexandera Löhra nalog za povlačenje.³²⁴ Dana 3. svibnja počeo se povlačiti prema sjeveru te je zauzeo Rupu i Šapjane i prostor između Ilirske Bistrice, Podgrada i Lipe.³²⁵ Unatoč velikim naporima Nijemaca, partizanski obruč nije probijen.

³¹⁵ Buršić, 363.

³¹⁶ Buršić, 363.

³¹⁷ Buršić, 364.

³¹⁸ Buršić, 364.

³¹⁹ Buršić, 364.

³²⁰ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 126.

³²¹ Isto.

³²² Milanović, 126.

³²³ Milanović, 126.

³²⁴ Milanović, 126.

³²⁵ Milanović, 126.

Istog dana, 3. svibnja, jugoslavenske jedinice ušle su u Rijeku.³²⁶ Dana 4. svibnja Nijemci su krenuli prema Premu, a dan poslije toga zauzeli su uzvisine na sjevernoj strani Ilirske Bistrice.³²⁷ Tada su jugoslavenskim jedinicama došle u pomoć 8. i 43. divizija radi zatvaranja njemačkog povlačenja prema sjeveru.³²⁸ Dana 6. svibnja njemačke jedinice bile su stisnute na maleno područje. Bili su iscrpljeni i oslabljeni te su zahtijevali od svog zapovjedništva predaju, tako da je njihov zapovjednik zatražio primirje.³²⁹ Dana 7. svibnja 1945. u 6:04 sati u selu Zagorje kod Ilirske Bistrice generalpukovnik Ludwig Kübler potpisao je predaju sa 16 000 vojnika.³³⁰ Zarobljena su tri generala: zapovjednik 97. armijskog korpusa Ludwig Kübler, zapovjednik 188. divizije Hans Hoslin i zapovjednik 237. divizije Hans von Graevenitz.³³¹ Dana 9. svibnja 1945. na prostorima Istre i Slovenskog primorja više nije bilo neprijateljskih jedinica.³³² U 49 dana neprekidnih borbi od Like do Soče poginulo je 2219, a ranjeno 6978 vojnika Jugoslavenske armije.³³³ Gubitci njemačkog Wehrmachta i fašističkih postrojba Talijanske Socijalne Republike bili su golemi: prema nepotpunim podacima bila su 25 664 mrtva i 56 233 zarobljena vojnika.³³⁴

Novine *Glas Istre* u 36. broju, 6. svibnja 1945., ovako su pisale:

„Istra je konačno dočekala veliki dan svoga oslobodjenja. Nakon stoljetne tame ropstva nad ovom našom napaćenom zemljom zasjalo je zlatno sunce slobode, slave i spasa. Po prvi puta u svojoj historiji ova slavenska zemlja došla je u sastav svoje majke domovine, Titove Demokratske Federativne Jugoslavije. Po prvi puta u našoj mučnoj historiji mi Istrani postali smo slobodni ljudi, gospodari svoje zemlje i svoje sudbine. Bezgranično je oduševljenje i slavlje našega naroda, neopisiva je radost naših majki i očeva, naše djece i naših sestara. Suze radosnice ne mogu da iskažu svu veličinu ovog našeg praznika. Došlo je ono zašto smo se junački borili; došlo je ono zašto smo lili svoju krv i podnosili nadčovječne žrtve. Sela su nam palili, djecu i majke su nam ubijali. Teška je bila neravna borba našeg naroda, ali je slavan njen

³²⁶ Ivetic, Egidio, ur. *Istra kroz vrijeme, pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku*, Centar za povijesna istraživanja, Rovinj, 2009., 573.

³²⁷ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 126.

³²⁸ Isto

³²⁹ Milanović, 126.

³³⁰ Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011., 364.

³³¹ Isto

³³² Mikolić, Mario, *Istra : 1941.-1947. :godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003., 367.

³³³ Dukovski, Darko, *Istra : kratka povijest dugoga trajanja : od prvih naseobina do danas*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2004., 175.

³³⁴ Isto

put. Besprimjerna su herojstva koja su u toku ove borbe izvršili naši borci i naš narod, ogromna je i veličanstvena pobjeda koju smo postigli.“³³⁵

Rat je završio, a Istra je oslobođena. No to nije bio kraj. Sada se za Istru trebalo izboriti na diplomatskoj razini.

³³⁵ „VELIČANSTVENI DANI ISTRE“, *Glas Istre*, br. 36, god. 3 (1945.), 1.

4. Istra od oslobođenja do Pariških mirovnih ugovora

4.1. Početak diplomatske borbe za Istru

Diplomatska borba za Istru počela je u svibnju 1945. godine. Još prije formalnog završetka rata i oslobođenja Istre zapadni saveznici i Italija počeli su osporavati jugoslavensko zauzimanje teritorija u Julijskoj krajini. Nije im nikako bilo u interesu da Sovjetski Savez putem savezništva s Jugoslavijom izbije na obale sjevernog Jadrana.³³⁶ Dok su se još njemačke jedinice povlačile iz Italije, Churchill je već razgovarao s predsjednikom SAD-a Harryjem Trumanom o pitanju državnopravnog statusa Istre i Trsta.³³⁷ O tome svjedoči vrlo živo dopisivanje s glavnim zapovjednikom savezničkih snaga u sjevernoj Italiji britanskim feldmaršalom Haroldom Georgeom Alexanderom.³³⁸ S druge strane, Truman je već poslao povjerljivu poslanicu Staljinu od kojeg traži neutralno držanje u vezi s Istrom.³³⁹ U to vrijeme Tito se počeo udaljavati od zapadnih saveznika. Odnos prema zapadnom osoblju koje je boravilo u Jugoslaviji brzo se pogoršavao, dok je djelovanje vojnog osoblja stalno ometala policija.³⁴⁰ Prva konkretna moguća inicijativa za pritisak na Tita bila je navedena u poruci koju je Churchill uputio Alexanderu 6. svibnja, gdje je tražio da se povuče britansko vojno osoblje diljem Jugoslavije.³⁴¹ Poslije dužih pregovora, 9. svibnja 1945. u Beogradu je došlo do sastanka s predstavnicima angloameričkih snaga –Alexanderom i američkim generalom Morganom.³⁴² Na sastanku je Morgan predlagao povlačenje JA preko crte razgraničenja (Morganova crta), koja se nalazila deset kilometara istočno od Trsta i Tržiča.³⁴³ Tito to nije prihvatio, te je rekao kako je spreman dati suglasnost Saveznicima za korištenje infrastrukture na tom području. Predlagao je osnivanje zajedničkog jugoslavensko-američkog vojnog zapovjedništva, dok bi civilna uprava ostala u rukama narodnooslobodilačkih odbora.³⁴⁴ Međutim, Alexander nije to htio

³³⁶ Mikolić, Mario, *Istra : 1941.-1947. :godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003., 369.

³³⁷ Dukovski, Darko, *Rat i mir istarski : model povijesne prijelomnice: (1943. 1955.)*, C.A.S.H., Pula, 2001., 171.

³³⁸ Isto.

³³⁹ Dukovski, 171.

³⁴⁰ Tenca Montini, Federico, *Trst ne damo! : Jugoslavija i Tršćansko pitanje : 1945-1954.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021., 10.

³⁴¹ Isto.

³⁴² Mikolić, Mario, *Istra : 1941.-1947. :godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003., 369.

³⁴³ Tenca Montini, Federico, *Trst ne damo! : Jugoslavija i Tršćansko pitanje : 1945-1954.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021., 10.

³⁴⁴ Tenca Montini, 10.-11.

prihvatiti. Britanski je general bio spreman dozvoliti jedino simboličku prisutnost JA zapadno od Morganove crte i nije bio raspoložen na terenu surađivati s NOO-ima.³⁴⁵ Istovremeno su diplomati u zapadnim zemljama počeli sumnjati da Tito nije dobio punu Staljinovu podršku za svoje teritorijalne težnje. To pokazuje i Alexanderova poruka Winstonu Churchill, u kojoj ga obavještava: „Osobno mislim da Tito nema punu podršku Moskve i smatram da će na kraju prihvatiti moje prijedloge.“³⁴⁶ Na osnovi Churchillovog prijedloga u drugom tjednu svibnja britanska i američka diplomacija poslale su Beogradu diplomatsku notu u kojoj se naglašava potreba za dogovorom oko Julijske krajine.³⁴⁷

U noti, koja je predana i Moskvi, naglasilo se da bi se pitanje granica uređivalo mirovnim pregovorima, dok je Titova politika svršenog čina suprotna načelima Ujedinjenih naroda.³⁴⁸ Od Tita se tražilo da Alexanderu, vrhovnom savezničkom zapovjedniku za Sredozemlje, ostavi „Trst, Goricu, Tržić, Pulu, komunikacijske linije od Gorice i Tržića u smjeru Austrije i područje na istok od te linije dovoljno široko kako bi se omogućila učinkovita administrativna kontrola, i da bi se naredilo jugoslavenskim vlastima na terenu da surađuju s Vrhovnim savezničkim štabom u osnivanju Vojne savezničke vlade pod kontrolom vrhovnog savezničkog zapovjednika“.³⁴⁹ Tito je odbio takav prijedlog, te je ponovno istaknuo da je voljan dopustiti saveznicima korištenje pomorskog pristaništa u Trstu i cestu na dionici Trst – Gorica – Tarvisio, s time da ta komunikacija bude pod kontrolom Saveznika.³⁵⁰ U međuvremenu, nakon Rooseveltove smrti 12. travnja 1945., Trumanova administracija zauzela je čvršći stav prema Sovjetskom Savezu.³⁵¹ Smatrali su da će obranom Morganove crte očuvati stabilnost u Europi. Na Titovu upornost odgovoreno je povećanjem pritiska zapadnih sila na Jugoslaviju, koje Kardelj u brzojavu poslanom 22. svibnja opisuje ovako:

„Pritisak savezničkih vojnih demonstracija protivu nas dostigao je kulminaciju. Svi činovnici – žurnalisti i članovi vojnih misija i ambasada – dobili su nalog da se moraju spremati za odlazak u roku od 48 sati. Po ambasadama uveliko su pakovali, a u američkoj ambasadi čak su počeli da pale arhivu. Na aerodromu imali su spremne avione za evakuaciju ambasada i vojnih misija.

³⁴⁵ Tenca Montini, 11.

³⁴⁶ Vidi Kostić, Uroš, *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945. : ofanziva jugoslovenske 4. armije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1978., 469.

³⁴⁷ Tenca Montini, Federico, *Trst ne damo! : Jugoslavija i Tršćansko pitanje : 1945-1954.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021., 11.

³⁴⁸ Isto.

³⁴⁹ Vidi Tenca Montini, 11.

³⁵⁰ Tenca Montini, 11.

³⁵¹ Tenca Montini, 11.

U Riminiju, na italijanskoj obali nasuprot Istre dali su evakuirati, odnosno objaviti da će evakuirati civilno stanovništvo iz obalnog pojasa u vezi sa sukobom sa Jugoslavijom.³⁵²

S obzirom na mogućnost pogoršavanja situacije, Kardelj je zaključio da bi, u skladu s uputama dobivenima od sovjetskog veleposlanika, bilo bolje da sa saveznicima dođe do sporazuma.³⁵³ Oni su se u međuvremenu konačno odlučili, nakon određenog oklijevanja, pokrenuti vojni odgovor koji bi ojačao trenutne diplomatske inicijative.³⁵⁴ Jedinicama VIII. divizije 20. svibnja je naređeno da napreduju prema istoku u smjeru Trsta, Gorice i Tržiča (odnosno prema Morganovoj crti), opravdavajući taj potez nužnošću osiguravanja komunikacije prema Austriji.³⁵⁵ Truman je 21. svibnja upozorio Staljina na ozbiljnost situacije u Julijskoj krajini, tražeći da utječe na Tita kako bi prihvatio saveznički prijedlog.³⁵⁶ Kao se situacija opasno zakomplicirala Sovjeti su predložili Titu da prihvati dogovor sa saveznicima, izrazivši nadu da bi možda bilo moguće postići teritorijalno rješenje u skladu s jugoslavenskim težnjama s obzirom na to da bi Jugoslavija ipak držala najveći dio Julijske krajine, i da bi u budućnosti bilo moguće do neke mjere računati na narodnu vlast, koja bi ostala aktivna na terenu.³⁵⁷ Tito nije imao izbora nego popustiti. Njegove su frustracije došle do izražaja u govoru održanom u Ljubljani 27. svibnja, kad je rekao: „mi nećemo da plaćamo tuđe račune da budemo moneta za podmićivanje“.³⁵⁸

4.2. Beogradski sporazum

Jugoslavija je odgovorila na pritiske sa Zapada notom upućenom britanskom veleposlaniku u Beogradu Stevensonu 21. svibnja, odnosno još prije dobivanja Kardeljevog upozorenja.³⁵⁹ U toj noti je Tito dao suglasnost za osnivanje Savezničke vojne uprave, te je pristao na povlačenje jugoslavenskih snaga preko Morganove crte.³⁶⁰ Također je predloženo da predstavnici JA sudjeluju u upravi, da jugoslavenske jedinice budu prisutne na ovom teritoriju i, što je bilo najvažnije, da saveznici koriste

³⁵² Vidi Tenca Montini, 12.

³⁵³ Tenca Montini, 12.

³⁵⁴ Tenca Montini, 12.

³⁵⁵ Tenca Montini, 12.

³⁵⁶ Tenca Montini, 12.

³⁵⁷ Tenca Montini, 12.

³⁵⁸ Vidi Tenca Montini, 12.

³⁵⁹ Tenca Montini, 13.

³⁶⁰ Tenca Montini, 13.

NOO-e kao tijela javne uprave.³⁶¹ Jugoslavenska nota pokazala je saveznicima da su stvari krenule u smjeru koji su tražili, tako da su odustali od zahtjeva za povlačenjem jugoslavenskih jedinica kao preduvjeta za daljnje pregovore u Beogradu.³⁶² General Alexander, kako su mu savjetovali iz State Departmenta, protivio se sudjelovanju jugoslavenskog vojnog osoblja u Savezničkoj vojnoj upravi kao i korištenju narodne vlasti.³⁶³ Bio je spreman ići u susret jugoslavenskim zahtjevima samo tako što je prihvaćao da bi zapadno od Morganove crte ostao jugoslavenski vojni odred od 2 000 vojnika.³⁶⁴ State Department je nakon toga pripremio nacrt dokumenta, koji je trebao biti kompromisno rješenje između Alexanderovih i jugoslavenskih stavova.³⁶⁵ Ovaj dokument, s pristankom Britanaca, bio je podnesen Jugoslaviji uz razjašnjenje da bi se – iako se tekst nije moglo mijenjati – nakon jugoslavenskog pristanka moglo dodatno precizirati oko nekih detalja tijekom budućih sastanaka na razini vojnog osoblja.³⁶⁶ Sporazum su u Beogradu 9. lipnja 1945. potpisali jugoslavenski ministar vanjskih poslova Ivan Šubašić i veleposlanici Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država u Jugoslaviji, Ralph Stevenson i Richard C. Patterson Jr.³⁶⁷ Tim je ugovorom dio bivše Julijske krajine podijeljen na Zonu A i B.³⁶⁸ Zonu A činili su područje zapadno od Soče, Trst i Pula s okolicom, te je njome upravljala Saveznička vojna uprava, a Zonom B, dakle i ostatkom Istre, upravljala je Vojna uprava Jugoslavenske armije (VUJA).³⁶⁹ Sporazum je stupio na snagu 9. lipnja, a jugoslavenske jedinice napustile su Trst do 12. lipnja.³⁷⁰ Sporazum je imao sedam točaka i u njemu je stajalo sljedeće:

„1. Dio teritorija Julijske krajine zapadno od linije označene na priloženoj karti, koji obuhvaća Trst, željezničke pruge i puteve od Trsta do Austrije preko Gorice, Kaporeta i Tarvizija, ako i Pula i luke na zapadnoj obali Istre, bit će pod komandom i kontrolom savezničkog vrhovnog zapovjednika.

2. Sve pomorske, vojne i zrakoplovne snage zapadno od linije označene na priloženoj karti potpast će pod njegovu komandu počevši od trenutka kad ovaj sporazum bude stupio na snagu.

U ovom području jugoslavenske snage bit će ograničene na jedan odred regularnih vojnika, koji

³⁶¹ Tenca Montini, 13.

³⁶² Tenca Montini, 13.

³⁶³ Tenca Montini, 13.

³⁶⁴ Tenca Montini, 13.

³⁶⁵ Tenca Montini, 13.

³⁶⁶ Tenca Montini, 13.

³⁶⁷ Tenca Montini, 14.

³⁶⁸ Mikolić, Mario: *Istra, 1941.-1947. : godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003., 370.

³⁶⁹ Dukovski, Darko, *Istra : kratka povijest dugoga trajanja : od prvih naseobina do danas*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2004., 177.

³⁷⁰ Pirjevec, Jože, *Fojbe*, Srednja Europa, Zagreb, 2020., 105.

neće premašiti broj od 2 000 ljudi svih rodova oružja. Ove jedinice bit će pod administrativnom službom savezničkog vrhovnog zapovjednika. One će okupirati odsjek zapadno od demarkacione linije, koji će odrediti saveznički vrhovni zapovjednik, i neće im biti dozvoljen pristup ostalim dijelovima područja.

3. Saveznički vrhovni zapovjednik upravljat će područjem zapadno od linije označene na priloženoj karti, Pulum i onom područjima na zapadnoj istarskoj obali koja bude smatrao potrebnim, pomoću savezničke vojne uprave. Jedna mala jugoslavenska vojna misija bit će pridodana Glavnom štabu Osme armije kao promatrač. Jugoslavenska civilna uprava, koja je već ustanovljena i koja, po mišljenju savezničkog vrhovnog zapovjednika, bude radila na zadovoljavajući način, moći će i dalje djelovati. Saveznička vojna uprava bit će ovlaštena da se služi svakom civilnom vlašću koju smatra najpogodnijom u određenom mjestu i da mijenja upravno osoblje prema svom nahođenju.

4. Maršal Tito povući će regularne jugoslavenske jedinice koje se sada nalaze na području Julijske krajine zapadno od linije označene na priloženoj karti kao i one koje se sada nalaze u okolici Pule do 12. lipnja 1945. u 8 sati. Potankosti glede daljnjeg zadržavanja na ovom području jugoslavenske vojske spomenute u članku 2 bit će uglavljene između savezničkog vrhovnog zapovjednika i jugoslavenske vrhovne komande.

5. Neregularne trupe koje se nalaze u ovom području, shodno odluci savezničkog vrhovnog zapovjednika u svakom pojedinom slučaju, morat će ili predati svoje oružje savezničkim vojnim vlastima i razići se, ili se povući s ovog područja.

6. Jugoslavenska vlada vratit će stanovnike ovog područja koji su bili uhićeni ili deportirani izuzev osoba koje su imale jugoslavensko državljanstvo 1939. godine, a također i imovinu koja je zaplijenjena ili odnesena.

7. Ovaj sporazum nipošto neće prejudicirati ili imati bilo kakav učinak na konačno uređenje dijela Julijske krajine zapadno od ove linije. Također, jugoslavenska vojna okupacija i administracija dijela Julijske krajine istočno od linije nipošto neće prejudicirati ili imati bilo kakav učinak na konačno uređenje ovog područja.³⁷¹

Nakon što je Jugoslavenska armija od početka svibnja 1945. nadzirala Istru, Slovensko primorje i Trst, ovaj je sporazum izazvao veliko razočarenje kod jugoslavenskog rukovodstva. To je pokazivala izjava Edvarda Kardelja, koji je tijekom jednog govora održanog u Ljubljani kako bi objasnio posljedice sporazuma, opisao slovenski narod kao „jedini u Evropi, kome je sprečeno da bude gospodar na svome tlu“.³⁷²

³⁷¹ Vidi Tenca Montini, Federico, *Trst ne damo! : Jugoslavija i Tršćansko pitanje : 1945-1954.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021., 14.-15.

³⁷² Vidi isto 15.

4.3.Devinski sporazum

Ubrzo nakon potpisivanja Beogradskog sporazuma, započeli su novi pregovori između zapadnih saveznika i Jugoslavije. Prvi je sastanak održan 13. lipnja 1945. u sjedištu Općeg zapovjedništva britanskog VII. korpusa, koje se nalazilo u mjestu Devin, nekoliko kilometara sjeverno od Trsta.³⁷³ Osim predstavnika savezničkih oružanih snaga u Italiji i Julijskoj krajini na čelu s generalom Morganom, s jugoslavenske su strane prisustvovali generali Arso Jovanović, Koča Popović, Srećko Manola, Jaka Avšič i Vladimir Velebit, pomoćnik ministra vanjskih poslova.³⁷⁴ U dokumentima se odmah uočava osnovni nesporazum: dok su saveznici smatrali sastanke u Devinu instrumentom za rješavanje detalja koji su ostali neprecizirani u Beogradu, Jugoslaveni su došli odlučni dobiti značajne ustupke, koji često nisu bili niti u nadležnosti zapadnih predstavnika.³⁷⁵ Na prvom sastanku Jugoslaveni su predložili da se Zona A proširi prema zapadu kako bi se spriječilo da Talijani obnašaju vlast na području koje nastanjuju Slovenci.³⁷⁶ Međutim, taj prijedlog je odbijen. Nakon toga je jugoslavenska strana zatražila da se broj njenih vojnika u Zoni A poveća s 2000 na 3000.³⁷⁷ Time su htjeli izbjeći ovisnost o saveznicima. Također, smatrali su da veća prisutnost jugoslavenskih jedinica u zoni A diže međunarodni ugled Jugoslavije. Drugog dana pregovora saveznici su tražili puštanje na slobodu svih onih koji su uhićeni i deportirani. Jugoslavenska strana to je odbila tvrdeći da nije bilo deportacija te da su svi uhićeni bili fašistički zločinci. Nakon toga, Jugoslaveni su tražili održavanje narodnooslobodilačkih odbora u Zoni A.³⁷⁸ Članovi zapadne delegacije, koji nisu imali ovlasti ulaziti u pitanje koje je bilo u biti političke naravi, dali su ipak određena jamstva da bi intervenirali u funkcioniranje NOO-a samo zbog konkretnih razloga.³⁷⁹ Na kraju drugog sastanka tema su bila posebna jamstva za slovensku manjinu. Bila je riječ o školovanju na materinjem jeziku, o tisku i mogućnosti komunikacije s upravom na slovenskom, ne zaboravljajući pravo isticanja slovenske zastave, koju je Morgan dozvolio „svugdje dok je na privatnim kućama“.³⁸⁰ Dan kasnije, 15. lipnja, na sastanku se najviše raspravljalo o tehničkim detaljima nacrtu sporazuma koji je već bio u izradi.

³⁷³ Tenca Montini, 15.

³⁷⁴ Tenca Montini, 15.

³⁷⁵ Tenca Montini, 15.

³⁷⁶ Tenca Montini, 15.

³⁷⁷ Tenca Montini, 15.

³⁷⁸ Tenca Montini, 17.

³⁷⁹ Tenca Montini, 17.

³⁸⁰ Tenca Montini, 17.

Na sastanku je bilo isključeno da ekonomski sporazumi sklopljeni tijekom jugoslavenske uprave ostaju na snazi te je odlučeno da će se ekonomskim pitanjima baviti posebna bilateralna komisija.³⁸¹ S obzirom na to da je saveznička okupacija Zone A bila motivirana potrebom da se učinkovito upravlja tim bivšim talijanskim teritorijem kako bi se osigurale komunikacije i opskrba prema Austriji, spremnost saveznika da djelovanje jugoslavenske civilne vlasti proglase nezadovoljavajućim ostavila je Jugoslavene u strahu da su Angloamerikanci namjeravali osporiti njihovo zaposjedanje ostatka bivšeg talijanskog teritorija, odnosno Zone B.³⁸² Na temelju Titovog inzistiranja jugoslavenska delegacija pokušala je još jednom, 19. lipnja, nagovoriti savezničke vojne vlasti da ne diraju „narodne vlasti“, no bez ikakvog uspjeha.³⁸³

Napokon, 20. lipnja 1945., potpisan je Devinski sporazum. U njemu se precizira crta razgraničenja, utvrđuje se lokacija jugoslavenskog vojnog odreda (od 2000 vojnika), reguliraju se detalji oko savezničke okupacije Pule te oko prometa između dviju zona:

- „1. Svrha ovog sporazuma jest da odredi stanovite pojedinosti koje proističu iz sporazuma koji su 9. juna 1945 god. Potpisali u Beogradu jugoslavenski Ministar inostranih poslova i Ambasadori Sjedinjenih Država i Velike Britanije.
2. Pod terminom Venecija Djulija smatraju se u čitavom tekstu ovog ugovora italijanske pokrajine Gorica, Trst, Rijeka (Carnaro) i Pulj (Istria) kao što su postojale 1939 god.
3. Područje teritorije Venecije Djulije koja će biti pod komandom i kontrolom savezničkog Vrhovnog komandanta, odnosno jugoslovenske Vrhovne komande, poklapat će se sa granicama sad tačno ubilježnim na mapama u dodacima A i B.
4. Jugoslavenski odred koji će ostati na području pod kontrolom i komandom Savezničkog Vrhovnog komandanta koncentrirat će se u početku saglasno uputstvima izloženim u dodatku C.
5. Za službu veze u odnosu prema jugoslovenskim trupama staširat će se na štabu VIII. Armije ili najprikladnijem savezničkom štabu jedna jugoslavenska misija. Detaljni sastav i funkcija ove misije razradjeni su u dodatku D.
6. Jugoslovenske vlasti omogućit će da trupe savezničkog Vrhovnog komandanta okupiraju područja oko Pulja suglasno sa detaljima izradjenim u dodatku E.

³⁸¹ Tenca Montini, 18.

³⁸² Tenca Montini, 19.

³⁸³ Tenca Montini, 19.

7. Jugoslavenska prava u pogledu ratnog plena određena su u dodatku F.
8. Aranžmani u pogledu komande i kontrole sidrišta na zapadnoj obali Istre razradjeni su u dodatku G.
9. Kontrola kretanja u Veneciji Djuliji vršit će se prema dodatku H.
10. Poduzet će se mere za kontrolu željezničkog saobraćaja između zone koju okupiraju Saveznici i zone koje okupiraju Jugosloveni, kao i za sredjivanje problema koji se tiču razmjene i trgovine između ovih zona, saglasno s dodatkom I.
11. Jugosloveni će imati pravo da se služe lukama Trstom i Puljem prema dodatku J.
12. Ovaj sporazum stupa na snagu po potpisivanju. Kao i sporazum potpisan u Beogradu 9 juna 1945. god. ni na koji način ne prejudicira ni ne utiče n konačno uredjenje bilo kojeg dela Vencije Djulije. Tekst sporazuma je sastavljen na engleskom i srpskohrvatskom jeziku. U slučaju bilo kakvog razmimoilaženja u njegovom tumačenju, engleski tekst smatra će se autentičnim.³⁸⁴

Zbog nesuglasnosti oko pitanja NOO-a bio je potpisan još jedan dokument, u kojem je potvrđena nemogućnost približavanja dvije nepomirljive strane:

- „1. U vezi sa tačkom 3. beogradskog ugovora, s obzirom na činjenicu, da se stanovništvo te teritorije još pre kapitulacije Italije diglo na oružani otpor na savezničkoj strani protiv italijanske vojske i vlasti i u toj borbi izgradilo i održalo do današnjeg dana svoju sopstvenu civilnu vlast i obzirom na nacionalni sastav toga teritorija, neće se obnavljati stari italijanski sistem gradjanske vlasti, ako po mišljenju Savezničkog Vrhovnog Komandanta bude radilo na zadovoljavajući način.
2. U slučaju, da Saveznička Vojna Uprava nije zadovoljna radom upravnog osoblja ili pojedinih organa civilne vlasti, Pokrajinski NOO kao prvopotpičenji civil. organ savezničke vojne uprave moraće na zahtev i zadovoljstvo savezničke vojne uprave odmah izvršiti zamenu.
3. Italijanska vlada kao i njoj podređeni organi neće imati na civilnu vlast te pokrajine nikakve ingerencije.
4. Slovenačka i italijanska nacionalnost biće ravnopravna pred savezničkom vojnom upravom.
5. Da bi se sprečila provokativnost delatnosti fašističkih elemenata i da bi se obezbedila nepristranost civilne administracije PNOO dostavljajući savezničkoj vojnoj upravi obrazložene spiskove lica, koji su u toku rata bili u službi neprijatelja Ujedinjenih naroda ili vršili nasilja i zločine protiv mesnog slovenačkog i italijanskog stanovništva. U službenim odnosima biće

³⁸⁴ Vidi Tenca Montini, 19.-20.

ravnopravna oba jezika. U natpisima, proklamacijama i ostalim službenim saopštenjima biće upotrebljavani i jedan i drugi jezik.“³⁸⁵

Zbog nesuglasnosti oko narodnooslobodilačkih odbora i u skladu sa spomenutim Titovim uputama, jugoslavenska državna tijela sporazum su nazivala djelomičnim.³⁸⁶ Takvo je mišljenje izrazio i *Glas Istre*, u 52. broju, 21. lipnja 1945.:

„TRST, 20. juna – Danas je potpisan djelomičan sporazum između jugoslavenske i savezničke delegacije po pitanju demarkacione linije i drugim tehničkim i ekonomskim pitanjima.

Na pregovorima između vojnih delegacija, saveznička delegacija nije prihvatila prijedloge jugoslavenske delegacije o priznanju postojeće civilne vlasti, čije je postojanje zagarantirano točkom 3. sporazuma zaključenog u Beogradu.“³⁸⁷

Nakon potpisa Jugoslavija je poslala prosvjednu notu britanskoj vladi izražavajući čuđenje zbog toga što su jugoslavenske civilne vlasti tretirane kao neprijateljske, a ne savezničke.³⁸⁸ S britanske i američke točke gledišta sporazumi iz Beograda i Devina bili su pregovarački uspjeh, uz mogućnost zadržavanja vojske u delikatnoj zoni na graničnoj crti s komunizmom.³⁸⁹

4.4. Zona B

Kao što je već rečeno, Beogradskim sporazumom sporni teritorij Julijske krajine podijeljen je na Zonu A i Zonu B. Zona A bila je pod Savezničkom vojnom upravom, a Zona B pod Vojnom upravom Jugoslavenske armije.

Zona B bila je podijeljena na tri dijela: Slovensko primorje, hrvatski dio Istre i Rijeku, koji su bili pod upravom Pokrajinskog narodnooslobodilačkog odbora za Istru i Gradskog narodnooslobodilačkog odbora za Rijeku kao vrhovnih tijela civilne uprave.³⁹⁰ Prvi vrhovni zapovjednik Zone B bio je general Peko Dapčević, bivši zapovjednik IV. Jugoslavenske armije koja je 1. svibnja ušla u Trst.³⁹¹ Njega je ubrzo zamijenio pukovnik Većeslav Holjevac. Za razliku od Zone A, gdje savezničke vlasti

³⁸⁵ Vidi Tenca Montini, 21.

³⁸⁶ Tenca Montini, 21.

³⁸⁷ „Saveznici uvode fašističke zakone u okupacionoj zoni“, *Glas Istre*, br. 52, god. 45, 4.

³⁸⁸ Tenca Montini, Federico, *Trst ne damo! : Jugoslavija i Tršćansko pitanje : 1945-1954.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021., 21.

³⁸⁹ Isto, 22.

³⁹⁰ Tenca Montini, Federico, *Trst ne damo! : Jugoslavija i Tršćansko pitanje : 1945-1954.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021., 22.

³⁹¹ Isto.

nisu htjele dopustiti rad narodnooslobodilačkih odbora, u Zoni B oni su mogli nesmetano djelovati. Bili su odgovorni za pravosuđe, za osnovne oblike socijalne pomoći, prvenstveno siročadi i ratnim udovicama, kao i za provođenje agrarne reforme definirane kao „likvidacija srednjovekovnih agrarnih odnosa kolonata“.³⁹² Također, u to je vrijeme vlast nove Jugoslavije u prvobitno stanje odmah vratila imena, prezimena i toponime što ih je bio promijenio fašizam.³⁹³

Zakoni za reorganizaciju poljoprivrede odobreni su 1. lipnja i 1. prosinca 1946.³⁹⁴ Među 3393 nadničara preraspodijeljena je 9621 čestica oduzeta od 957 bivših vlasnika.³⁹⁵ Nadničari su izravno dobili zemljišta koja su već obrađivali. Treba reći kako je u Zoni B privatno vlasništvo bilo ograničeno, jer je narodna vlast imala pod svojom kontrolom gotovo sva sredstva industrijske proizvodnje.³⁹⁶ Dana 19. studenog 1945. održani su prvi lokalni izbori. Jedina je opcija bila Slavensko-talijanska antifašistička unija (SIAU), masovna organizacija komunističke partije.³⁹⁷ Jedino u Kopru i Piranu nisu održani izbori zbog toga jer su ti gradovi bili središta talijanske okupacije i jer je u njima živjela većina talijanskog stanovništva.³⁹⁸ Jugoslavija, koja je za razliku od Italije u Zoni A izravno upravljala Zonom B, trudila se od samog početka što više priključiti je domovini.³⁹⁹ S obzirom da su Beogradski i Devinski sporazum zabranjivali takvo djelovanje, jugoslavenske vlasti koristile su svaku poteškoću u njihovoj provedbi.⁴⁰⁰ To se zbilo već 18. listopada 1945. kada je, uz izgovor da saveznici nisu dostavili dovoljno novca, uvedena nova valuta, jugoslavenska lira, poznata kao jugolira.⁴⁰¹

Centralni komitet KPJ odobrio je 30. lipnja 1945. stvaranje Komunističke partije Trsta i Julijske krajine (*Partito comunista per Trieste e la Venezia Giulia*) pod vodstvom Komunističke partije Slovenije.⁴⁰² Dopušteno joj je bilo djelovanje i u Zoni A. Partija je bila koncipirana kao oruđe za organizaciju i zaštitu slovenske manjine i kao instrument

³⁹² Tenca Montini, 23.

³⁹³ Parovel, Paulo, *Izbrisani identitet : nasilno potalijančivanje prezimena, imena i toponima u "Julijskoj Krajini", od 1919. do 1945., sa spiskovima iz Tršćanske, Goričke i Istarske pokrajine te prvih 5.300 dekreta*, Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila", Pazin, 1993., 29.

³⁹⁴ Tenca Montini, Federico, *Trst ne damo! : Jugoslavija i Tršćansko pitanje : 1945-1954.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021, 23.

³⁹⁵ Isto.

³⁹⁶ Tenca Montini, 23.

³⁹⁷ Tenca Montini, 23.

³⁹⁸ Tenca Montini, 23.

³⁹⁹ Tenca Montini, 25.

⁴⁰⁰ Tenca Montini, 25.

⁴⁰¹ Tenca Montini, 25.

⁴⁰² Tenca Montini, 25.

utjecaja na talijansko radništvo, koje u velikoj mjeri nije bilo za priključenje Trsta Italiji nego je bilo usmjereno prema autonomaštvu, kada se nije otvoreno izjasnilo za Jugoslaviju.⁴⁰³

4.5. Londonska konferencija

U svrhu daljnjeg rješavanja teritorijalnog razgraničenja između Italije i Jugoslavije u Julijskoj krajini, vođe velikih sila o tome su razgovarali na Postdamskoj konferenciji u Njemačkoj. Na toj su konferenciji 17. srpnja 1945. osnovali Vijeće svojih ministara vanjskih poslova da bi ono priredilo mirovni ugovor s Italijom, Mađarskom, Finskom, Rumunjskom i Bugarskom.⁴⁰⁴ Ujedno su se sporazumjeli da će u svim pitanjima mirovnih ugovora i svjetske sigurnosti odlučivati jednoglasno, što je bilo važno prilikom odlučivanja o sudbini Julijske krajine.⁴⁰⁵

Međutim, politička se situacija između bivših saveznika pogoršala nakon Postdamske konferencije, što nije išlo u prilog mirnom i povoljnom rješenju državnopravnog statusa Istre.⁴⁰⁶ Pitanje jugoslavensko-talijanskog razgraničenja ticalo se i jačanja vlastitih pozicija zemalja pobjednica u tom dijelu svijeta.⁴⁰⁷ Na prvom zasjedanju Vijeća ministara vanjskih poslova, održanom u Londonu od 11. rujna do 2. listopada 1945., prvi put se raspravljalo o novim granicama između Jugoslavije i Italije.⁴⁰⁸ Uoči toga zasjedanja Privremeno je narodno predstavništvo Demokratske Federativne Jugoslavije, 26. kolovoza 1945., izglasalo rezoluciju u kojoj se zahtijevalo priključenje Jugoslaviji – Slovenskog primorja, Beneške Slovenije, Trsta, Istre, Rijeke, Zadra te otoka Lastova i Palagruže.⁴⁰⁹ Memorandum jugoslavenske vlade predan je Konferenciji 15. rujna.⁴¹⁰ Svi su se zahtjevi temeljili na načelu narodnosti i prava samoodređenja naroda.⁴¹¹ Istovremeno, talijanska je vlada nastojala da velike sile Italiji

⁴⁰³ Tenca Montini, 25.

⁴⁰⁴ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 262.

⁴⁰⁵ Isto.

⁴⁰⁶ Dukovski, Darko, *Istra : kratka povijest dugoga trajanja : od prvih naseobina do danas*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2004., 177.

⁴⁰⁷ Isto.

⁴⁰⁸ Kostić, Uroš, *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945. : ofanziva jugoslovenske 4. armije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1978., 489.

⁴⁰⁹ Dukovski, Darko, *Istra : kratka povijest dugoga trajanja : od prvih naseobina do danas*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2004., 177.

⁴¹⁰ Isto.

⁴¹¹ Dukovski, 177.

priznaju status saveznika, što bi uvelike poboljšalo njezin položaj u daljnjim pregovorima. Zapadni su saveznici bili voljni prihvatiti ovu mogućnost, ali su ih Sovjeti zaustavili s prijedlogom da se takav status prizna svim istočnoeuropskim zemljama koje su potkraj rata objavile rat Njemačkoj.⁴¹² Isto tako propao je pokušaj da se odgovornost za rat prebaci na fašizam i na Mussolinija.⁴¹³ Alcide de Gasperi, talijanski ministar vanjskih poslova u vladi Ferruccio Parrija, iznio je pred Vijeće prijedlog da se razgraničenje izvede Wilsonovom crtom s time da se granica ispravi u korist Italije.⁴¹⁴ Jugoslavenski položaj u tom je trenutku bio vrlo slab jer su Italiju podržale SAD, a SSSR se nije htio zamjeriti talijanskim komunistima koji su sudjelovali u vladi ne želeći izazvati krizu zbog Trsta.⁴¹⁵ Sovjeti su adute čuvali za one dijelove Europe u kojima su imali veće interese.⁴¹⁶

Nakon svega toga, 18. rujna 1945., Vijeće ministara vanjskih poslova četiriju velesila (SAD-a, Velike Britanije, SSSR-a i Francuske), stvorilo je ove zaključke:

- „1. Nova granica između Italije i Jugoslavije ima biti etnička crta – povučena po mogućnosti tako da što manje Talijana ostane pod Jugoslavijom i što manje Slovenaca i Hrvata pod Italijom;
2. U Julijsku krajinu uputit će savezničke velesile posebnu komisiju koja će ondje proučiti narodnosno stanje i prilike pa će za ministre vanjskih poslova podnesti njihovim zamjenicima o pitanju granice i Trsta izvještaj da ga one prouče;
3. Proučit će se način kako bi se zajamčila jednakopravna upotreba tršćanske luke i prijevoza u razne zemlje a u prvom redu Jugoslaviju, Italiju i države srednje Europe.“⁴¹⁷

Iz toga se moglo odmah zaključiti da velesile nisu spremne dati Jugoslaviji niti Trst niti svu ostalu Julijsku krajinu i da će Jugoslaveni morati uložiti sve sile također u političkoj borbi za sjedinjenje tih, već oslobođenih krajeva, s Jugoslavijom.⁴¹⁸ U prosincu 1945. saveznici su održali konferenciju u Moskvi te su odlučili da će njihovo Vijeće ministara vanjskih poslova sastaviti tekst mirovnog ugovora te ga predložiti Mirovnoj konferenciji

⁴¹² Dukovski, 177.

⁴¹³ Dukovski, Darko, *Rat i mir istarski : model povijesne prijelomnice: (1943. 1955.)*, C.A.S.H., Pula, 2001., 171.

⁴¹⁴ Isto, 171.-172.

⁴¹⁵ Dukovski, Darko, *Istra : kratka povijest dugoga trajanja : od prvih naseobina do danas*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2004., 179.

⁴¹⁶ Isto.

⁴¹⁷ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 263.

⁴¹⁸ Isto.

21 države članice Ujedinjenih naroda i to najprije na uvid, a poslije, nakon njihovih eventualnih ispravaka, na konačno odobrenje.⁴¹⁹

4.6. Dolazak Savezničke komisije

Vijeće ministara vanjskih poslova imenovalo je 18. siječnja 1946. Vijeće zamjenika, koje je trebalo ostati u Londonu i nastaviti raditi na pitanju teritorijalnog razgraničenja Italije i Jugoslavije.⁴²⁰ Zamjenici su 2. ožujka službeno najavili osnivanje komisije stručnjaka koja bi se na spornom teritoriju informirala o etničkoj situaciji i ekonomskim aspektima, kako bi se mogla predložiti konačna talijansko-jugoslavenska granica.⁴²¹ Komisija, formirana od delegacija iz četiri velesile, bila je podijeljena na ekonomske i demografsko-etnografske potkomisije.⁴²² Talijanska diplomacija pažljivo je pratila pripreme oko posjeta Savezničke komisije.⁴²³ Već je 26. siječnja De Gasperi dao upute veleposlanicima u Londonu, Parizu i Washingtonu kako bi potaknuo tamošnje vlade da komisija posjeti i Rijeku, Zadar i kvarnerske otoke, teritorije koji su već bili dio Jugoslavije.⁴²⁴ Za dolazak Savezničke komisije jugoslavenska je vlast uložila je puno truda kako bi sve prošlo u najboljem redu. Pripreme za dolazak komisije započele su u Jugoslaviji nekoliko tjedana prije nego u Italiji, i to u skladu s uputama koje je Kardelj dobio osobno od Molotova, kako bi se na terenu organizirala masovna narodna akcija.⁴²⁵ Kardelj je iz Londona poslao zahtjev da se obavijeste drugovi iz Slovenije i Hrvatske „neka pripreme dobro akciju, i što masovnije i besprekidno kroz tri sedmice“.⁴²⁶ Čak je predlagao da se, ako je potrebno, organizira generalni štrajk u Trstu, kako bi se pokazalo komisiji da je stanovništvo protiv priključenja Italiji. Slične, ali još detaljnije upute Kardelj je 8. veljače uputio izravno Velebitu, Borisu Kidriču i Vladimiru Bakariću precizirajući da će biti posebno važan „utisak koji će Komisija imati u Zapadnoj Istri, u području između Trsta i Tržiča i u Gorici“.⁴²⁷ Oblasni odbor JNOF-a za Istru dodatno je širio direktive organizacijama na nižoj razini, dodajući praktične

⁴¹⁹ Milanović, 264.

⁴²⁰ Tenca Montini, Federico, *Trst ne damo! : Jugoslavija i Tršćansko pitanje : 1945-1954.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021., 28.

⁴²¹ Isto.

⁴²² Tenca Montini, 28.

⁴²³ Tenca Montini, 28.

⁴²⁴ Tenca Montini, 28.

⁴²⁵ Tenca Montini, 29.

⁴²⁶ Tenca montini, 29.

⁴²⁷ Tenca Montini, 29.

upute za pripremu velike količine transparentata i natpisa.⁴²⁸ Trebalo je proizvoditi i zastave u bojama velesila, koje je u međuvremenu trebalo pohraniti u skladištima dok se ne sazna za točan put Komisije.⁴²⁹

Drugi dokument, opširniji i detaljniji, opisao je glavne ciljeve jugoslavenske propagande:

„Inzistirati stalno na tome da se kao zapadna granica Juliske krajine smatra samo kontinentalna granica, tj. samo deo na severu od Tršćanskog Zaliva.

Upozoriti rukovodioce naše narodne vlasti i aktiviste Fronta: da moraju organizirati bezprekornu obavještajnu službu o kretanju komisije

Da na diskretan način utiču da se maršruta Komisije uputi preko zona naših čistih naselja i na naselja u kojima su Talijani u manjini ili na italijanska naselja u kojima su se Talijani izjasnili za Jugoslaviju.

Rukovodioci narodne vlasti treba što manje da se vidno ističu u ovim manifestacijama, ali moraju sprovesti takvu organizaciju da bude što više aktivista i podesnih ljudi koji govore strane jezike i koji su sposobni da ukratko i jasno dadu obavještenje i izraze svoje mišljenje.“⁴³⁰

Trebalo je što više istaknuti jugoslavenstvo Istre. U mješovitim predjelima u kojima su Talijani činili većinu trebalo je „da ta mešovitost i jačina našeg elementa dođe do punog izražaja“.⁴³¹ Također, mnogi su ugledni ljudi bili pozvani na razne sastanke zbog dogovora što će govoriti pred Savezničkom komisijom. Surađivali su stručnjaci i umjetnici, a također su tiskane mnoge knjige u svrhu propagande – na engleskom, francuskom i ruskom jeziku, i to s velikim slikama, mapama, geografskim kartama itd.⁴³² U svim istarskim gradićima i selima bilo je organizirano pisanje velikih natpisa na kućama i zidovima – kao npr. „Hoćemo Jugoslaviju“. „Ovdje je Jugoslavija“, „Živio Tito“, „Nije Tito koji hoće Istru, nego Istra koje hoće Tita!“ itd. Na mjestima pogibije ili pokopa partizanskih boraca bili su postavljeni vijenci s trobojnicama.⁴³³

⁴²⁸ Tenca Montini, 29.

⁴²⁹ Tenca Montini, 29.

⁴³⁰ Vidi Tenca Montini, 29.

⁴³¹ Tenca Montini, 30.

⁴³² Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 265.

⁴³³ Milanović, 267.

Britanski, američki i francuski delegati stigli su u Trst 7. ožujka, a sovjetski 10. ožujka 1946. godine.⁴³⁴ Dolazak savezničke komisije u Trst popratio je *Glas Istre*, u 174. broju, 8. ožujka 1946. ovim riječima:

„Sa nestrpljenjem smo očekivali Vaš dolazak u našu zemlju. Pozdravljamo Vas srdačno kao velike goste i prijatelje, kao Saveznike s kojima smo se dugo godina borili za slobodu i demokraciju.

Čitava Istra raskriljenih Vas ruku dočekuje. Njezino veliko slavensko srce pokazuje bratsku gostoljubivost i duboko poštovanje prema Vama predstavnicima savezničkih zemalja.

Naše je oduševljenje veliko u ovom historijskom trenutku, jer znamo da se naša oslobodilačka borba bliži pobjedonosnom svršetku.“⁴³⁵

U britanskom izaslanstvu bilo je sedam, u američkom osam, u sovjetskom 13, a u francuskom devet članova – ukupno 37 osoba.⁴³⁶ Komisija je posjetila pet većih i 27 manjih gradova u četverokutu između Rijeke, Pule, Trbiža (Tarvisija) i Beneške Slovenije.⁴³⁷ Prilikom posjeta, članovi komisije vodili su 52 razgovora i primili 350 protalijanskih i čak 3650 projugoslavenskih peticija.⁴³⁸ Široke mase dočekivale su savezničke delegate i pred njima manifestirale za sjedinjenje sa Jugoslavijom.⁴³⁹ To potvrđuje i *Glas Istre* u 181. broju 16. ožujka 1946.: „Cijelim putem su nepregledne mase pod hrvatskim zastavama pozdravljale Komisiju i izražavale svoju volju za priključenje Jugoslaviji“.⁴⁴⁰ Napokon se 15. ožujka dovezla saveznička komisija automobilima u Istru – cestom kroz Buje i Badernu, a putem ju je narod dočekivao sa slavlucima manifestirajući za priključenje Jugoslaviji.⁴⁴¹ Komisija je odsjela u Pazinu, odakle je kroz sedam dana posjećivala razna mjesta.⁴⁴² Drugi dan saveznička je komisija primila Kotarski NO u Pazinu.⁴⁴³ Sljedećeg dana, Oblasni narodni odbor za Istru izručio je Komisiji spomenicu (memorandum), u kojoj je hrvatstvo i slovenstvo Istre i pravo na priključenje Jugoslaviji bilo dokazano povijesnim, etničkim i

⁴³⁴ Milanović, 265.

⁴³⁵ „DOBRO DOŠLI NAŠI VELIKI SAVEZNICI“, *Glas Istre*, br. 174, god. 46, 1.

⁴³⁶ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 265.

⁴³⁷ Tenca Montini, Federico, *Trst ne damo! : Jugoslavija i Tršćansko pitanje : 1945-1954.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021., 30.

⁴³⁸ Isto.

⁴³⁹ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 265.

⁴⁴⁰ „Medjusaveznička komisija stigla u Pazin“, *Glas Istre*, br. 181, god. 4 (1946.), 1.

⁴⁴¹ Milanović, Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 269.

⁴⁴² Isto.

⁴⁴³ Milanović, 269.

ekonomskim razlozima, kao i borbom za oslobođenje i poslije napretkom pod upravom narodne vlasti.⁴⁴⁴ Dana 18. ožujka Komisija je primila tri predstavnika STAU-e (Slavensko-talijanske antifašističke unije).⁴⁴⁵ Sljedećeg dana, 19. ožujka, članovi Komisije posjetili su Motovun i Sovinjak. Dana 21. ožujka, Komisija je bila u Puli, koja je tada bila pod angloameričkom vojnom upravom, te je primila predstavnike prijašnjeg Gradskog NO, delegaciju Slavensko-talijanske antifašističke unije i predstavnike jedinstvenih sindikata.⁴⁴⁶ Tada je Savezničku komisiju posjetio porečko-pulski biskup Radossi.⁴⁴⁷ O svojem razgovoru s delegatima rekao je: „Bilo mi je jasno da je bilo članovima Komisije, da uzmognu razumjeti, dovoljno razložiti položaj u glavnim crtama, pa sam se nastojao zadržati u dvorani za audijenciju što manje moguće. Otkrio sam im mišljenje svega svojega svećenstva – znajući kako ono uistinu misli.“⁴⁴⁸

Prema preporuci Sovjeta, u Pazinu se 22-23. ožujka 1946. uspio organizirati sastanak između članova komisije i geografa Josipa Roglića, kojem su postavljena čak 102 pitanja o funkcioniranju Jadranskog instituta za etničke i geografske studije osnovanog u Sušaku 1937. godine.⁴⁴⁹ Profesor Roglić bio je jedan od njegovih osnivača.⁴⁵⁰ Također je bio i izvjestitelj prvog popisa stanovništva iz 1945. godine. U tom se popisu vodilo računa o etničkoj pripadnosti umjesto jezika koje stanovništvo koristi, kao što je to bio slučaj sa starim austrijskim popisima.⁴⁵¹ Etnički kriterij imao je učinak na smanjenje broja građana koji bi se izjasnili kao Talijani.⁴⁵² Naime, budući da je talijanski bio jezik trgovine i drugih profitabilnih profesija, dio slovenskog i hrvatskog stanovništva služio se njime zbog poslovnih razloga.⁴⁵³ Članovi komisije imali su brojne dvojbe o tom popisu stanovništva koji je navodio na zaključak da je većina stanovništva bila hrvatske ili slovenske nacionalnosti, pa se Roglić trudio odbiti optužbu da su podaci bili namješteni.⁴⁵⁴

⁴⁴⁴ Milanović, 269.

⁴⁴⁵ Milanović, 270.

⁴⁴⁶ Milanović, 271.

⁴⁴⁷ Milanović, 271.

⁴⁴⁸ Milanović, 271.

⁴⁴⁹ Tenca Montini, Federico, *Trst ne damo! : Jugoslavija i Tršćansko pitanje : 1945-1954.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021., 30.

⁴⁵⁰ Isto.

⁴⁵¹ Tenca Montini, 30.

⁴⁵² Tenca Montini, 30.

⁴⁵³ Tenca Montini, 30.

⁴⁵⁴ Tenca Montini, 30.

Članovi komisije su 24. ožujka napustili Istru, te su se zaputili prema naseljima oko Gorice.⁴⁵⁵ Naposljetku su se 3. i 4. travnja vratili u Trst. Manifestacije za Jugoslaviju činili su također i Slovenci u velikom broju.⁴⁵⁶ U Postojni je veliko mnoštvo ljudi ukrasilo automobile slovenskim trobojnicama.⁴⁵⁷

Osim Jugoslavije, i Italija je organizirala razne manifestacije kako bi utjecala na odluku komisije. U tome su znale pomagati i vjerske vlasti, primjerice 10. ožujka, kad je skinuta slovenska zastava s tornja jedne crkve u Škedanju, što je izazvalo težak incident i ubojstvo dvoje ljudi.⁴⁵⁸ Jugoslavija je zbog toga uputila oštru prosvjednu notu Sjedinjenim Američkim Državama, žaleći se i na sve slučajeve koji su se dogodili prethodnih mjeseci, u kojima su okupacijske vlasti sa simbolom jugoslavenske države postupale s prezirom, trgajući zastave i rušeći drvene slavoluke koje su postavile projugoslavenske vlasti nakon oslobođenja i uoči posjeta članova komisije.⁴⁵⁹ I izvještaji koje su sastavile lokalne jugoslavenske vlasti u Istri tijekom boravka Komisije često svjedoče o provokacijama i drugim aktivnostima koje je organizirala Italija.⁴⁶⁰ U Kopru pokušaj jednog talijanskog studenta da priđe automobilima s članovima Komisije kako bi izvikivao protalijanske slogane nije imao uspjeha jer su ga prisutni spriječili.⁴⁶¹ Delegati ga uopće nisu primijetili jer bilo je previše ljudi oko automobila, koji su bili doslovce prekrivani jugoslavenskim zastavama.⁴⁶² Drugi izvještaj govori da je u Puli Talijanima uspjelo organizirati prosvjed s više od 8000 sudionika i navodi da su bili zaplijenjeni letci koji su pozivali talijansko stanovništvo „da izvjesu zastave, da okite svoje domove i da masovno manifestiraju za Italiju“.⁴⁶³ Baš su u Trstu između 24. i 28. ožujka organizirane protalijanske demonstracije na kojima je ukupno bilo oko 180 000 osoba.⁴⁶⁴ Tom je prilikom po prvi put protalijanska strana dokazala da se u stanju suprotstaviti projugoslavenskoj strani, koja je do tog trenutka bila dominantna u uličnim akcijama.⁴⁶⁵

⁴⁵⁵ Tenca Montini, 30.

⁴⁵⁶ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 271.

⁴⁵⁷ Isto.

⁴⁵⁸ Tenca Montini, Federico, *Trst ne damo! : Jugoslavija i Tršćansko pitanje : 1945-1954.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021., 31.

⁴⁵⁹ Isto.

⁴⁶⁰ Tenca Montini, 31.

⁴⁶¹ Tenca Montini, 32.

⁴⁶² Tenca Montini, 32.

⁴⁶³ Tenca Montini, 32.

⁴⁶⁴ Tenca Montini, 32.

⁴⁶⁵ Tenca Montini, 32.

4.7. Treće i četvrto zasjedanje Vijeća ministara vanjskih poslova četiri velesile

Ministri vanjskih poslova (britanski Ernest Bevin, sovjetski Vjačeslav Molotov, francuski Georges Bidault i državni tajnik SAD-a James Francis Byrnes) vijećali su na svojem trećem zasjedanju u Parizu od 25. travnja do 16. svibnja 1946. godine.⁴⁶⁶

Četiri delegacije su Savezničkoj komisiji bile dužne nakon povratka iz Julijske krajine podnijeti zajednički izvještaj i prijedlog o novoj granici između Italije i Jugoslavije, no kako se nisu mogli složiti, svaka je delegacija 29. travnja priložila svojem ministru vanjskih poslova posebnu crtu kao granicu.⁴⁶⁷ Sovjetska crta bila je najpovoljnija za Jugoslaviju. Obuhvaćala je čitavu Julijsku krajinu s Tržičem, Goricom, Goričkim brdima, Krminom, Čedadom (Cividale), Beneškom Slovenijom i Kanalskom dolinom.⁴⁶⁸ Ostale tri crte razlikovale su se najviše u Istri. Po američkoj, koja je bila slična nekadašnjoj Wilsonovoj crti, i za Jugoslaviju najgora, Italija je trebala dobiti Labin, Rašu, svu zapadnu obalu Istre, ali ipak tako da bi bila Kringa, Tinjan i Karojba pripali Jugoslaviji.⁴⁶⁹ Britanska crta ostavljala je također Italiji Pulu i zapadnu Istru, ali joj je oduzimala Labin, Rašu, Svetvinčenat, Motovun i Opatlj. Francuska crta je ostavljala Jugoslaviji čitavu Istru izuzevši Bujštinu i Koparštinu sjeverno od donjeg toka rijeke Mirne i zapadno od Opatlja. Istočno od Kopra sve tri crte zapadnih sila približile su se jedna drugoj te su zatim išle paralelno prema sjeveru do austrijske granice i to tako da su sve tri ostavljale Italiji Trst, Goricu, Benešku Sloveniju i Kanalsku dolinu.⁴⁷⁰

Iz toga, kao i činjenice što su britanski i američki ministri vanjskih poslova već na trećem zasjedanju priznali da je francuska crta najbolja, može se pretpostaviti da su sve tri zapadne sile odredili svoje crte sporazumno.⁴⁷¹ SAD i Velika Britanija su tražile povoljnije rješenje za Italiju vjerojatno zato da mogu korigirati granicu u korist Jugoslavije kao protuuslugu, ako bi Sovjetski Savez odstupio od svoje crte u korist Italije.⁴⁷² Zapadni saveznici nisu htjeli previše povrijediti Talijane, a osim toga su htjeli

⁴⁶⁶ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 306.

⁴⁶⁷ Isto.

⁴⁶⁸ Milanović, 306.

⁴⁶⁹ Milanović, 306.

⁴⁷⁰ Milanović, 307.

⁴⁷¹ Milanović, 307.

⁴⁷² Milanović, 307.

osigurati budućnost Trsta zajedno sa željeznicama i cestama koje ga spajaju s Austrijom, za međunarodnu trgovinu i prema potrebi, za svoje vojničke ciljeve.⁴⁷³

Dana 3. svibnja 1946. Edvard Kardelj, tadašnji ministar-predsjednik jugoslavenske vlade i šef jugoslavenske delegacije u Parizu, održao je govor pred Vijećem ministara.⁴⁷⁴ Naveo je kako su svi prijedlozi osim sovjetskog nepravedni za Jugoslaviju, i geografski i nacionalno, jer bi prema austrijskom popisu stanovništva iz 1910. ostalo po američkoj crti 209 025, po britanskoj 188 457, a po francuskoj 139 572 Jugoslavena u Italiji, dok bi nasuprot ostalo po američkoj crti samo 55 548, po engleskoj 83 911, a po francuskoj 130 972 Talijana u Jugoslaviji.⁴⁷⁵ Poručio je da Jugoslavija ne odstupa od svojeg prijedloga granice iz rujna 1945. godine.

Da bi Italija lakše podnijela gubitak Julijske krajine i Trsta, sve do sovjetske crte, predložio je Molotov neka joj se vrate kolonije u Africi, pa makar ostala njezina uprava nad njima pod nadzorom Ujedinjenih naroda.⁴⁷⁶ No, Amerikanci i Britanci, koji su upravljali tim kolonijama, to su odbili. Molotov je bio spreman također sniziti Italiji ratnu odštetu, ali to je bila premalena usluga za veće popuštanje zapadnih saveznika na njezinu štetu.⁴⁷⁷ Nakon toga američki je državni tajnik Byrnes predložio da se održi plebiscit na cijelom teritoriju istočno od sovjetske crte i zapadno od američke, kako bi stanovništvo moglo samo birati kojoj će zemlji pripasti.⁴⁷⁸ Tada se prvi put pojavila ideja da se plebiscitom dođe do rješenja teritorijalnog spora između Italije i Jugoslavije.⁴⁷⁹ Prijedlog se naravno nije svidio Jugoslavenima, koji su iz taktičkih razloga odgovorili da bi pristali ako bi se plebiscit odnosio na cjelinu bivših talijanskih teritorija, ali ni Talijanima.⁴⁸⁰ Talijani su strahovali da bi prihvaćanjem takvog rješenja, došlo do traženja plebiscita u Južnom Tirolu, području koje je tražila Austrija. Stanovništvo u tom području bilo je većinski austrijsko, tako da bi rezultat plebiscita bio nepovoljan za Talijane.

⁴⁷³ Milanović, 307.

⁴⁷⁴ Milanović, 308.

⁴⁷⁵ Milanović, 308.

⁴⁷⁶ Milanović, 307.

⁴⁷⁷ Milanović, 307.

⁴⁷⁸ Tenca Montini, Federico, *Trst ne damo! : Jugoslavija i Tršćansko pitanje : 1945-1954.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021., 36.

⁴⁷⁹ Isto.

⁴⁸⁰ Tenca Montini, 36.

Jugoslavenska delegacija stigla je u Pariz mjesec dana ranije s 33 člana, većinom Slovenaca.⁴⁸¹ Bila je podijeljena po komisijama: opća, teritorijalna i politička za Italiju, ekonomska za Italiju, jedna samo za Trst, jedna za vojna pitanja i još nekoliko posvećenih raznim pitanjima koje je Jugoslavija imala sa svojim susjedima, Bugarskom i Mađarskom, koje su je također napale u Drugom svjetskom ratu.⁴⁸² Glavni je tajnik bio slovenski diplomat Jože Vilfan, a članovi pomoćnik ministra vanjskih poslova Slovenac Aleš Bebler te hrvatski geograf i akademik Josip Roglič, koji je služio kao tehnički savjetnik zajedno s Lavom Čermeljem, Slovencem iz Trsta.⁴⁸³ Cijelo to vrijeme jugoslavenska je delegacija bila iznimno nezadovoljna. U izvještaju piše da mnoge delegacije aktivno sudjeluju u raspravi bez poznavanja predmeta i izgleda da im nije uopće nije stalo do toga da se upoznaju s pravim stanjem stvari.⁴⁸⁴ U izaslanstvu su smatrali da je takvo ponašanje velikih sila prema Jugoslaviji bilo ponižavajuće prema ljudima koji su se borili protiv fašizma i na svojoj koži osjetili posljedice fašističke represije. Za njih je zvijezda vodilja u interpretaciji sukoba s Italijom bila sljedeća tvrdnja: budući da je Italija prouzročila veliku ratnu štetu Jugoslaviji koja je na kraju pobijedila, Jugoslavija treba dobiti zadovoljštinu i na diplomatskom polju.⁴⁸⁵

Kako se još uvijek nije mogao postići dogovor, 26. lipnja 1946. započelo je četvrto zasjedanje ministara vanjskih poslova. Istog je dana Edvard Kardelj sazvao u Parizu konferenciju za tisak te je razdijelio novinarima izjavu u kojoj je pristao na ispravak granice, ukoliko je potrebno da još neka talijanska mjesta pripadnu Italiji, na internacionalizaciju tršćanske luke, koja bi time postala za sve narode slobodna, i da Trst bude posebna republika u FNRJ i to s autonomijom, za koju bi sastavile statut same velesile te bi nadzirale njegovo ostvarenje.⁴⁸⁶ Idućeg je dana, 27. lipnja, Tito u Beogradu izjavio dopisniku Tanjuga, da ga začuđuje tako uporan stav zapadnih predstavnika i da oni nemaju razumijevanja za opravdane zahtjeve i goleme žrtve Jugoslavije.⁴⁸⁷ Ministri vanjskih poslova isprva se nisu mogli sporazumjeti, te je dolazilo do mnogih prepirki. Čak je američki državni tajnik zaprijetio da će napustiti konferenciju

⁴⁸¹ Tenca Montini, 36.

⁴⁸² Tenca Montini, 36.

⁴⁸³ Tenca Montini, 37.

⁴⁸⁴ Vidi Tenca Montini, 37.

⁴⁸⁵ Tenca Montini, 37.

⁴⁸⁶ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilježbe i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 308.

⁴⁸⁷ Isto, 309.

i vratiti se u SAD.⁴⁸⁸ Tada su Francuzi bili spremni prihvatiti u Goričkoj sovjetsku crtu da se konferencija ne razide, ali Amerikanci i Britanci, vidjevši da Molotov ne popušta, počeli su taktički uzmicati čak i od francuske crte.⁴⁸⁹

Napokon su Francuzi stavili svoj posrednički prijedlog, prema kojemu bi se sporni krajevi između francuske i sovjetske crte podijelili na dva dijela: sjeverno od Devina bi sve (Tržič, Gorica, jedan dio Brda, Slovenska Benečija i Kanalska Dolina) pripalo Italiji, a južno od toga mjesta bi uski pojas uz more zajedno s tršćanskom općinom i dijelom Istre, sjeverno od donjeg toka Mirne, postao međunarodna država pod nazivom Slobodni Teritorij Trsta.⁴⁹⁰ U početku su Amerikanci i Britanci bili protiv tog prijedloga, ali su ga kasnije prihvatili. Jedino su točku do koje je trebao sezati novi tršćanski teritorij pomaknuli su od Devina nešto naprijed do ušća Timava u more.⁴⁹¹ Britanski ministar htio je tada i na jugu u Istri pomaknuti granicu te nove državice od donjeg toka Mirne do Linskog zaljeva, ali je odustao od toga kad mu je Molotov rekao da će u tom slučaju on predložiti, neka se južna granica STT-a pomakne od Mirne na sjever, tako da bi počela tek sjeverno od Kopra od Morganove crte.⁴⁹²

Pristanak je Molotovu bio zadnja opcija, a došao je tek nakon što su predlagali niz alternativa.⁴⁹³ Bilo je predloženo po redu: da Italija prihvati naknadu na sjevernom dijelu granice kako bi Jugoslavija dobila Trst; da Trst postane poseban autonoman entitet pod jugoslavenskim suverenitetom i, na kraju zajednička uprava Italije i Jugoslavije nad gradom.⁴⁹⁴ Molotov je predložio rješenje slično Andori, kojom zajednički upravljaju Francuska i Španjolska. Sovjeti su otišli toliko daleko da su predlagali rješenje slično Slobodnom gradu Danzigu.⁴⁹⁵ Nakon što su bili iscrpljeni svi primjeri upravljanja nekim spornim gradom koje je nudila nedavna povijest Molotov je popustio.⁴⁹⁶

⁴⁸⁸ Milanović, 309.

⁴⁸⁹ Milanović, 309.

⁴⁹⁰ Milanović, 309.

⁴⁹¹ Milanović, 309.

⁴⁹² Milanović, 309.

⁴⁹³ Tenca Montini, Federico, *Trst ne damo! : Jugoslavija i Tršćansko pitanje : 1945-1954.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021., 39.

⁴⁹⁴ Isto.

⁴⁹⁵ Tenca Montini, 40.

⁴⁹⁶ Tenca Montini, 40.

Dana 2. srpnja 1946. svi su ministri u Vijeću prihvatili francuski posrednički prijedlog i time je došlo do sporazuma.⁴⁹⁷ U međuvremenu se u Beogradu smatralo da Sovjeti nisu bili učinkoviti u obrani jugoslavenskih interesa, što je negativno utjecalo na popularnost samog režima, pa je Tito prosvjedovao kod Staljina nakon čega je čak odlučio učiniti nešto sam.⁴⁹⁸ Stoga su Jugoslaveni odlučili poslati prijedlog komisiji, koja je bila formirana pri Savjetu ministara vanjskih poslova kako bi se odlučili detalji oko internacionalizacije Trsta.⁴⁹⁹ Prema tom prijedlogu Trst bi bio stavljen pod zaštitu Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda iako bi bio u realnoj uniji s Jugoslavijom.⁵⁰⁰ Nakon što je taj jugoslavenski prijedlog propao, pokušalo se nagovoriti francusku vladu da podrži Jugoslaviju, ali uzalud. Ministri vanjskih poslova su u Parizu 3. srpnja izdali priopćenje na temelju kojega bi francuska crta postala granica između Jugoslavije i Slobodnog Teritorija Trsta, koji će biti pod zaštitom Vijeća sigurnosti UN-a, u kojem su zapadne sile imale odgovarajuću većinu.⁵⁰¹ Francuski državni podtajnik Pierre Schmitter izjavio je delegaciji Julijske krajine:

„Francuska je stavila svoj posrednički prijedlog tek kada je vidjela da se konferencija ministara približuje uspjehu... Ni drugi nisu zadovoljni... Rješenje Trsta nije najbolje jer je samo kompromisno... mi danas stojimo pred pitanjem da li hoćete mir ili rat. Ako hoćete mir, onda ste postigli najviše što je bilo moguće postići u tim prilikama“...⁵⁰²

4.8. Pariška mirovna konferencija i potpisivanje ugovora

Da bi odluka Vijeća ministara vanjskih poslova dobila pravni oblik i moć, bila je predložena Mirovnoj konferenciji koja je vijećala u Parizu od 29. srpnja do 15. listopada 1946. godine.⁵⁰³ Na nju je bila pozvana 21 država, sve one koje su s njom bile u ratu.⁵⁰⁴ Te su države bile: SAD, Velika Britanija, Sovjetski Savez, Bjelorusija, Ukrajina, Poljska, Francuska, Kina, Australija, Belgija, Brazil, Čehoslovačka, Etiopija, Grčka,

⁴⁹⁷ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 310.

⁴⁹⁸ Tenca Montini, Federico, *Trst ne damo! : Jugoslavija i Tršćansko pitanje : 1945-1954.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021., 40.

⁴⁹⁹ Isto, 41.

⁵⁰⁰ Tenca Montini, 41.

⁵⁰¹ Tenca Montini, 41.

⁵⁰² Vidi Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 310.

⁵⁰³ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 311.

⁵⁰⁴ Isto.

Nizozemska, Indija, Južna Afrika, Kanada, Novi Zeland, Norveška i Jugoslavija.⁵⁰⁵ Svaka je od tih država imala kod glasovanja jedan glas, a odlučivalo se običnom većinom.⁵⁰⁶ Jugoslaviju je zastupala delegacija od 11 članova s Kardeljem na čelu.⁵⁰⁷ Proučavanje pitanja o razgraničenju bilo je na njoj povjereno Političko-teritorijalnoj komisiji za Italiju.⁵⁰⁸ Iako se većina delegacija držala prema Jugoslaviji hladno, naposljetku je na sjednici od 28. rujna prihvaćena francuska crta i to većinom od 12 glasova.⁵⁰⁹ Jednako su bile odobrene također granice Slobodnog Teritorija Trsta, kako ih je predložilo Vijeće ministara vanjskih poslova.⁵¹⁰ Budući da kod tog glasanja nije doseguta dvotrećinska većina, morao je taj zaključak biti podvrgnut odluci plenarne sjednice mirovne konferencije.⁵¹¹ Iako je tada Kardelj u posljednji trenutak pristao na korekciju jugoslavenske crte, bilo je uzaludno. Zaključak Političke komisije potvrdila je mirovna konferencija većinom od 14 glasova i to na plenarnoj sjednici u noći između 9. i 10. listopada 1946. godine.⁵¹²

To je bila posljednja odluka. Još su se samo vodile rasprave o ustavu grada Trsta. Vijeće ministara vanjskih poslova sastalo se opet u New Yorku 12. prosinca, fokusirajući svoj rad, kad je Julijska krajina u pitanju, na organizaciju uprave buduće tampon države, odnosno je li ravnoteža moći trebala ići u korist guvernera kojeg imenuje Vijeće sigurnosti UN-a ili tijela koje je biralo lokalno stanovništvo.⁵¹³ Sovjetski Savez se trudio što više ojačati izborne organe, u nadi da bi politička mobilizacija na terenu omogućila uplitanje Jugoslavije u funkcioniranje STT-a.⁵¹⁴ Sovjetsko djelovanje pokazalo se neefikasnim jer su zapadne sile, bojeći se učinkovitosti koje je Jugoslavija pokazala u mobilizaciji Slovenaca i talijanskih komunista u Zoni A, koncentrirali moć baš u funkciji guvernera.⁵¹⁵

⁵⁰⁵ Milanović, 311.

⁵⁰⁶ Milanović, 311.

⁵⁰⁷ Milanović, 311.

⁵⁰⁸ Milanović, 311.

⁵⁰⁹ Milanović, 311.

⁵¹⁰ Milanović, 311.

⁵¹¹ Milanović, 311.

⁵¹² Milanović, 311.

⁵¹³ Tenca Montini, Federico, *Trst ne damo! : Jugoslavija i Tršćansko pitanje : 1945-1954.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021., 47.

⁵¹⁴ Isto.

⁵¹⁵ Tenca Montini, 47.

Jugoslavenska delegacija nije htjela čekati zaključnu sjednicu Mirovne konferencije, nego je prije nje otišla iz Pariza u znak prosvjeda.⁵¹⁶ Razloge za to javio je Kardelj predsjedniku posebnim pismom.⁵¹⁷ U njemu je spomenuo da se tu radi za naš narod o životnom pitanju, o kojemu se nije odlučivalo objektivno nego bezobzirno prema koristi posebnih skupina država i da Jugoslavija neće potpisati takav ugovor, premda je spremna i dalje surađivati sa svim Saveznicima.⁵¹⁸ Ipak kad su sve spomenute države potpisale u Parizu mirovni ugovor s Italijom 10. veljače 1947., potpisala ga je i Jugoslavija.⁵¹⁹ O tome je tada kratko izvijestio i *Glas Istre* u 446. broju 11. veljače 1947.:

„Danas u 11:30 sati u dvorani časovnika na Quai d'Orsay obavljeno je potpisivanje mirovnog ugovora s Italijom. Mirovni ugovor pored ostalih delegacija pobjedničkih sila potpisala je i delegacija FNRJ.“⁵²⁰

Izabrala je manje zlo, ali je zato u posebnoj deklaraciji izjavila da se potpisivanjem nipošto ne odriče izgubljenih teritorija, koji su narodnosno njezini i da pritom neće priznati etničke promjene, koje bi s vremenom nastale u onim krajevima pod tuđom vlašću.⁵²¹ Poslije potpisivanja posebna jugoslavensko-talijanska komisija pod nadzorom Saveznika obavila je novo privremeno razgraničenje.⁵²² Mirovni ugovor stupio je na snagu 15. rujna 1947. tek nakon što su ga ratificirale pojedine države potpisnice. Jugoslavija je time, nakon duge i oštre političke i diplomatske borbe, dobila ukupno 7 372 km² s 495 105 stanovnika.⁵²³ U Italiji je ostalo još oko 60 000 Slovenaca, a u tršćanskoj državici oko 16 000 Hrvata i 100 000 Slovenaca.⁵²⁴

⁵¹⁶ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 312.

⁵¹⁷ Isto.

⁵¹⁸ Milanović, 312.

⁵¹⁹ Milanović, 312.

⁵²⁰ „Deklaracija vlade FNRJ povodom potpisivanja mirovnog ugovora s Italijom“, *Glas Istre*, br. 446, god. 5 (1947.), 1.

⁵²¹ Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996., 312.

⁵²² Isto.

⁵²³ Milanović, 312.

⁵²⁴ Milanović, 312.

Zaključak

Nakon dugotrajne borbe protiv fašista i nacista Istra je napokon oslobođena. Prvi korak prema konačnom oslobođenju i priključenju Hrvatskoj i Jugoslaviji dogodio se 9. rujna 1943. kada je započeo ustanak hrvatskog i slovenskog naroda u Istri. Već 13. rujna 1943. donijeta je odluka o sjedinjenju Istre s Hrvatskom. Iako ta odluka nije imala međunarodni značaj, ipak je bila važna jer se njome pod okriljem NOP-a hrvatsko stanovništvo opredijelilo za priključenje Hrvatskoj u Jugoslaviji. Iako je stanovništvo smatralo da je rat gotov i da je sloboda ostvarena, veselje je kratko trajalo. Krajem rujna i početkom listopada Treći je Reich okupirao Istru. Stanovništvo se našlo u još težem položaju nego tijekom talijanske fašističke vlasti. Tijekom njemačke okupacije počinjeni su brojni zločini, ubijeno je mnogo civila, a mnogi su odvedeni u koncentracijske logore. Mnoge kuće su opljačkane, spaljene i porušene, što je ionako siromašno stanovništvo dovelo u iznimno težak položaj. No nije se odustajalo od želje za slobodom. Napokon, 8. svibnja 1945. Drugi je svjetski rat bio gotov. Iako su tada Hrvati i Slovenci slavili vojnu pobjedu misleći da je pripojenje Istre Jugoslaviji gotova stvar, dugotrajna i iscrpljujuća diplomatska borba tek je počinjala.

Hladni je rat bio na vratima, a dojučerašnji saveznici postali su neprijatelji. Zapadni su saveznici zauzeli neprijateljski stav prema Jugoslaviji jer su je smatrali produženom rukom Sovjetskog Saveza. Kako je Sovjetski Savez bio jedina velesila koja je podržavala jugoslavenske teritorijalne zahtjeve, Jugoslavija se našla u nezavidnom položaju. Uslijedili su teški pregovori. Iako je Italija bila na poraženoj strani, zapadni saveznici nisu je htjeli previše teritorijalno oštetiti kako bi spriječili širenje komunizma na zapad. U takvim okolnostima jugoslavenske su se vlasti osjećale izdane jer su smatrale da Jugoslavija, kao zemlja na pobjedničkoj strani, mora ostvariti svoje teritorijalne zahtjeve. Konačno je na četvrtom zasjedanju ministara vanjskih poslova prihvaćen francuski kompromisni prijedlog o osnivanju Slobodnog Teritorija Trsta.

Iako su mnogi smatrali da je Pariškim mirovnim ugovorom i uspostavljanjem Slobodnog Teritorija Trsta, u kojem je ostalo dosta Hrvata i puno veći broj Slovenaca, prema Jugoslaviji počinjena velika nepravda, ipak je ostvaren povijesni uspjeh. Najveći dio Istre i njezinog zaleđa, s velikim brojem dotad obespravljenih Hrvata i Slovenaca, napokon se sjedinio s Hrvatskom i Slovenijom u Jugoslaviji.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

Glas Istre, 1943.-1947.

Literatura

1. Antić, Vinko, *Oslobođenje Istre i Pazinska odluka o sjedinjenju s domovinom*, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeka, 1978.
2. Antić, Vinko, Čargonja, Alojz, Kovačić, Ivan, *Prva istarska partizanska četa : o 30-godišnjici osnutka 1942-1972.*, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeka, 1972.
3. Buršić, Herman, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 2011.
4. Čulinović Ferdo, Bratulić Vjekoslav, Antić Vinko, *Priključenje Istre federalnoj državi Hrvatskoj u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji : 1943-1968*, Sjevernojadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Rijeka, 1968
5. Diminić, Dušan, *Istra u partizanskom notesu : (1943-1945)*, Istarska naklada, Pula, 1986.
6. Dota, Franko, *Zaraćeno poraće : konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.
7. Drndić, Ljubo, *Oružje i sloboda Istre : 1941-1943*, Školska knjiga : Glas Istre ; Pula, Zagreb, 1978.
8. Dukovski, Darko, *Istra : kratka povijest dugoga trajanja : od prvih naseobina do danas*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2004.
9. Dukovski, Darko, *Rat i mir istarski : model povijesne prijelomnice: (1943. 1955.)*, C.A.S.H., Pula, 2001.
10. Ivetic, Egidio, ur., *Istra kroz vrijeme, pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku*, Centar za povijesna istraživanja, Rovinj, 2009.
11. Kostić, Uroš, *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945. : ofanziva jugoslovenske 4. armije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1978.

12. Lučić, Milan, *Narodnooslobodilački rat u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u ljeto i jesen 1943. godine*, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeka, 1983.
13. Mandić, Davor, *Fojbe : mit i stvarnost : dvadeset i pet dana ustaničke vlasti u Istri (rujan - listopad 1943.)*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2022.
14. Mikolić, Mario, *Istra : 1941.-1947. :godine velikih preokreta*, Barbat, Zagreb, 2003.
15. Mikolić, Mario, „Oružani otpor talijanskoj vladavini u Istri rujna 1943. godine“, *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata : (1918. - 1943) : zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, (Zagreb, 22. -23. listopada 1997.)*, ur. Marino Manin, Hrvatski institut za povijest : Društvo Egzodus istarskih Hrvata, Zagreb, 2001.
16. Milanović, Božo, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu - knj. 2: rat i oslobođenje*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 1996.
17. Parovel, Paulo, *Izbrisani identitet : nasilno potalijančivanje prezimena, imena i toponima u "Julijskoj Krajini", od 1919. do 1945., sa spiskovima iz Tršćanske, Goričke i Istarske pokrajine te prvih 5.300 dekreta*, Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila", Pazin, 1993.
18. Ribarić, Danilo, *Borbeni put 43. istarske divizije*, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1969.
19. Pirjevec, Jože, *Fojbe*, Srednja Europa, Zagreb, 2020.
20. Scotti, Giacomo, *Krik iz fojbe*, Adamić - Naklada Val, Rijeka, 2008.
21. Tenca Montini, Federico, *Trst ne damo! : Jugoslavija i Tršćansko pitanje : 1945-1954.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021.
22. Tumpić, Dušan, *Hrvatska Istra*, Alinea, Zagreb, 1995.
23. Vremec, Vid, „Slovenska Istra leta 1943.“, *Annales: anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin*, ur. Darko Darovec, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Kopar, 1993.

SAŽETAK

Dana 8. rujna 1943. Italija je kapitulirala. Idućeg dana u Istri je došlo do ustanka hrvatskog i slovenskog stanovništva pod vodstvom NOP-a. Ustanci su razoružali karabinjere i zauzeli vojarne. Međutim, početkom listopada Njemačka je okupirala istarsko područje te osnovala Operativnu zonu Jadransko primorje. Tijekom tog razdoblja nacističke vlasti počinile su mnoge zločine prema civilnom stanovništvu. Krajem travnja i početkom svibnja 1945., u sklopu završnih operacija Jugoslavenske armije na čelu s Josipom Brozom Titom, Istra je oslobođena. Uslijedila je diplomatska borba za razgraničenje u dotadašnjoj Julijskoj krajini, prilikom koje je sklopljeno više sporazuma. Glavnina istarskog područja i zaleđa i po međunarдном je pravu tako postala dio nove Jugoslavije. Uslijed teških pregovora, kao kompromisno rješenje, u sjeverozapadnoj Istri i tršćanskom području nastao je privremeni Slobodni Teritorij Trsta. To je potvrđeno Pariškim mirovnim ugovorom, koji je sklopljen 10. veljače 1947. godine.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Narodnooslobodilačka borba, Istra, Italija, Treći Reich, Jugoslavija, Slobodni Teritorij Trsta, Pariški mirovni ugovor

ABSTRACT

The Struggle for the Border: Istria from the Capitulation of Italy to the Paris Peace Treaties

On September 8, 1943, Italy capitulated. The next day, in Istria there was an insurrection of the Croatian and Slovenian population led by the Yugoslav National Liberation Movement (NOP). The insurgents disarmed the carabinieri and seized the barracks. However, in early October, Germany occupied the Istrian area and established the Operational Zone Adriatic Littoral. During this period, Nazi authorities committed many crimes against the civilian population. In the late April and early May 1945, as part of the final operation of the Yugoslav Army led by Josip Broz Tito, Istria was liberated. After the liberation there was diplomatic struggle due to the demarcation in the former Region of Julia, during which several agreements were concluded. Vast majority of the territory of Istria and its hinterland, according to the international law, was recognized as a part of new Yugoslavia. Due to difficult negotiations, as a compromise solution in the northwestern Istria and around Trieste a temporary unit named The Free Territory of Trieste was created. This was confirmed by the Paris Peace Treaty, which was concluded on February 10, 1947.

Keywords: Second World War, National Liberation Struggle, Istria, Italy, Third Reich, Yugoslavia, Free Territory of Trieste, Paris Peace Treaty